

*Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi
Mətbu nəşrlərin reyestrinə daxil edilmişdir
(Reyestr № 3378)*

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASININ
RƏYASƏT HEYƏTİ

TÜRKOLOGİYA

- *Beynəlxalq elmi jurnal*
- *Международный научный журнал*
- *International scientific journal*

- *1970-ci ildən nəşr olunur*
- *Издаётся с 1970 года*
- *Published since 1970*

- *İldə 4 dəfə çıxır*
- *Выходит 4 раза в году*
- *Published quarterly*

№ 1

YANVAR-FEVRAL-MART

BAKİ – 2020

REDAKSIYA HEYƏTİ

ABDULLAYEV KAMAL (baş redaktor), AXUNDOVA NƏRGİZ, BAXŞƏLİYEVƏ GÖVHƏR, BÜNYADOV TEYMUR, CƏFƏROV NİZAMİ, ƏLƏKBƏROV AYDIN, ƏLİYEV VİLAYƏT, ƏSKƏR RAMİZ, ƏZİZOV ELBRUS, HƏBİBBƏYLİ İSA, HÜSEYNOV RAFAEL, XƏLİLOV BULUDXAN, XUDİYEV NİZAMİ, İMANOV MUXTAR (baş redaktorun müavini), KƏRİMLİ TEYMUR, QULİYEV ƏBÜLFƏZ, MAHMUDOV YAQUB, MƏMMƏDZADƏ İLHAM, NAĞİSOYLU MÖHSÜN (baş redaktorun müavini), SALAMZADƏ ƏRTEGİN

MƏSUL KATİB ELÇİN İBRAHİMOV

BEYNƏLXALQ MƏSLƏHƏTÇİLƏR

DİLÇİLİK ÜZRƏ:

Akalın Şükrü Haluk (Türkiyə)
Alyılmaz Cengiz (Türkiyə)
Bozdemir Mişel (Fransa)
Buşhoten Hendrik (Almaniya)
Çeçenov Əli (Rusiya)
Ərcilasun Əhməd Bican (Türkiyə)
Güllü Qərənfil (Moldova)
Haridi Muhamed (Misir)
Kaçalın Mustafa (Türkiyə)
Kajibekov Erden (Qazaxıstan)
Kellner-Heinkel Barbara (Almaniya)
Konkobayev Kadiralı (Qırğızıstan)
Kormuşin İqor (Rusiya)
Oh Çonq Jin (Cənubi Koreya)
Raqaqnin Elizabetta (Almaniya)
Sərtqaya Osman Fikri (Türkiyə)
Soyeqov Muradgəldi (Türkmənistan)
Timkova Tatyana (Ukraniya)
Tooru Hayaşi (Yaponiya)
Yusupova Alfiya (Tatarıstan)

FOLKLOR ÜZRƏ:

Çimpoes Lyubov (Moldova)
Çobanoğlu Özkul (Türkiyə)
Duymaz Əli (Türkiyə)
Əkici Mətin (Türkiyə)
Jurayev Mamatkul (Özbəkistan)
Sibqatullina Alfina (Rusiya)
Türkmən Fikrət (Türkiyə)

TARİX ÜZRƏ:

Beyhan Mehmet Ali (Türkiyə)
Hakimov Rafail (Tatarıstan)
Karpov Sergey (Rusiya)
Kıdırəli Darxan (Qazaxıstan)
Munçayev Rauf (Rusiya)
Nesterov Aleksandr (Rusiya)
Turan Refik (Türkiyə)

ŞƏRQŞÜNASLIQ ÜZRƏ:

Apollon Silaqaдзе (Gürcüstan)
Cəmil Tasin (Rumıniya)
Qolden Piter (ABŞ)
Lee Hee Soo (Cənubi Koreya)
Paul Yurgen (Almaniya)
Vasilyev Dmitri (Rusiya)
Zimonyi İştvan (Macarıstan)

FƏLSƏFƏ ÜZRƏ:

Çumakov Aleksandr (Rusiya)
Kurmanqaliyeva Qaliya (Qazaxıstan)
Mahamatov Tahir (Rusiya)
Popkov Yuri (Rusiya)

İNCƏSƏNƏT VƏ

MEMARLIQ ÜZRƏ:

Akilova Kamola (Özbəkistan)
Xasiyanova Leyla (Rusiya)
Qalimjanova Asiya (Qazaxıstan)

ƏDƏBİYYAT ÜZRƏ:

Akpınar Yavuz (Türkiyə)
Aşırov Annaqurban (Türkmənistan)
Aşurova Gülbahar (Özbəkistan)
Benedik Peri (Macarıstan)
Bondarev Aleksandr (Rusiya)
Kalpaklı Mehmet (Türkiyə)
Qorxmaz Ramazan (Türkiyə)
Sirociddinov Şuxrat (Özbəkistan)
Sokolovski Nikolay (Polşa)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

КАМАЛ АБДУЛЛАЕВ (главный редактор), МОХСУН НАГИСОЙЛУ (заместитель главного редактора), МУХТАР ИМАНОВ (заместитель главного редактора), АБУЛЬФАЗ ГУЛИЕВ, АЙДЫН АЛЕКПЕРОВ, БУЛУДХАН ХАЛИЛОВ, ВИЛАЙЕТ АЛИЕВ, ГОВХАР БАХШАЛИЕВА, ИЛЬХАМ МАМЕДЗАДЕ, ИСА ГАБИББЕЙЛИ, НАРГИЗ АХУНДОВА, НИЗАМИ ДЖАФАРОВ, НИЗАМИ ХУДИЕВ, РАМИЗ АСКЕР, РАФАЭЛЬ ГУСЕЙНОВ, ТЕЙМУР БУНИЯТОВ, ТЕЙМУР КЕРИМЛИ, ЭЛЬБРУС АЗИЗОВ, ЭРТЕГИН САЛАМЗАДЕ, ЯГУБ МАХМУДОВ

ОТВЕТСТВЕННЫЙ СЕКРЕТАРЬ ЭЛЬЧИН ИБРАГИМОВ

ЗАРУБЕЖНЫЕ КОНСУЛЬТАНТЫ

ЯЗЫКОЗНАНИЕ:

Ахмет Биджан Эрджиласун (Турция)
Али Чеченов (Россия)
Альфия Юсупова (Татарстан)
Барбара Кельнер-Хенкель (Германия)
Гюльлю Геренфил (Молдова)
Дженгиз Алийлмаз (Турция)
Игорь Кормушин (Россия)
Кадирали Конкобаев (Кыргызстан)
Мишель Боздемир (Франция)
Мурадгелди Соегов (Туркменистан)
Мустафа Качалин (Турция)
Мухаммед Хариди (Египет)
Осман Фикри Серткая (Турция)
Татьяна Тимкова (Украина)
Хаяши Тоору (Япония)
Хендрик Бушотен (Германия)
Чонг Джин Ох (Южная Корея)
Шюкрю Халук Акальн (Турция)
Эрден Каджибеков (Казахстан)
Элизабетта Рагагнин (Германия)

ФОЛЬКЛОР:

Али Дуймаз (Турция)
Альфина Сибгатуллина (Россия)
Любовь Чимпоеш (Молдова)
Маматкул Жураев (Узбекистан)
Метин Экиджи (Турция)
Озкул Чобаноглу (Турция)
Фикрет Тюркмен (Турция)

ИСТОРИЯ:

Александр Нестеров (Россия)
Дархан Кыдырали (Казахстан)
Мехмет Али Бейхан (Турция)
Рауф Мунчаев (Россия)
Рафаиль Хакимов (Татарстан)
Рефик Туран (Турция)
Сергей Карпов (Россия)

ВОСТОКОВЕДЕНИЕ:

Аполлон Силагадзе (Грузия)
Дмитрий Васильев (Россия)
Иштван Зимоньи (Венгрия)
Питер Голден (США)
Тасин Джемиль (Румыния)
Хее Соо Лее (Южная Корея)
Юрген Поль (Германия)

ФИЛОСОФИЯ:

Александр Чумаков (Россия)
Галия Курмангалиева (Казахстан)
Тахир Махаматов (Россия)
Юрий Попков (Россия)

ИСКУССТВО И АРХИТЕКТУРА:

Асия Галимжанова (Казахстан)
Камола Акилова (Узбекистан)
Лейла Хасиянова (Россия)

ЛИТЕРАТУРА:

Александр Бондарев (Россия)
Аннакурбан Ашыров (Туркменистан)
Бенедик Пери (Венгрия)
Гюлбахор Ашурова (Узбекистан)
Мехмет Калпаклы (Турция)
Николай Соколовски (Польша)
Рамазан Коркмаз (Турция)
Шухрат Сирожиддинов (Узбекистан)
Явуз Акпынар (Турция)

EDITORIAL STAFF

KAMAL ABDULLAYEV (Editor-in-Chief), MOHSUN NAGHISOYLU (Deputy Editor-in-Chief), MUKHTAR IMANOV (Deputy Editor-in-Chief), ABULFAZ GULIYEV, ARTAGIN SALAMZADE, AYDIN ALEKBEROV, BULUDKHAN KHALILOV, ELBRUS AZIZOV, GOVHAR BAKHSHALIYEVA, ILHAM MAMMADZADE, ISA HABIBBEYLI, NARGIZ AKHUNDOVA, NIZAMI JAFAROV, NIZAMI KHUDIYEV, RAFAEL HUSSEYNOV, RAMIZ ASKER, TEYMUR BUNYADOV, TEYMUR KERIMLI, VILAYAT ALIYEV, YAGUB MAHMUDOV

EXECUTIVE SECRETARY ELCHIN IBRAHIMOV

INTERNATIONAL ADVISERS

ON LINGUISTICS:

Ahmet Bijan Erjilasun (Turkey)
Alfiya Yusupova (Tatarstan)
Ali Chechenov (Russia)
Barbara Kellner-Heinkele (Germany)
Chong Jin Oh (South Korea)
Elisabetta Ragagnin (Germany)
Erden Kajibekov (Kazakhstan)
Gullu Karanfil (Moldova)
Hayashi Tooru (Japan)
Hendrik Boeschoten (Germany)
Igor Kormushin (Russia)
Jengiz Alyilmaz (Turkey)
Kadirali Konkobaev (Kyrgyzstan)
Mishel Bozdemir (France)
Muhamed Haridy (Egypt)
Muradgeldi Soyegov (Turkmenistan)
Mustafa Kachalin (Turkey)
Osman Fikri Sertkaya (Turkey)
Shukru Haluk Akalyn (Turkey)
Tetiana Timkova (Ukraine)

ON FOLKLORE:

Ali Duymaz (Turkey)
Alfina Sibqatullina (Russia)
Fikret Turkmen (Turkey)
Lyubov Chimpoesh (Moldova)
Mamatkul Zhurayev (Uzbekistan)
Metin Ekiji (Turkey)
Ozkul Chobanoghlu (Turkey)

ON HISTORY:

Aleksandr Nesterov (Russia)
Darkhan Kidirali (Kazakhstan)
Mehmet Ali Beyhan (Turkey)
Rafail Hakimov (Tatarstan)
Rauf Munchayev (Russia)
Refik Turan (Turkey)
Sergey Karpov (Russia)

ON ORIENTAL STUDIES:

Apollon Silagadze (Georgia)
Dmitry Vasilyev (Russia)
Hee Soo Lee (South Korea)
Ishtvan Zimonyi (Hungary)
Juergen Paul (Germany)
Peter Golden (USA)
Tasin Jemil (Romania)

ON PHILOSOPHY:

Aleksandr Chumakov (Russia)
Galiya Kurmangaliyeva (Kazakhstan)
Takhir Mahamatov (Russia)
Yuriy Popkov (Russia)

ON ART AND

ARCHITECTURE:

Asiya Galimzhanova (Kazakhstan)
Kamola Akilova (Uzbekistan)
Leyla Khasiyanova (Russia)

ON LITERATURE:

Aleksandr Bondarev (Russia)
Annagurban Ashirov (Turkmenistan)
Benedik Peri (Hungary)
Gulbahar Ashurova (Uzbekistan)
Mehmet Kalpakly (Turkey)
Nikolay Sokolovski (Poland)
Ramazan Korkmaz (Turkey)
Shuhrat Sirojiddinov (Uzbekistan)
Yavuz Akpınar (Turkey)

İ Ç İ N D Ə K İ L Ə R**KLASSİK İRS****MUXTAR HÜSEYNZADƏ – 120**

<i>Ağamusa Axundov</i> (Azərbaycan). Muxtar Hüseyn oğlu Hüseynzadə.....	11
<i>Muxtar Hüseynzadə</i> (Azərbaycan). Təyini söz birləşmələri.....	13

DİLÇİLİK

<i>Nizomiddin Maxmudov</i> (Özbəkistan). Müqayisələr və milli obrazın spesifikliyi (özbək dili materialları əsasında).....	22
<i>Rasim Əliquliyev</i> (Azərbaycan), <i>Yedgar Cəfərov</i> (Azərbaycan), <i>Əfruz Qurbanova</i> (Azərbaycan). Qlobal informasiya cəmiyyəti şəraitində Azərbaycan vətəndaşlarının adlandırılması məsələləri.....	31

ƏDƏBİYYAT VƏ FOLKLOR

<i>Bəhruz Bekbabayi</i> (İran), <i>Şadi Deldarfard</i> (İran), <i>Şakiba Deldarfard</i> (İran). İranın Qərbi Azərbaycan ostanının cənubunda yerləşən Miyandoab (Qoşaçay) şəhristanının adət-ənənələri.....	43
--	----

MƏDƏNİYYƏT VƏ İNCƏSƏNƏT

<i>Edit Baso</i> (Macarıstan). Djanfeda, Chinch, Goher: Yasberen üzümçülüüyü tarixində türklərin rolu.....	56
--	----

İQTİSADİYYAT

<i>Akif Musayev</i> (Azərbaycan), <i>Seyfəddin Səməndərov</i> (Azərbaycan). Əli bəy Hüseynzadənin iqtisadi fikirləri.....	68
---	----

TÜRKOLÖJİ MƏRKƏZLƏR

<i>Sərdar Dağıstan</i> (Qazaxıstan). Əhməd Yəsəvi Universitetində türkoloji araşdırmalar.....	77
---	----

TÜRKOLÖJİ MÜSAHİBƏ

Görkəmli Azərbaycan dilçisi professor Aydın Ələkbərovlə “Türkologiya” jurnalının baş redaktoru Kamal Abdullanın söhbəti.....	83
--	----

RESENZİYALAR

<i>Mehman Həsənli</i> (Azərbaycan). Иса Габиббейли. Литература, время, современность....	98
<i>Orxan Baldanə</i> (Türkiyə). Habibe Yazıcı Ersoy. Başkurt Türkçesi Grameri.....	100
<i>Alfiya Yusupova</i> (Rusiya, Tatarıstan). Академический словарь башкирского языка.....	103

ELMİ HƏYAT

Xronika..... 107

PERSONALİA

Sergey Malov – 140..... 112
Abdulla Vəliyev – 110..... 114
Ələvsət Abdullayev – 100..... 116
Fırdevs Hisamitdinova – 70..... 119

СОДЕРЖАНИЕ

КЛАССИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ

МУХТАР ГУСЕЙНЗАДЕ – 120

<i>Агамуса Ахундов</i> (Азербайджан). Мухтар Гусейн оглы Гусейнзаде.....	11
<i>Мухтар Гусейнзаде</i> (Азербайджан). Определительные словосочетания.....	13

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

<i>Низомиддин Махмудов</i> (Узбекистан). Сравнения и специфичность национального образа (на материале узбекского языка).....	22
<i>Расим Алгулиев</i> (Азербайджан), <i>Едгар Джафаров</i> (Азербайджан), <i>Афруз Курбанова</i> (Азербайджан). Вопросы именования граждан Азербайджана в условиях глобального информационного общества.....	31

ЛИТЕРАТУРА И ФОЛЬКЛОР

<i>Бехруз Бекбабайи</i> (Иран), <i>Шади Делдарфард</i> (Иран), <i>Шакиба Делдарфард</i> (Иран). Традиции области Мияндоаб (Гошачай), расположенной на юге западно-азербайджанской провинции Ирана.....	43
--	----

КУЛЬТУРА И ИСКУССТВО

<i>Эдит Басо</i> (Венгрия). Djanfeda, Chinchа, Goher: роль турков в истории виноградарства в Ясберени.....	56
--	----

ЭКОНОМИКА

<i>Акиф Мусаев</i> (Азербайджан), <i>Сейфеддин Самандаров</i> (Азербайджан). Экономические идеи Али бека Гусейнзаде.....	68
--	----

ТЮРКОЛОГИЧЕСКИЕ ЦЕНТРЫ

<i>Сардар Дагестан</i> (Казахстан). Тюркологические исследования в Университете Ахмеда Ясеви.....	77
---	----

ТЮРКОЛОГИЧЕСКОЕ ИНТЕРВЬЮ

Беседа главного редактора журнала «Тюркология» Камала Абдуллы с видным азербайджанским языковедом профессором Айдыном Алекперовым.....	83
--	----

РЕЦЕНЗИИ

<i>Мехман Гасанлы</i> (Азербайджан). Иса Габибейли. Литература, время, современность... 98	98
<i>Орхан Балдане</i> (Турция). Habibe Yazıcı Ersoy. Başkurt Türkçesi Grameri..... 100	100
<i>Алфия Юсупова</i> (Россия, Татарстан). Академический словарь башкирского языка..... 103	103

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ

Хроника.....	107
--------------	-----

ПЕРСОНАЛИИ

Сергей Малов – 140.....	112
Абдулла Валийев – 110.....	114
Аловсат Абдуллаев – 100.....	116
Фирдевс Хисамитдинова – 70.....	119

CONTENTS

CLASSICAL HERITAGE

MUKHTAR HUSEYNZADE – 120

- Aghamusa Akhundov* (Azerbaijan). Mukhtar Huseyn oghlu Huseynzade..... 11
Mukhtar Huseynzade (Azerbaijan). Attributive word combinations..... 13

LINGUISTICS

- Nizomiddin Makhmudov* (Uzbekistan). Comparisons and specificity of a national image
 (Based on materials about the Uzbek language) 22
Rasim Alguliyev (Azerbaijan), *Yedgar Jafarov* (Azerbaijan), *Afruz Gurbanova* (Azerbaijan).
 Issues of naming citizens of Azerbaijan in the context of the global information society..... 31

LITERATURE AND FOLKLORE

- Behruz Bekbabayi* (Iran), *Shadi Deldarfard* (Iran), *Shakiba Deldarfard* (Iran). Traditions
 of the County of Miyandoab (Goshachay), in the South of the West Azerbaijan Province
 of Iran..... 43

CULTURE AND ART

- Edit Batho* (Hungary). ‘Djanfeda, Chinch, Goher’: Turkish Aspects in The Past of
 Viniculture at Jászberény..... 56

ECONOMY

- Akif Musayev* (Azerbaijan), *Seyfaddin Samandarov* (Azerbaijan). Economic ideas Ali bey
 Huseynzade..... 68

CENTRES OF TURKOLOGY

- Serdar Dagestan* (Kazakhstan). Turkological research in Ahmet Yesevi University..... 77

TURKOLOGICAL INTERVIEW

- A conversation between the outstanding Azerbaijani linguist Professor Aydin Alekberov
 and Chief Editor of the magazine Turkology Kamal Abdulla..... 83

REVIEWS

- Mehman Hasanli* (Azerbaijan). Иса Габиббейли. Литература, время, современность..... 98
Orkhan Baldane (Turkey). Habibe Yazıcı Ersoy. Başkurt Türkçesi Grameri..... 100
Alfiya Yusupova (Russia, Tatarstan). Академический словарь башкирского языка..... 103

CONTENTS

SCIENTIFIC LIFE

Chronicle.....	107
----------------	-----

PERSONAL NEWS

Sergey Malov – 140.....	112
Abdulla Valiyev – 100.....	114
Alovsat Abdullayev – 100.....	116
Firdevs Hisamitdinova – 70.....	119

KLASSİK İRS
КЛАССИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ
CLASSICAL HERITAGE

МУХТАР ГУСЕЙН ОГЛЫ ГУСЕЙНЗАДЕ – 120

21 марта 1990 г. исполнилось 90 лет со дня рождения замечательного азербайджанского ученого-лингвиста, старейшины трех поколений языковедов Азербайджана Мухтара Гусейн оглы Гусейнзаде.

М. Г. Гусейнзаде родился в Иранском Азербайджане — в сел. Зунуз. Четырнадцатилетним он приехал в Закавказье, где работал горнорабочим на медных рудниках. В Гяндже одаренный юноша окончил рабочий факультет, затем в Баку — университет и в Москве — аспирантуру. В 1946 г. М. Г. Гусейнзаде защитил кандидатскую диссертацию. Работал деканом факультета языка и литературы двухгодичного Института учителей при педагогическом институте (1935), руководил кафедрой языка и литературы Азербайджанского заочного педагогического института (1936—1941).

В 1943—1948 гг., будучи преподавателем Бакинского университета, М. Г. Гусейнзаде одновременно работал и в Гянджинском педагогическом институте, где возглавлял деканат и кафедру азербайджанского языка. В течение четырех лет он заведовал отделом современного азербайджанского языка Института литературы и языка им. Низами АН Азербайджанской ССР (1953—1957).

Основным местом педагогической и научной деятельности ученого был Бакинский государственный университет, в котором он более сорока лет был деканом и около полувека заведовал кафедрой общего языкознания. В 1969 г. М. Г. Гусейнзаде был удостоен почетного звания «Заслуженный деятель науки Азербайджанской ССР», в 1974 г. — Государственной премии республики.

М. Г. Гусейнзаде — автор многих научных трудов, отличающихся яркой самобытностью по способу изложения и научной аргументации, среди которых особо выделяется его знаменитый «Современный азербайджанский язык (фонетика, лексика, морфология)».

М. Г. Гусейнзаде был крупным специалистом в области синтаксиса азербайджанского языка. Его работа «Односоставные и сложные словосочетания в современном азербайджанском языке», объемные статьи, посвященные определенным словосочетаниям первого и второго типа в современном азербайджанском

языке, отдельные главы двухтомника «Синтаксис азербайджанского языка» отличаются тонкостью наблюдения и глубиной осмысления языковых фактов. Задолго до появления трудов по семантической грамматике в указанных работах М. Г. Гусейнзаде всесторонне, комплексно и на высоком научном уровне исследовались закономерности и взаимосвязь лексико-семантической сочетаемости именных частей речи, фактически были решены многие вопросы синсемасиологии. Они отличались от других предшествующих им работ последовательностью системного анализа всего непредикативного синтагматического фонда азербайджанского языка.

Побил все рекорды долголетия учебник «Азербайджанский язык (синтаксис)», написанный М. Г. Гусейнзаде в соавторстве с академиком АН АзССР М. Ш. Ширалиевым, который с 1938 г. с успехом используется в старших классах средних школ.

Заслуживает внимания работа М. Г. Гусейнзаде (соавтор М. Ш. Ширалиев) «Знаки препинания азербайджанского языка» (1945), а также «История развития азербайджанского языкознания» (1948), «Развитие азербайджанского языкознания за годы Советской власти», «Очерк 40-летней истории азербайджанского языкознания» (1960) и др.

Велики заслуги М. Г. Гусейнзаде в деле подготовки языковедческих кадров республики, в числе которых 10 докторов и 50 кандидатов наук.

Пройдут годы, и ученики уже третьего поколения с большой благодарностью отметят 100-летие своего незабвенного учителя — одного из основоположников азербайджанской советской науки о языке*.

Агамуса Ахундов,
действительный член Национальной Академии наук Азербайджана

---

* Данная статья была издана в 5-ом номере журнала «Советская тюркология» за сентябрь-октябрь 1990-го года.

MUXTAR HÜSEYNZADƏ (Azərbaycan)

TƏYİNİ SÖZ BİRLƏŞMƏLƏRİ (Ümumi məlumat)

Xülasə

Məqalədə əvvəlcə təyini söz birləşməsinin terminoloji mənası izah edilir, xüsusilə də təyini termininin elmi məna tutumuna aydınlıq gətirilir. Daha sonra bu təyini söz birləşməsinin nə kimi tərkibləri (birləşmələri) əhatə etdiyi müəyyənləşdirilir. Ardınca hansı sözlərin söz birləşməsi əmələ gətirməsi, hansıların isə birləşmə təşkil edə bilməməsi, təşkil etsə də, nəzərdə tutulan söz birləşmələri ilə əlaqədar olmaması izah edilir. Təyini söz birləşməsinin hüdudları, izafət tərkiblərinin bu hüdudlarda tutduğu yer, həmçinin bu hüdudlara daxil olmayan ifadələr və konstruksiyalar elmi və məntiqi şəkildə göstərilir. Müəllif təyini söz birləşməsində məntiqi (məna) bağlılıq və qrammatik (formal) vasitənin əsas şərtlərdən olduğunu bildirərək təyini söz birləşməsini konkret nümunələrlə təfərrüatlı izah edir. Alim təyini söz birləşməsinin əsas şərtlərindən birinin tərkibə (birləşmənin tərkibinə) daxil olan sözlərin bərabər hüquqlu olmamasını əsas gətirərək qoşa sözlərin bu kateqoriyaya aid olmadığını nümunələrlə sübuta yetirir. Həmçinin mürəkkəb sözlərlə təyini söz birləşmələrinin arasında sərhədləri konkret müəyyən edir.

Açar sözlər: *təyini söz birləşmələri, atributiv, söz birləşmələri, qoşa sözlər, mürəkkəb sözlər, cümlə, izafət tərkibləri.*

Cümlə əmələ gətirməyən hər hansı iki sözün birləşməsinə təyini söz birləşməsi deyilir. Təyini söz birləşmələrinin özlərinə məxsus bir sıra xüsusiyyətləri vardır. Söz birləşməsinə təyini sözünün əlavə edilməsi ilə, bir tərəfdən, nəzərdə tutulan söz birləşmələrində əsasən təyinlik məzmununun həlledici rol oynaması, digər tərəfdən, bir çox dil alimlərinin geniş mənada təsəvvür etdikləri söz birləşmələri ilə bu söz birləşmələrinin eyni olmaması qeyd edilir. Məsələnin aydınlaşması üçün fikrimizi bir qədər izah edək.

Bəzən belə iddia edilir ki, guya iki sözün əmələ gətirdiyi həqiqi söz birləşməsinin birinci sözü ikincinin ya təyini, ya da tamamlığı olur. Belə iddiada olanlar birləşməni əmələ gətirən sözlərin məzmun bağlılığına, məna əlaqəsinə fikir verməyib, yalnız sözlərin şəkli cəhətinə (formasına) əsaslanırlar.

Bəzilərinin fikrincə, izafət adlanan söz birləşməsinin birinci sözü yiyəlik hal şəkilçisi ilə işləndiyi zaman tamamlıq hesab edilir; şəkilçisiz işlənən birinci sözü isə təyin kimi qəbul edilir. Bizim fikrimizcə, formal əlamət birinci sözün təyinlik vəzifəsini aradan qaldıra bilmədiyi üçün, nəzərdə tutduğumuz bu tip söz birləşmə-

lərinin hamısında birinci söz təyin hesab edilir və birləşmə də birinci sözə əsasən təyini söz birləşməsi adlanacaqdır¹.

İndi də söz birləşməsinin təyini söz birləşməsi adlanmasının ikinci səbəbini izah edək. Deyildiyi kimi, söz birləşmələrinin dairəsi dilçi alimlər tərəfindən çox geniş təsəvvür edildiyindən nəinki təyinlə təyin edilən, hətta tamamlıqla xəbər, zərfliklə xəbər, qoşmalarla işlənən isim və əvəzlilər də söz birləşməsi hesab edilir. Bundan başqa, mübtədə ilə xəbərin uzlaşması və cümlədəki yeri izah edilərkən onlar da söz birləşməsi adı ilə izah edilir.

Yeri gəlmişkən onu da deməliyik ki, təyini söz birləşməsindəki birinci sözün hər yerdə və hər cür münasibətlərdə yalnız təyin rolu oynayacağını göstərdik. Buradan belə bir nəticə çıxarılmamalıdır ki, məntiqi kateqoriya olan atributiv (təyinedici) vəzifəli hər söz hər hansı bir sözün əvvəlində işləndiyi zaman təyini söz birləşməsi əmələ gətirə bilər. Atributiv vəzifəli sözlərin feillərin də (hərəkət bildirən sözlərin) əvvəlində işlənilib, onlardan asılı olduğunu, hərəkətin zamanını keyfiyyətini, kəmiyyətini və icra tərzini müəyyən etdiyini inkar etmək olmaz; lakin bu sözlər məntiqə görə deyil, qrammatikaya görə cümlə üzvü hesab edildiyi üçün onlar zərflik kimi tanınır və atribut vəzifəli sözlə onun asılı olduğu feil təyini söz birləşməsi hesab edilmir. Bu fikrin burada qeyd olunması ona görə lazımdır ki, bəzi alimlər məntiqi kateqoriya olan atribut anlayışı ilə onun təzahür forması hesab edilən qrammatik kateqoriyaları bir-birindən fərqləndirərsələr də, bəzi təsadüflərdə bunları eyniləşdirirlər; yəni atribut vəzifəli sözləri həm obyekt, subyektin, həm də feilin təyini kimi göstərirlər. Belə ki, siz yaxşı oxuyursunuz, siz tez gedirsiniz cümlələrində yaxşı oxuyursunuz, tez gedirsiniz feili birləşmələrini təyini söz birləşməsi kimi tanımaqla məntiqi kateqoriyalara əsaslanırlar. Bir daha təkrar edirik ki, bu feili birləşmələr də təyini söz birləşmələrindən kənar qalır. Doğrudur, təyini söz birləşmələrində bəzən təyinlə təyinlənən bir cümlə kimi işlənilib, müəyyən hökm ifadə edir; lakin belə cümlələr, əvvələn xəbər şəkildə qəbul etməklə söz birləşməsi vəziyyətindən çıxaraq cümlə olur; digər tərəfdən, belə cümlələr ismi cümlə adlanır; bunların feillərlə əlaqəsi olmur; məs.: şirin almadır, keçici bayraqdır, qızıl saatdır və s. Demək, təyin sözünü biz yalnız ismi xəbərlərin əvvəlində işlənən bir üzv kimi qəbul edirik. Feili xəbərin əvvəlində işlənilib onu müxtəlif cəhətlərdən izah edən sözlər zərflik kimi qəbul edildiyi üçün yalnız ismi cümlələrin təyini söz birləşmələri ilə yaxınlığı ola bilər. Feil cümlələr isə öz zərflikləri ilə bərabər təyini söz birləşməsindən tamamilə ayrılır².

Təyini söz birləşmələrinin hədd dairəsini daha da müəyyənləşdirmək üçün onun əhatə etdiyi sahəni aydınlaşdırmaqlıq.

¹ İkinci və üçüncü növ təyini söz birləşmələrinin birinci tərəflərinin təyin hesab edilməsi cümlə üzvünə görə deyil, birləşmənin tərkib daxilindəki mövqeyinə görədir.

² Burada təyinlərlə zərfliklərin asılı üzv olmaq etibarını ilə yaxınlığı nəzərə alınır.

Təyini söz birləşməsinin hüdudu

Təyini söz birləşmələri Azərbaycan dili sintaksisində tutduğu sahə və əhatə etdiyi hüdud dairəsi etibarilə izafət, yaxud yiyəlik birləşməsi adlanan söz birləşmələrindən daha genişdir³. Təyini söz birləşməsi yalnız izafət, yaxud yiyəlik birləşməsi adı altında verilən birləşmələri deyil, eyni zamanda keçmiş qrammatika kitablarında sifət birləşməsi⁴ və say birləşməsi⁵ adlanan tərkibləri (birləşmələri) də əhatə edir. Lakin izafət adı altında dərk edilən söz birləşmələri təyini söz birləşməsinin çox hissəsini təşkil edir. Burada izafət, yaxud yiyəlik birləşməsi adlanan söz birləşmələrinin bu vaxta qədər Azərbaycan dili qrammatikalarında verilməyən bir çox xüsusiyyətləri şərh və izah edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, izafət termini türkoloji ədəbiyyatda geniş yayıldığına baxmayaraq, bu termini yenidən dilimizin qrammatika terminləri içərisinə daxil etməyə ehtiyac yoxdur.

Digər tərəfdən, son zamanlar izafət, yaxud izafət tərkibi terminlərinin əvəzində işlənən yiyəlik birləşməsi termini həmin izafətin əhatə etdiyi mənaları əhatə edə bilmədiyindən, yalnız yiyəlik məzmunu dairəsində qaldığından həmin termindən də istifadə etmək doğru deyildir.

Üçüncü tərəfdən, təyini söz birləşmələrinin dairəsinə girən birləşmələr içərisində yalnız sifət və say birləşmələri təyinlik mənası ilə bağlı deyildir, eyni zamanda izafət, yaxud yiyəlik birləşməsi adlanan birləşmələrin də daxilində bu məna üstünlük təşkil edir və bu münasibətlə də ona təyini söz birləşməsi adı verilir.

Tədqiq etdiyimiz obyektin söz birləşmələri olduğunu, həm də hər hansı bir söz birləşməsi deyil, yalnız təyini söz birləşməsi olduğunu və bu təyini söz birləşməsinin nə kimi tərkibləri (birləşmələri) əhatə etdiyini qismən müəyyənləşdirdik. İndi də söz birləşməsinin özünü yəni hansı sözlərin birləşmə əmələ gətirdiyini, hansıların isə birləşmə təşkil edə bilmədiyini, təşkil etsə də, bizim nəzərdə tutduğumuz söz birləşmələri ilə əlaqədar olmadığını izah edək.

Təyini söz birləşməsində, heç olmazsa, iki sözün yan-yanı işlənməsi nəzərdə tutulur. Lakin sıra ilə bir-birinin yanında gələn, mənaca bir-birinə bağlanmayan hər hansı iki söz təyini söz birləşməsi əmələ gətirə bilməz; məs.: ziyafət stolunun ətrafında oturanların qabağına çəngəl-bıçaq, boşqab və piyalə qoyulmuşdu – dedikdə sıra ilə bir-birinin ardınca gələn çəngəl-bıçaq, boşqab, piyalə sözlərinin arasında heç bir asılılıq və tabeli mənə bağlılığı görmürük. Bunların sıra ilə düzülüşündə tabesizlik əlaqəsi vardır ki, bu da nə mənə bağlılığı, nə də qrammatik vasitələrlə əmələ gəlmişdir. Sadalanan bu sözlərin yan-yanı işlənməsi, onların aralarında məntiqi əlaqənin və qrammatik əlamətlərin olmaması onların bərabər hüquqlu olduğunu göstərir. Təyini söz birləşməsində məntiqi (məna) bağlılıq və qrammatik (formal) vasitə əsas şərtlərdən hesab edilir.

³ İzafət adlanan söz birləşmələri Azərbaycan dilində uzun zaman “tərkibi-izafi”, “izafət tərkibi”, sonra da “yiyəlik birləşməsi” adı ilə işlənirdi.

⁴ Sifət birləşməsi əvvəllər dilimizdə “tərkibi-tövsifi” və ya “tərkibi-vəsfı” adlanırdı.

⁵ Bir sayla bir isimdən ibarət olan birləşmələr “tərkibi-tedadi”, sonralar isə say birləşməsi adlanırdı.

Nəzərdə tutulan təyini söz birləşməsinin əmələ gətirmək üçün yan-yan işlə-nən iki söz arasında təkcə mənə bağlılığı da kifayət deyildir. Azərbaycan dilində iki sözdən ibarət bir çox (qoşa) sözlər vardır ki, onların hər birinin ayrılıqda mənəsi olduğu halda, ikisi birlikdə bir mənə ifadə edir. Həmin ayrı-ayrı mənəli sözlərin birləşib, yeni mənəli bir söz kimi dərk edilməsi həmin sözlər arasındakı mənə bağı-lılığı ilə mümkün ola bilər; məs.: ata-ana (valideyn), ər-arvad (zövceyn), arpa-buğda (taxıl), pəncək-şalvar (kastyum), qaş-qabaq (sifət), qaş-daş (ziynət), yorğan-döşək (yatacaq), toz-torpaq (zibil), süd-qatıq (ağartı) mənəsində və s. Bütün bu misallardakı qoşa sözlərin arasında mənə bağlılığının olmadığını iddia etmək qeyri-mümkündür. Lakin bu sözlərin heç biri təyini söz birləşməsi əmələ gətirmir. Nəzər-də tutulan təyini söz birləşməsinin əsas şərtlərindən biri tərkibə (birləşmənin tərkibinə) daxil olan sözlərin bərabər hüquqlu olmamasıdır, iki sözün birinin digərini özünə tabe etməsidir. Bu da o deməkdir ki, təyini söz birləşməsinin tərkibinə daxil olan sözlərdən biri müstəqil, digəri asılı olmalıdır.

Yuxarıdakı misallarda mənə bağlılığı olsa da, sözlər arasında heç bir asılılıq və tabelilik əlaməti dərk edilmir.

Təyini söz birləşmələri və mürəkkəb sözlər

Təyini söz birləşmələrinin inkişafı mürəkkəb sözə doğru gedir. Bu inkişaf di-limizin çox qədim dövrlərindən başlanmışdır. Müasir dilimizdə bir sıra mürəkkəb isim, mürəkkəb sifət adlandırdığımız sözlər, şübhəsiz ki, təyini söz birləşmələrin-dən əmələ gəlmişdir. Bu gün mürəkkəb hesab etdiyimiz Şahsənəm, Hacıkənd, Mirzağa, Ağabacı, Xanımana, Qızibibi, Gülsənəm, Güləndam, Gülçöhrə, Qızbacı Anaxanım, hacıleylək, Böyükkişi, Xoşqədəm, Göyçay, Ağdam, ağsaqqal, ucaboy, qaragöz, girdəsifət, qaraqaş, göygöz, şirindil, acgöz, yekəbaş və s. sözlər birinci növ təyini söz birləşmələrindən əmələ gəlmiş mürəkkəb isim və mürəkkəb sifətlər-dir.

Dilimizdəki ayaqqabı, boyunbağı, qəlyanaltı, dəvədabanı, kəklikotu, itburnu, suiti, çayırotu, xəmirəsi, bayramqabağı, seçkiqabağı, quşəppəyi, balıqqulağı, mər-canqulu, qarınqulu, şəkərçörəyi, qarğaduzu, yeralması, həkimbaşı, ustabaşı, taxta-biti, dəvəquşu, yazıpişiyi, quzuqulağı, yüzbaşı, minbaşı, əmioğlu, dayıoğlu, xalaoğlu, bibioğlu, dayıqızı, xalaqızı, əmidostu, toybəyi, toyağacı və s. ikinci növ təyini söz birləşməsindən əmələ gəlmiş mürəkkəb sözlərdir.

Ümumiyyətlə təyini söz birləşməsi ilə mürəkkəb söz arasında müəyyən dərəcədə yaxınlıq vardır. Bu yaxınlıq o dərəcədədir ki, bir sıra təyini söz birləşmələri (xüsusən, ikinci növ təyini söz birləşmələri) formaca təyini söz birləşməsi olduğu halda, məzmunca mürəkkəb ad hesab olunur. Buraya alma ağacı, tut ağacı, palıd ağacı, yorğan üzü, nar suyu, cib dəsmalı, ət suyu, küçə qapısı, mədəniyyət sarayı, Kommunist küçəsi və s. kimi təyini söz birləşmələrini daxil etmək olar.

Dilimizin leksikonunda Azərbaycan Maarif Nazirliyi, Azərbaycan Elmlər Akademiyası, Azərbaycan Dövlət Universiteti, Azərbaycan Sovet Yazıçılar İttifaqı kimi onlarla idarə, müəssisə və təşkilat adları işlənir ki, bunlar da ikinci növ təyini

söz birləşmələri formasında düzəlidir, formaca təyini söz birləşməsi, məzmunca mürəkkəb idarə adları hesab olunur.

Təyini söz birləşmələri ilə mürəkkəb sözlər arasında bu yaxınlıq onların eyni olduğunu iddia etməyə haqq vermir. Onlar bir sıra xüsusiyyətlərlə bir-birindən fərqlənir. Həmin fərqlər aşağıdakılardan ibarətdir.

A. Birinci növ təyini söz birləşmələri ilə onlardan əmələ gəlmiş mürəkkəb sözləri bir-birindən ayıran əsas əlamət sözlərin müstəqil vurğuya malik olub-olmamasıdır. Birinci növ təyini söz birləşməsinin tərkibindəki sözlərin hər biri müstəqil vurğuya malik olur və sözlər ayrı yazılır; məs.: ala göz, qara qaş, ağ saqqal, şirin dil, girdə sifət, yekə baş, uca boy.

Həmin birinci növ təyini söz birləşmələrindən əmələ gəlmiş mürəkkəb sözlərin tərkibindəki birinci söz müstəqil vurğusunu itirir; vurğu yalnız ikinci sözün üzərinə düşür, beləliklə də, birinci söz təyin etdiyi ikinci sözlə birləşməli olur; məs.: alagöz, qaragöz, ağsaqqal, şirindil, girdəsisifət, yekəbaş, ucaboy və s.

B. İkinci növ təyini söz birləşməsi ilə onlardan əmələ gəlmiş mürəkkəb sözləri bir-birindən aşağıdakı əsas cəhətlərə görə fərqləndirmək olar:

1. İkinci növ təyini söz birləşməsinin tərkibindəki sözlərin müstəqil vurğuya malik olub-olmamasına görə.

2. Cəmlənmə qaydasına görə.

3. Hallanma qaydasına görə.

4. Mənsubiyyət şəkilçisi qəbul edib-etməsinə görə.

Bu dörd əlamətə görə ikinci növ təyini söz birləşmələrini üç yerə ayırmaq olar:

a) Təyini söz birləşməsi vəziyyətini tamamilə saxlayanlar.

b) Tamamilə mürəkkəb söz vəziyyətində olanlar.

c) Keçid vəziyyətində olanlar.

a) Təyini söz birləşməsi vəziyyətini tamamilə saxlayanlar.

1. Tamamilə ikinci növ təyini söz birləşməsi hesab olunan birləşmənin tərkibindəki sözlərin hər ikisi müstəqil vurğuya malik olur və ayrı yazılır; məs.: alma ağacı, mədəniyyət sarayı, kolxoz sədri, məktəb direktoru.

2. Tamamilə ikinci növ təyini söz birləşməsi hesab edilən birləşmənin cəmlənmə qaydası səsli ilə bitən isimlərin cəmlənmə qaydasından fərqlənir; yəni söz kökündən sonra cəm şəkilçisi, sonra da mənsubiyyət şəkilçisi işlənir; məs.: alma ağacları, mədəniyyət sarayları, klub müdirləri.

3. Tamamilə ikinci növ təyini söz birləşməsi vəziyyətində qalan birləşmənin hallanma qaydası səsli ilə bitən isimlərin hallanma qaydasından fərqlənir; məs.: alma ağacı, alma ağacının, alma ağacına, alam ağacını, alma ağacında, alma ağacından; mədəniyyət sarayı, mədəniyyət sarayının, mədəniyyət sarayına, mədəniyyət sarayını, mədəniyyət sarayında, mədəniyyət sarayından; klub müdiri, klub müdirinin, klub müdirinə, klub müdirini, klub müdirində, klub müdirindən.

4. Tamamilə ikinci növ təyini söz birləşməsi vəziyyətində qalan birləşmə üçüncü növ təyini söz birləşməsinin ikinci tərəfi olarkən ikinci bir mənsubiyyət

şəkilçisi (III şəxsin təkisi sı, si, su, sü şəkilçilərindən birini) qəbul etmir: məs.: bağın alma ağacı, rayonun mədəniyyət sarayı, universitetin klub müdiri.

b) Tamamilə mürəkkəb söz vəziyyətində olanlar:

1. Tamamilə mürəkkəb söz vəziyyətində olan ikinci növ təyini söz birləşmələrinin tərkibində olan sözlərin birincisi öz müstəqil vurğusunu itirir, vurğu yalnız ikinci söz üzərinə düşür, birinci söz ikinci sözlə birləşərək mürəkkəb bir söz kimi yazılır; məs.: ayaqqabı, xəmirəşi, boyunbağı, xalaoğlu və s.

2. Tamamilə mürəkkəb söz vəziyyətində olan ikinci növ təyini söz birləşmələri eynilə səslilə bitən isimlər kimi hallanır; yəni mənsubiyyət şəkilçisi cəm şəkilçisindən sonra deyil, ondan əvvəl işlənir; məs.: ayqqabılar, xəmirəşilər, boyunbağılar, xalaoğullar.

3. Tamamilə mürəkkəb söz vəziyyətində olan ikinci növ təyini söz birləşmələri eynilə səslilə bitən isimlər kimi hallanır; yəni, yönlük, yerlik və çıxışlıq hallarda II növ təyini söz birləşmələrinə xas olan xüsusiyyətlər bu mürəkkəb sözlərə aid olmur; məs.: ayaqqabı, ayaqqabının, ayaqqabıya, ayaqqabını, ayaqqabıda, ayaqqabıdan; xəmirəşi, xəmirəşinin, xəmirəşiya, xəmirəşini, xəmirəşidə, xəmirəşidən; boyunbağı, boyunbağının, boyunbağıya, boyunbağını, boyunbağıda, boyunbağıdan; xalaoğlu, xalaoğlunun, xalaoğluya, xalaoğlunu, xalaoğluda, xalaoğludan.

4. Tamamilə mürəkkəb söz vəziyyətində olan ikinci növ təyini söz birləşmələri səslilə bitən isimlər kimi sı, si, su, sü mənsubiyyət şəkilçilərindən birini qəbul edərək təyini söz birləşməsinin ikinci tərəfi kimi işlənə bilər; uşaq ayaqqabısı, qızın boyunbağısı, Rahimin xalaoğlusunu və s.

v) Keçid vəziyyətində olan təyini söz birləşmələri:

İkinci növ təyini söz birləşmələrinin bir qismi mürəkkəb sözlüyə doğru inkişaf etsə də, hələ tam mürəkkəb söz vəziyyətinə düşməmişdir. Onlar mürəkkəb söz kimi bitişik yazılsalar da, ikinci növ təyini söz birləşməsinin bəzi xüsusiyyətlərini hələlik saxlayır.

Dilimizdə şəkərçörəyi, külqabı, dağkeçisi, əlyazması, qulaqburması, tülküquyruğu, almaçiçəyi, çobançiçəyi, çobanbayatısı, xoruzgülü, çobanyastığı, qüşüzümü, zəncirotu, yeralamsı, suiti, ərəbdovşanı, pişikotu, suilanı, ilanbalığı, gəlinbarmağı, dünyagörüşü, manqabaşcısı kimi ikinci növ təyini söz birləşmələri həm hallanma, həm də cəmlənmə xüsusiyyətlərinə, həm mənsubiyyət şəkilçisi qəbul edib etməmələrinə, həm də bir və ya iki vurğuya malik olmalarına görə nə tam təyini söz birləşmələridir, nə də tam mürəkkəb sözlərdir. Bunlar bir xüsusiyyətə görə ikinci növ təyini söz birləşməsinə, başqa bir xüsusiyyətə görə mürəkkəb sözə yaxınlaşır. Bir sözlə, bunlar tamamilə keçid vəziyyətindədir.

Təyini söz birləşməsi və cümlə

Türkologiyada bəzən təyini söz birləşməsi ilə cümlə eyniləşdirilir. Təyini söz birləşməsi həm şəkli cəhətcə, həm də məzmun etibarilə hələ cümlə deyildir. Təyini söz birləşməsinin cümlə olması üçün fikrin bitməsi, tamamlanması lazımdır. Fikrin bitməsi üçün təyini söz birləşməsinin şəkli cəhəti də dəyişməlidir. Xüsusən

Azərbaycan dilində iki sözü bir-birinin yanında təyini söz birləşməsi şəklində işlətməklə cümlə əmələ gətirmək mümkün deyildir. Bütün dillərdə olduğu kimi, Azərbaycan dilində də cümlənin əsasını baş üzvlər – mübtəda və xəbər təşkil edir ki, bunlar da müstəqil sözlərdən ibarət olur. Təyini söz birləşmələrində belə müstəqillik birtərəfli olduğundan onun tərkibindəki sözlərdən biri mübtəda, digəri xəbər ola bilmir; birinci söz həmişə asılı söz vəziyyətində qaldığı kimi, ikinci sözün də cümlənin hansı üzvü olacağı naməlum qalır. İkinci sözün müstəqil, yarımmüstəqil və ya asılı üzv olması cümlə daxilindəki yerindən, vəziyyətindən asılı olacaqdır. Digər tərəfdən, cümlədə bitmiş fikir ifadə olunduğu halda, təyini söz birləşməsində heç bir fikir bitkinliyi yoxdur. Cümlədə hökm, nəticə var, təyini söz birləşməsində isə real bir nəticə, qəti bir hökm yoxdur.

Professor N.K.Dmitriyev söz birləşməsi ilə cümlənin fərqiindən danışarkən göstərir ki, söz birləşməsində və cümlədə iştirak edən sözlərin kəmiyyəti heç bir rol oynamır; hər ikisi iki sözlə ifadə olunduğu kimi, çox sözlə də ifadə oluna bilər. Onların əsas fərqi fikrin bitib-bitməməsindən ibarətdir. Cümlədə müəyyən və bitmiş bir fikir ifadə olunur ki, həmin fikirdən hər hansı bir real nəticəyə gəlmək olur. Cümlədə iştirak edən sözlərin bir-birilə olan müqabil əlaqəsindən yeni və bitmiş bir fikir hasil olur və nəticə çıxarılır. Təyini söz birləşməsində isə fikir bitmədiyindən heç bir hökm əldə edilmir və heç bir nəticə çıxarılmır. Şübhəsiz, *gözəl bina, məktəb direktoru, kolxozun gəliri* kimi təyini söz birləşmələrində bir məntiqə bütöv bir fikir yoxdur. Bunlarda ancaq bitmiş bir fikrə doğru işarə vardır. Hamıya məlumdur ki, cümlənin əsasını mübtəda ilə xəbər təşkil edir. Mübtədasız və xəbərsiz və ya subyektsiz və predikatsız heç bir tam cümlə yoxdur. Buna görə də cümlə mübtəda ilə xəbərin sintezindən ibarətdir. “Əlaqələri mübtəda ilə xəbərin bir-birinə olan əlaqəsi kimi dərk edilən sözlərin hər bir sintaktik birləşməsi cümlədir. Əksinə, mübtəda ilə xəbərin arasındakı daxili bağlılıq (rabitə) kimi dərk edilməyən hər bir sintaktik birləşmə cümlə deyildir, söz birləşməsidir”⁶.

N.K.Dmitriyev cümlə ilə təyini söz birləşməsinin fərqiindən danışarkən həm cümlədə, həm də təyini söz birləşməsində subyektin olduğunu və bu subyektlərin fəal və qeyri-fəallığını, onların hərəkəti və ya qeyri-hərəkəti əlaqə ilə cümlə və ya birləşmə əmələ gətirmələrini də qeyd edir. Həm cümlədə, həm də söz birləşməsində subyekt vardır. Lakin bu subyektlər bir-birindən fərqlidir. Belə ki, cümlədəki subyekt fəaldır, hərəkətə istiqamətvericidir; onda (subyektdə) fəallıq və hərəkət vardır. Təyini söz birləşməsində iştirak edən subyektdə isə heç bir fəallıq, istiqamətvericilik və hərəkət yoxdur. Söz birləşməsindəki subyekt əşyalar arasında qeyri-hərəkəti əlaqə ifadə edir. Belə subyektlər bizim şüurumuzda yalnız potensial subyekt kimi dərk edilir. Beləliklə, təyini söz birləşməsinin hələ cümlə olmadığı və cümlə ilə təyini söz birləşməsi arasında böyük fərq olduğu meydana çıxmış olur.

Bütün bu izahatdan belə bir xülasə çıxarıla bilər:

a) təyini söz birləşmələri mürəkkəb sözlər deyildir, bir sıra əlamətləri ilə onlardan fərqlənir;

⁶ Н. К. Дмитриев. Грамматика башкирского языка, М.–Л., 1948, сәһ. 202-203.

b) təyini söz birləşmələri cümlə deyildir, onlar tam və bitmiş bir fikir ifadə etmədikləri üçün cümlədən tamamilə fərqlidir;

c) nəzərdə tutulan birləşmələr hər hansı söz birləşmələri deyil, yalnız təyini söz birləşmələridir;

d) tam təyini söz birləşmələri iki və daha artıq sözün bir-biri ilə bağlanmasından əmələ gəlir, birinci söz özündən sonra gələn sözdən asılı olur;

e) asılı olan birinci söz həmişə və hər münasibətlə təyini vəzifə daşıyır və özündən sonrakı (birinci növ təyini söz birləşməsində cümlə üzvü kimi də) yalnız təyini olur. Onda tamamlıq məzmunu yox dərəcəsində olur;

f) birinci sözdəki təyinlik yalnız əşya ilə əlaqədar olur, heç bir proses əlaqəsini bildirmir;

g) təyini söz birləşmələrinin dairəsi çox genişdir və izafət (yiyəlik birləşməsi), sifət birləşməsi, say birləşməsi adlanan birləşmələri də əhatə edir.

Мухтар Гусейнзаде (Азербайджан)

Определительные словосочетания (Общие сведения)

Резюме

В статье вначале разъясняется терминологическое значение определительного словосочетания и, в частности, дается научное пояснение термина определительный. Далее определяется то, какие сочетания охватывает определительное словосочетание. Затем объясняется, какие слова образуют словосочетание, а какие нет, если и образуют, то они не связаны с предполагаемыми словосочетаниями. Границы определительного словосочетания, место изафетных сочетаний в этих границах, а также выражения и конструкции, не входящие в эти границы, показаны в научном и логическом аспектах.

В статье на конкретных примерах подробно рассматривается определительное словосочетание с указанием на логическую (смысловую) связанность и грамматическое (формальное) средство как основные факторы определительного словосочетания.

В статье на основании того, что одним из условий определительного словосочетания является неравноправие входящих в состав (состав словосочетания) слов, на примерах обосновывается, что парные слова не относятся к этой категории. Кроме того, конкретно определяются границы между сложными словами и определительными словосочетаниями.

Ключевые слова: *определительное словосочетание, изафетные сочетания, сложные слова, логическое значение, грамматическое средство.*

Mukhtar Huseynzade (Azerbaijan)

Attributive word combinations (General information)

Summary

The article first explains the terminological meaning of an attributive word combination, in particular, giving a scientific explanation of the term attributive. Next, it is determined which word combinations are covered by the term attributive. Then it is explained which words form a word combination and which do not, and even some that do, are not attributive word combinations. The boundaries of an attributive word combination, the place of *izafet*-type combinations in these boundaries, as well as expressions and constructions that do not fall within these boundaries, are explained in both academic and logical terms.

The article deals in detail with specific examples of attributive combinations, indicating by logical (semantic) connections and grammatical (formal) means, the main factors in an attributive word combination.

One of the conditions for an attributive word combination is an inequality between the words that make up the combination; it is established with examples that paired words do not belong to this category. Additionally, the boundaries between complex words and attributive word combinations are specifically defined.

Keywords: *attributive word combination, izafet combinations, compound words, logical meaning, grammatical means.*

**DİLÇİLİK
ЯЗЫКОЗНАНИЕ
LINGUISTICS**

НИЗОМИДДИН МАХМУДОВ (УЗБЕКИСТАН)*

**СРАВНЕНИЯ И СПЕЦИФИЧНОСТЬ НАЦИОНАЛЬНОГО ОБРАЗА
(на материале узбекского языка)****Резюме**

В данной статье освещена суть таких глубоких понятий, как национальное сознание, национальное мышление, национальная культура, национальная духовность, национальный менталитет, национальный характер, являющихся составляющими лингвистической культурологии - одной из отраслей антропоцентрического языкознания, то есть, лингвистики, в центре которой стоит человек. Кроме того, автор утверждает, что в узбекском языке эталон сравнения в составе устойчивых сравнений образует ядро сравнения, а другие элементы объединяются вокруг него, сравнения связаны с оценочной категорией, а в субъективном и субъективно-эмоциональном отношениях в сравнениях выражается градация.

Ключевые слова: *Сравнения, узбекский язык, национальное мышление, национальная культура, национальная духовность, национальный менталитет, национальный характер, лингвокультурология.*

Язык есть безгранично сложное, необычайно слаженное и необъятно величавое явление, полное тайн. Суть этих насыщенных эпитетов в том, что внутри этого творения со всеми своими тайнами живёт человек, народ, и, в то же время, человеческий род, загруженный этим творением, несмотря ни на что, всё идёт сквозь время и пространство и безвозмездно вмещает в него всё, что находит на своём пути, организовывается как целое племя и стремится вперед по лестнице эволюции. Иными словами, чрезвычайно важные особенности этноса, такие как своеобразный характер, национальный менталитет, культура, духовность, психология, образ и принципы мышления, порядок соображения, непосредственно воплощаются в этом явлении. И не только

---

* Директор Института узбекского языка, литературы и фольклора АН Республики Узбекистан, доктор филологических наук, профессор. E-mail: nizomiddinmahmudov1@gmail.com

это. Человек внутри этого явления, не игнорируя его железные правила, видит, слышит и созидает мир. Такое суждение впервые было выдвинуто немецким ученым В. фон Гумбольдтом, который утверждал, что в языке отражается дух народа, позже эту идею подхватили и развили другие языковеды.

Эта истина, признанная на различных этапах развития учения о языке, временами опровергнутая или забытая, в конце прошлого и начале этого века, в частности, сегодня стала незыблемой основой истинных исследований в области языкознания почти во всем мире. Антропоцентрическое языкознание, а иными словами, лингвистика, в центре которой стоит человек, является самым перспективным направлением, основывающимся на данной истине, направленной на научные поиски тысячи и одного пути проявления этой истины. Одна из отраслей данного направления лингвокультурология или языковая культурология изучает язык в рамках триады “язык – культура – человек”. Эта наука основной целью считает раскрытие того, что язык является основой таких широко применяемых сегодня понятий, как национальное сознание, национальное мышление, национальная культура, национальная духовность, национальный менталитет, национальный характер, что без языка их суть не может быть устойчивой.

Совершенно очевидно, что характер и природу, дух и менталитет народа невозможно представить и исследовать вне языка. В единицах языка, особенно, образных словах, образных выражениях в той или иной мере отражаются ментальные особенности народа. Ибо такие образные выражения появляются как продукт образного видения, соображения и мышления народа.

Как правильно отмечают специалисты, “именно фразеологизмы, метафоры, символы и др. – ценнейший источник сведений о культуре и менталитете народа, в них как бы законсервированы мифы, легенды, обычаи” (Маслова, 2011: 133, 134). Иными словами, бесконечно богатый историко-культурный, этнико-духовный опыт народа, то есть “языковая картина мира” (Л.Вейсгербер), формируется с помощью языковых средств, свойственных лишь этому народу, весь этот опыт непосредственно отражается в его языке, живёт в нём и переходит от поколения к поколению.

С лингвокультурологической точки зрения особого внимания заслуживают устойчивые сравнения, то есть компаративный тип фразеологизмов. Ибо “одним из ярких образных средств, способных дать ключ к разгадке национального сознания, являются образные сравнения”, потому что “специфическое национальное видение мира отражается в семантике сравнения” (Маслова, 2011: 133, 134). Устойчивые сравнения в различном количестве существуют почти во всех языках мира, они построены почти в одинаковом логико-языковом составе на основе единой компаративной модели, это обстоятельство становится основой включения этих выражений в ряд широко распространенных языковых универсалий. Однако поскольку устойчивые сравнения отражают своеобразное национальное мировидение и миропони-

мание носителей языка, система их в каждом языке уникальна и неповторима (Лебедева, 1999: 20).

В связи с этим следует особо подчеркнуть, что в составе устойчивых сравнений особое значение имеет образ сравнения, то есть эталон сравнения. Этот элемент образует центр, ядро сравнения, другие элементы (субъект сравнения, основа сравнения) объединяются вокруг этого эталона. В то же время, тогда как другие элементы могут выражаться имплицитно, эталон сравнения должен выражаться лишь эксплицитно, то есть, если эталон сравнения не будет иметь непосредственного языкового выражения, то не может сформироваться выражение с содержанием сравнения. Самое важное, своеобразное видение и соображение мира народом, то есть национально-культурная и национально-коннотативная информация воплощается именно в этом эталоне сравнения. Устойчивые, эталонизированные в качестве продукта национального мышления образы отображают национальное сознание. Как утверждает большинство специалистов, занимавшихся исследованием данной проблемы, эталоны сравнения являются выразителями своеобразного видения мира народом как традиционные, переходящие от поколения к поколению образы, поэтому эталоны имеют особую роль в составе компаративных выражений и имеют чрезвычайно важное значение в плане определения лингвокультурологических особенностей, то есть взаимоотношений языка, национальной культуры и менталитета (Гелия, 1996: 241-242; Маслова, 2001: 40-41; Потапушкин, 2000: 67-68; Румянцева, 2007: 6). К примеру, сложно встретить узбекское сравнение *мусичадай беозор (одам)* в других языках. В эталоне сравнения *мусичадай* существует национально-культурная коннотация, в нём гипертрофировано выражается признак “безобидности”, свойственный узбеку. Помимо того, что кротость действий горлицы положительно интерпретируется в сознании узбека, не исключение, что появлению традиционного эталона *мусичадай* способствовало исламское предание об этой безобидной птице. Таким образом, устойчивое сравнение *мусичадай беозор* получило статус национального образа в качестве узбекского мерилы безобидности. Или возьмём к примеру устойчивое сравнение *кўйдаи ювои (одам)*. В эталоне сравнения *кўйдаи* нашло своё отражение узбекское национально-культурное видение. Такой эталон сравнения существует и в других национальных культурах, следовательно, и в других языках, однако в них этот эталон используется не для определения “безобидности”, а в целях передачи других признаков. Например, в русском языке эталон овца наряду с животными заяц, лань, укоренился в основном как мерило признака “трусости” (Бойко, 2000: 11), что также является своеобразным национально-культурным видением.

Естественно, что в различных лингвокультурах встречаются случаи использования одного предмета, например животного, в качестве эталона устойчивого сравнения. В этом смысле особого внимания заслуживает лиса, встречающаяся в самых разных лингвокультурах. В большинстве языках это

животное очень активно используется как символ хитрости, плутовства, обмана, устойчивость сравнения *тулкидай айёр(одам)* привела к формированию постоянной метафоры *тулки (одам)*. Как указывают специалисты, в западной и славянской лингвокультурах, в частности, английском и русском языках оба устойчивые сравнения *as false as fox* (английский), *хитрый как лиса* (русский) имеют мифопоэтическую основу, поскольку согласно древним представлениям лиса считалась злодейкой, которая обладала свойством стать невидимой (Панченко, 2000: 138-143). Несомненно, такое представление у узбеков не отмечалось. Возможно причина использования лисы в узбекском языке в качестве эталона хитрости, плутовства кроется в проворности, неуловимости лисы или же является следствием влияния иных лингвокультур. В любом случае, невозможно отрицать определенную национально-культурную коннотацию в данном эталоне сравнения.

Отдельные эталоны сравнений выражают также и общие черты жизни и культуры различных народов. Например, признак “сладости” в русском, украинском, английском, монгольском, индийском, узбекском, турецком, казахском, киргизском и других языках подчеркивается эталонами сахара, в то же время признак “худощавости” в японском языке передается с помощью сравнения со скелетом комара, во вьетнамском языке – высохшей цикадой (цветок), английском – сыром бенберий (Цюе, 2012: 205). А в узбекском языке для данного признака используются эталоны *арвоҳдай, чўндай, чиллакдай*. Все они, несомненно, продукт образного национального мышления.

В познании мира сравнения, в частности, уподобления, играют чрезвычайно важную роль. Но любое познание не может существовать вне аксиологии, то есть без какой-либо оценки познанного предмета. В настоящее время общепризнана аксиологичность человеческого сознания, согласно которой осмысливается определенный предмет-ценность, следовательно, в той или иной мере выражается оценка, отношение человека к нему, а значит и общества, с этой позиции лингвистика и аксиология тесно взаимосвязаны друг с другом (Серебренникова, 2011: 17). Сравнение невозможно представить отдельно от оценочной категории, понятия сравнения и оценки тесно взаимосвязаны друг с другом, ибо человек познаёт окружающий его мир и, безусловно, себя путём сравнения-уподобления и оценки (Михнюк, 2011: 131).

Каждый разумный человек должен уметь определять цену предмета или явления, по крайней мере, различать положительность или отрицательность, передавать это в какой-либо форме. Когда какой-либо предмет или явление сравнивается с другим предметом или явлением (конечно, когда это обретает устойчивость), конечной целью не является лишь констатирование сходства. Несомненно, цель заключается в выражении на основе этого сравнения субъективного отношения говорящего к данному объекту. Например, в языке существует устойчивое сравнение *бақадай қотмоқ*, эта компаративная фразема в контексте может использоваться в следующей форме: *Зайнаб бақадай қотиб ўтирарди* (А.Қодирий. Ўтган кунлар). Семантика данной

фраземы заключается не только в сравнении состояния Зайнаб с лягушкой, но и в выражении сильного негативного отношения к Зайнаб (и её состоянию), подобное отношение именно с помощью образа сравнения передаётся столь подчеркнуто. Если из данного контекста исключить это сравнение, то есть, если предложение составить не как *Зайнаб бақадай қотиб ўтирарди*, а как *Зайнаб қотиб ўтирарди*, полностью исчезнет это субъективное отношение, субъективная оценка нейтрализуется. Естественно, что без участия устойчивого сравнения *бақадай* в данном тексте уменьшается степень признака “застывания”. Следует отметить, что устойчивые сравнения играют важную роль в количественном варьировании, градации выражаемого признака (качества, действия, состояния). Сравните: *қотмоқ – таёқдай қотмоқ – тарашадай қотмоқ – тахтадай қотмоқ – шамдай қотмоқ – таррақдай қотмоқ – бақадай қотмоқ – ҳайқалдай қотмоқ – тошдай қотмоқ*. Очевидно варьирование членов данного ряда устойчивых сравнений в зависимости от признака “застывания”.

Градация, выражаемая с помощью устойчивых сравнений, заключается не только в этом, то есть градации, присущей денотату. В эталонах сравнения могут градуированно выражаться и коннотативные, то есть субъективно-эмоциональные, экспрессивные отношения к субъектам сравнения. Невозможно не заметить различие в степени субъективно-эмоционального отношения в ряде устойчивых сравнений *бақадай қотмоқ – ҳайқалдай қотмоқ – тошдай қотмоқ*. То же самое можно отметить и в других языках, например, в русском языке в системе лексико-грамматических средств выражения эстетической оценки человека особое место занимает градуирование (Мякишева, 2009: 5, 12).

Как правильно отмечают специалисты, оценка считается универсальной категорией, в мире нет ни одного языка, где отсутствовало бы представление о “хорошем – плохом”. Следовательно, категория языковой оценки является основным способом выражения в языке системы ценностей, неотъемлемой частью речевой коммуникации. В основе оценки лежат не реальные свойства предметов и явлений, а лишь наши субъективные от них впечатления, наши эмоциональные реакции на них и умственные заключения об их роли в нашей жизни» (Михнюк, 2011: 131-132).

И ещё важно, что необходима оценочная шкала между двумя понятиями бинарной оппозиции “хорошо – плохо”. Е.Ф.Серебренникова, констатируя данный факт, отмечает, что это связано с древнейшей оппозицией “высоко – низко”, то есть понятие “высоко” ассоциируется с понятием “хорошо”, а “низко” с понятием “плохо”. Исследователь также обращает внимание на то, что не во всех лингвокультурах существует соотношение между оппозиционными парами “хорошо – плохо” и “высоко – низко”, отмечает их дифференциальные особенности, то есть, например, в России знание оценивается по возрастающей шкале 1, 2, 3, 4, 5, а в Германии, наоборот, высокая оценка

знаний оценивается числом 1, а низкая оценка - числом 5 (Серебренникова, 2011: 80, 87-88).

Вышеприведенные размышления, на первый взгляд кажущиеся неестественными, безусловно, имеют серьёзную научную основу.

Рассмотрим отношения к определенным понятиям, критерии оценок и измерений, которые варьируются у разных народов, следовательно, и заметно отличаются друг от друга. Например, родинка у узбеков, в целом, на Востоке считается одним из важнейших признаков женской красоты. Воспевая красоту возлюбленной ни один поэт не обходил стороной эту маленькую точку на лице красавицы, поэтами созданы умопомрачающие гиперболы взамен этой изящной точки. К примеру, известен нижеследующий бейт Хафиза Ширази:

Агар кўнглимни шод этса ўшал Шероз жонони,
Қаро холига бахш этгум Самарқанду Бухорони.

(Если порадует мою душу та красавица из Ширази,
Я бы отдал Самарканд и Бухару за ее черную родинку)

Кроме того, в шедеврах узбекского устного народного творчества неоднократно констатируется, что родинка является одной из важнейших составляющих женской красоты. Например, в узбекской народной поэзии существуют следующие строки:

Хотин бўлган билан барин тенг дема,
Лабда боли, бетда холи бўлмаса (“Ок олма, кизил олма”).

(Не всех женщин считай равными,
Если нет на их губах мёда и на лице родинки)

Однако родинка, воспринимаемая в восточном национальном менталитете как один из традиционных символов красоты, на Западе, в частности, в славянском национальном видении оценивается как физический недостаток человека, его дефект (Маслова, 2001: 134).

Согласно национально-этническим и антропологическим особенностям народов у различных наций красота женских глаз ассоциируется с различными цветами. Как известно, у русских основными элементами полноценности национального образа, красоты являются голубые глаза, у англичан – зеленые (Окунева, 2008: 108), у узбеков – чёрные. Можно привести множество подобных примеров. Несомненно, в различных языках наблюдается своеобразие в выборе эталонов сравнений в силу такого дифференцированного национально-этнического подхода к объективной реальности, серьёзных отличий в нормах и критериях оценки.

Рассмотрим эталон сравнения ой (луна). В узбекском языке широко используется эталон сравнения *ойдай*. Вот как можно истолковать семантические и лингвокультурологические особенности данного эталона сравнения:

1. Прекрасный, красивый. В основном о женщине (Исмига муносиб тўлин **ойдай** *гўзал* аёл эди Тўлун оқа (М.Али. Улуғ салтанат). Нечун **ойдек** юзингиздан қайғу кетмас, Ҳажр азобин сиз ҳам энди тотдингизми? (М.Юсуф. Келинчак). 2. Сиять, сверкать, блистеть, выделяться, усиливаться (Олтмиш ёшин кутлаб деймиз: - Соғ бўлсин Ойбек, Шерьиятнинг осмонида *порласин* **ойдек** (Х.Салоҳ. Устоз Ойбекка). 3. Наполняться, стать ещё красивей (Фарахли бир ойдин кеча, Ё фарахли субхидам, **Ойдек** *тўлиб*, тушларингга Кирар зебо бир санам (Ж.Камол. Тилак). 4. Известно, очевидно, ясно без каких-либо сомнений (Зеби суд раисининг бола эмаслигини қайдан билсин? Шу ерда ўтирган шунча эркакнинг **ойдай** *равшан* бир нарсани англамасликларини қайдан билсин? (Чўлпон. Кеча ва кундуз). Кроме того, существует также устойчивое сравнение *ўн тўрт кунлик ойдай*, подчёркивающее красоту женщины.

Однако в русской лингвокультуре эталон сравнения *луна* не имеет ни одного из приведенных выше четырёх значений, существующих в узбекском языке. В этой лингвокультуре образ луны чаще ассоциируется с печальной, унылой картиной, это традиционно утвердилось в русском ментальном воображении. А у китайцев и корейцев эталон луны толкуется только в положительных нотах, у этих народов широко практикуется сравнение женщины с луной (Филимонова, 2006: 7), так же как и узбеков, образ луны служит изображению таких качеств женщины, как красота, сияние, излучение света. У корейцев и китайцев лицо женщины сравнивают с абрикосом, ивовым прутом, для изображения прекрасного овала лица используется эталон тыквенной семечки (Филимонова, 2006: 16), которые чужды узбекскому, русскому или другим языковым ментальным традициям. Следовательно, при выборе эталонов сравнений в различных языках решающую роль играет дифференцированное национально-этническое сознание.

Устойчивые сравнения есть богатая кладёшь любого, в частности, узбекского языка, бесподобное зеркало, в котором отражаются национально-культурные представления и традиции, неиссякаемый источник изысканных и экспрессивных речевых возможностей, они имеют огромное этнопсихологическое, лингвокультурологическое и лингвопоэтическое значение в качестве несравненного средства, обеспечивающего преемственность образов между поколениями.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК

1. Бойко Л.Г. (2000). Культурно маркированное содержание устойчивых сравнений русского языка: Автореф. ...дисс. канд. филол. наук. – Волгоград.
2. Лебедева Л.А. (1999). Устойчивые сравнения русского языка во фразеологии и фразеографии: Автореф. дисс. ...док. филол. наук. – Краснодар.

3. Маслова В.А. (2001). Лингвокультурология. – М.: АCADEMIA.
4. Михнюк К.В. (2011). О взаимосвязи категорий сравнения и оценки // Ярославский педагогический вестник. Том 1 (Гуманитарные науки).
5. Мياкишева Е.В. (2009). Эстетическая оценка человека в современном русском языке: лингвистический и лингвокультурологический аспекты: Автореф. ...дисс. канд. филол. наук. Омск.
6. Окунева И.О. (2008). Прототипы и стереотипные представления о красоте человека в системе устойчивых сравнений русского и английского языков / Вестник ВГУ, серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. N3.
7. Панченко Н.И. (2000). Сравнение как средство дескрипции лжи и обмана / Основное высшее и дополнительное образование: проблемы дидактики и лингвистики. Волгоград: изд-во ВГТУ.
8. Потапушкин Н.А. (2000). Фразеологические единицы в русском языке в лингвокультурологическом аспекте. – М.
9. Румянцева М.В. (2007). Типологические особенности компаративных конструкций (на материале русского и немецкого языков): Автореф. дисс. ...канд. филол. наук. Челябинск.
10. Серебренникова Е.Ф. (2011). Аспекты аксиологического лингвистического анализа / Лингвистика и аксиология. Этносемиотрия ценностных смыслов. – М.: Тезаурус.
11. Телия В.Н. (1996). Русская фразеология. – М.: Школа «Языки русской культуры».
12. Филимонова Е.Н. (2006). Портрет дальневосточной красавицы / Язык. Сознание. Коммуникация. Вып.32. –М.: Макс-пресс.
13. Чжао Цюе. (2012). Исследование национально-культурной специфики эталона сравнения в психолингвистическом аспекте (на материале китайского и русского языков) // Вопросы психолингвистики. – М, N1(15).

Nizomiddin Maxmudov (Özbəkistan)

Müqayisələr və milli obrazın spesifikliyi (özbək dili materialları əsasında)

Xülasə

Məqalədə antroposentrik dilçiliyin, yəni mərkəzində insan duran linqvistikanın sahələrindən biri olan linqvistik mədəniyyətşünaslığa aid milli şüur, milli düşüncə, milli mədəniyyət, milli mənəviyyət, milli mentalitet, milli xarakter kimi dərin mənalı anlayışların mahiyyəti izah edilir. Bundan əlavə, müəllif iddia edir ki, özbək dilində müqayisə etalonu sabit müqayisələrin tərkibində müqayisənin nüvəsini təşkil edir, digər elementlər isə onun ətrafında birləşir, müqayisələr qiymətləndirmə kateqoriyası ilə bağlıdır, subyektiv və subyektiv-emosional münasibətlərdə müqayisələrdə isə qradasiya ifadə olunur.

Açar sözlər: *müqayisələr, özbək dili, milli düşüncə, milli mədəniyyət, milli mənəviyyət, milli mentalitet, milli xarakter, linqvotmədəniyyətşünaslıq.*

Nizomiddin Makhmudov (Uzbekistan)

**Comparisons and specificity of a national image
(Based on materials about the Uzbek language)**

Summary

This article highlights the essence of such deep concepts as national consciousness, national thinking, national culture, national spirituality, national mentality and national character, which are components of linguistic culturology - a branch of anthropocentric linguistics; that is, linguistics centred on the person. In addition, the author claims that in the Uzbek language the standard of comparison as part of a stable comparison is at the core of a comparison, and other elements are united around it, comparisons are associated with evaluation and, in comparisons, gradation is expressed in terms of subjective and subjective-emotional relationships.

Keywords: *comparisons, Uzbek language, national thinking, national culture, national spirituality, national mentality, national character, linguoculturology.*

RASİM ƏLİQULİYEV (Azərbaycan)*
YEDGAR CƏFƏROV (Azərbaycan)**
ƏFRUZ QURBANOVA (Azərbaycan)***

QLOBAL İNFORMASIYA CƏMİYYƏTİ ŞƏRAİTİNDƏ AZƏRBAYCAN VƏTƏNDAŞLARININ ADLANDIRILMASI MƏSƏLƏLƏRİ

Xülasə

Məqalə vətəndaşların adlandırılması sistemi və milli identiklik məsələlərindən bəhs edir. Azərbaycanda vətəndaşların adlandırılması ilə bağlı mövcud problemlər araşdırılmışdır. Qloballaşma dövründə, informasiya cəmiyyəti mühitində bu problemlərin mümkün həlli yolları nəzərdən keçirilmişdir. Azərbaycan vətəndaşlarının ad və soyadlarının, bu sahədə tarixi ənənələrin, ad strukturunun ətraflı təhlili aparılmışdır. Bu sahədə xarici təcrübə araşdırılmışdır. Problemlərin aradan qaldırılması istiqamətində təkliflər irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: *ad, soyad, ata adı, təxəllüs, ləqəb, adlandırma, ad sistemi, milli identiklik.*

Giriş

Xalqın tarixinin, yaşam tərzinin tərkib hissəsi olan insan adlarında xalqların həyatı, keçmişi, inancları, arzu və xəyalları, yaradıcılığı, sosial mühiti, əlaqələri və s. əks olunur (Аблитарова, 2015: 19-21). Azərbaycanın qlobal informasiya məkanına sürətlə inteqrasiyası bir çox tələyüklü məsələlər kimi ad və soyad sistemi və milli identiklik məsələlərinin araşdırılmasını da zəruri edir. Məlum olduğu kimi, qloballaşma prosesi bütün müsbət cəhətləri ilə yanaşı, xalqları öz milli xüsusiyyətlərini tədricən itirmək təhlükəsi ilə üz-üzə qoyur. Belə bir şəraitdə milli identikliyin qorunması, hüdudsuz və xaotik qlobal informasiya məkanında xalqın öz milli mənsubiyyətini asanlıqla ifadə edə bilməsi üçün təkmil, dayanıqlı və səmərəli mexanizmlər formalaşdırılmalıdır.

Ümumiyyətlə, xalqların milli identikliyinə təmin edən əsas əlamətlər bunlardır: xarici görünüş; ad; vətəndaşlıq; dil; inanc; adət-ənənə; mətbəx; musiqi və s. Bu xüsusiyyətlərdən də göründüyü kimi, hər bir xalqın tarixən formalaşmış adlandırma

* Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası (AMEA), İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu direktoru, akademik.
E-mail: r.alguliev@gmail.com

** Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası (AMEA), İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru. E-mail: yedgar.jafarov@ibar.az

*** Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası (AMEA), İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu, baş mütəxəssis.
E-mail: afruz1961@gmail.com

sistemi böyük informativ yükə malik əsas milli identiklik göstəricilərindəndir. Çünki adlar, soyadlar və ata adları xalqların tarixi, psixologiyası, adət-ənənələri, məişəti, inancı, dünyagörüşü, elmi-mədəni səviyyəsi, istək və arzuları əsasında formalaşaraq inkişaf yolu keçir. Elə buna görə də onları xalqların əsas milli identifikatoru kimi qəbul edirlər. Bu baxımdan, müasir dünyamızın əsas reallıqlarından birinə çevrilmiş virtual məkanda hər bir azərbaycanlı üçün elə bir adlandırma mexanizmi yaradılmalıdır ki, bütün dünya azərbaycanlılarının milli identikliyi təmin edə, bizi başqa xalqlardan fərqləndirə bilsin.

Digər tərəfdən, məlum olduğu kimi, elektron dövlətin əhatə etdiyi bütün sferaları (e-səsvermə, e-təhsil, e-səhiyyə, e-ədiyyə, e-vergi, e-bank və s.) adlarsız təsəvvür etmək mümkün deyildir. Virtual məkanda yeni onomastik vahidlər (rəqəmsal antroponimik vahidlər) kimi çıxış edən FİN (Fərdi İdentifikasiya Nömrəsi) kodları, e-poçt ünvanları, nikneymələr və s. çox zaman vətəndaşların real xüsusi adları əsasında formalaşdırılır. İnsanların real adları adi həyatda olduğu kimi elektron dövlət mühitində də onları identifikasiya edir. Ona görə də xüsusi adlarla bağlı bir sıra məsələlərin həlli, o cümlədən ad və soyad sisteminin təkmilləşdirilməsi, ad komponenti standartlarının yenidən müəyyənəşdirilməsi, adlardakı təhrif hallarının aradan qaldırılması, adlara dair informasiya resurslarının yaradılması və onlardan istifadə mexanizmlərinin işlənilməsi, transliterasiya standartlarının yaradılması, adların orfoqrafiyası qaydalarının nizama salınması və s. bu günün aktual problemlərindəndir.

1. Azərbaycanda adlandırma sisteminin formalaşması tarixi

Tarixin ibtidai dövrlərindən başlayaraq sosial-kommunikativ ehtiyac kimi hər bir xalqın nümayəndələrinin özünəməxsus adlandırma ənənələri formalaşmışdır. Qədim türklərin, o cümlədən azərbaycanlıların da adlandırma sistemi spesifik xüsusiyyətlərə malikdir. Qədim türkdilli abidələr, o cümlədən Orxon-Yenisey kitabələri, M.Kaşğarının “Divanü-lüğət-it-türk” əsəri, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanları və bir sıra etnoqrafik məlumatlar türk xalqlarında adlandırma ənənələrinin çox qədimliyini və sistemliliyini göstərir (Həsənov, 1990: 9-11).

Aşağıdakı cədvəldə Azərbaycanın adlandırma sisteminin təşəkkülü və inkişafı verilmişdir:

Cədvəl 1. Azərbaycan milli adlandırma sisteminin inkişaf tarixi

III-V əsrlərdən müasir dövrə kimi (Türk adlandırma sistemi)	Ad və ..... -oğlu, ...-qızı sonluqları Bu sonluqlar insanın valideynlərini bildirir: <i>Məsələn: Ulaş oğlu Salur Qazan; Bəybecan qızı Banıçiqək; Dirsə xan oğlu Buğac</i>
VII-XVII əsrlər (Ərəb adlandırma sistemi)	Ad və -nisbə (i-vi) Bu sonluq insanın aid olduğu coğrafi məkanı bildirir. <i>Məsələn: Xaqani Şirvani, Nəsirəddin Tusi, Məhsəti Gəncəvi, Qətran Təbrizi</i>

	<p>Ad və -künyə (əbu, ümm) Bu sonluqlardan <i>əbu</i> “atası”, <i>ümm</i> “anası” mənasını verərək insanın valideynlik statusuna işarə edir. <i>Məsələn: Əbu İmran (İmranın atası), Ümm Gülsüm (Gülsümün anası), Əbu Reyhan (Reyhanın atası)</i></p> <p>Ad və -nəsəb (ibn) “Oğlu” mənasını daşıyan bu sonluq insanın atasının adını bildirir. <i>Məsələn: İbn Sina (Sinanın oğlu), İbn Haldun (Haldunun oğlu)</i></p>
XIX əsrdən müasir dövrə kimi (Fars adlandırma sistemi)	<p>Ad və ... -zadə sonluğu Bu sonluq fars dilində “törənmiş” mənası verərək insanın valideylərini, nəslini bildirir. <i>Məsələn: Fuad Köprülzadə, Əli bəy Hüseynzadə, Əzizə Cəfərzadə.</i></p>
XX əsrdən müasir dövrə kimi (Rus adlandırma sistemi)	<p>Ad və -ov² -yev²; -ski²; -oviç, -ovna və s. sonluqları Bu sonluqlardan -ov, -yev mənşə etibarilə “oğlu” mənası verərək insanın atasının adını bildirir. <i>Məsələn: Yusif Məmmədəliyev, Əşraf Hüseynov, Nəribə Zeynalova.</i></p> <p>Rus soyad sistemində polyaklardan keçmiş -ski sonluğu şəxsin aid olduğu məkanı, xalqı göstərir. <i>Məsələn: Hüseyn Ərəblinski, Hüseynqulu Sarabski, Əhməd Ağdamski</i></p> <p>Rus adlandırma sistemi üçün xarakterik olan -oviç, -ovna kimi sonluqlar isə soyad bildirməsə də, ata adının göstəricisi kimi, bəzən azərbaycanlı adlarında da istifadə olunur: Mamed Rəhmanoviç, Səriyyə Əhmədovna və s.</p>
XX əsrin 80-ci illərinin sonlarından müasir dövrə kimi (Müasir soyad sistemi)	<p>Ad və -lı⁴; xanlı-bəyli, sonluqsuz; -ov²-yev²; -zadə; -gil;-soy; oğlu-qızı; -ski², -i, -vi sonluqları</p>

Qeyd edək ki, müxtəlif xalqlarda nəsil adı ilə adlandırma ənənələri nə qədər qədim olsa da, “fəmiyyə (soyad)” termininin özü eramızın III-IV əsrlərində yaranmışdır. Latın dilində “ailə”, “qohum-əqrəbə”, qulluqçular da daxil olmaqla bütün ev əhlinin cəmini bildirən “fəmiyyə” ictimai-tarixi hadisə kimi IV əsrdə İngiltərədə, X-XI əsrlərdə İtaliyada, XV-XVI əsrlərdə Danimarkada, XIV-XVIII əsrlərdə Macarıstanda, XVIII əsrdə Şotlandiya və İrlandiyada yayılmışdır. Fəmiyyə 1926-1934-cü illərdə Mustafa Kamal Atatürk tərəfindən Türkiyədə, təxminən eyni tarixdə İranda, 50-ci illərdə Misirdə, 1959-cu ildə Tunisdə rəsmiləşdirilmişdir (Paşa, 1997:

91). Təşəkkül tapdığı ilk çağlardan yüksək sosial status nişanəsi, zadəganlıq göstəricisi sayılması fəmilialara marağın artmasına və onların kütləviləşməsinə böyük təsir göstərmişdir. İlk vaxtlar fəmilialardan adi insanlar deyil, daha çox zadəganlar istifadə edirdilər. Hətta qədim İngiltərədə yoxsul ailədən olan oğlanın zadəgan ailəsindən qızla ailə qurarkən qızın fəmiliasını (soyadını) götürməsi ənənəsi vardı (Həsənov, 1990: 9-11).

Rus ad sisteminə isə fəmiya 1703-cü ildə I Pyotrın hakimiyyəti zamanında tətbiq olunmuş və əsasən, dövlət xadimlərinə, knyaz və mülkədarlara verilmişdir. I Pyotr özü zadəganları fəxri ad kimi fəmilialarla (soyadlarla) mükafatlandırır. Rusiyada fəmiliaların formalaşmasında türk mənşəli rus boyarlarının böyük rolu olmuşdur. Ona görə indi də rus adlandırma sistemində türk mənşəli fəmilialar əhəmiyyətli yer tutur (Баскаков, 1992).

XIX əsrə doğru Rusiyada cəmiyyətin sosial inkişafının təsiri ilə soyadlardan istifadə meyli tədricən artıb kütləviləşdi. XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində Rusiya imperiyasının tərkib hissəsi olan Azərbaycanda rəsmi sənədləşmə işlərinin rus dilində aparılması və bu zaman vətəndaşların soyadının ənənəvi qaydada *oğlu*, *qızı*, *uşağı* sonluqları ilə deyil, *ov/-yev*, *-ova/-yeva* sonluqlarından istifadə etməklə rus fəmilialarına bənzər onomastik vahidlərlə qeyd edilməsi xalqımız arasında bu cür fəmiliaların süni formada yayılmasına rəvac verdi. Həmin dövrdə Azərbaycanda savadsızlığın kütləvi xarakter daşması da *-ov/-yev*, *-ova/-yeva* sonluqlarının geniş yayılmasına əlverişli şərait yaratdı (Çobanov, 1998:116).

Ötən əsrin 30-cu illərində, Stalin irticası zamanı süni fəmilialaşdırma meyli xüsusilə geniş vüsət aldı. *-Oğlu*, *-qızı* kimi yüksək informativ milli identiklik gücünə malik soyad sonluqları tədricən sıradan çıxarılarq və ata adından sonra yazılaraq yalnız cins mənsubiyyətini ifadə etməklə məhdudlaşdı.

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpasından qısa müddət sonra bu sahədə vəziyyətin nizamlanması məqsədilə Milli Məclisin “Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının soyadlarının dövlət dilinə uyğunlaşdırılması” haqqında 2 fevral 1993-cü il tarixli qərarına əsasən, Azərbaycan vətəndaşlarına soyadlarındakı *-ov/-yev*, *-ova/-yeva* sonluqlarını “zadə”, *-lı*⁴, “oğlu”, “qızı” sonluqları ilə əvəz etmək və yaxud öz soyadlarını sonluqsuz yazmaq imkanları verilmiş, Nazirlər Kabinetinin 12 may 2011-ci il tarixli qərarı ilə “Adın, ata adının və soyadın verilməsi və dəyişdirilməsi Qaydaları” təsdiqlənmişdir. Bununla belə mövcud reallıq, cəmiyyətimizdə adlar və soyadlar sisteminin hələ tam nizama düşmədiyini və global şəraitdə xalqımızın milli identikliyi ilə bağlı yeni problemlərin ortaya çıxdığını göstərir (Cəfərov, 2015: 112-113).

Müstəqillik illərində, xüsusilə dünyaya yeni gələn körpələrin soyadlarında *-ov/-yev*, *-ova/-yeva* sonluqlarının çəkisi xeyli azalmışdır (“Adlar və Soyadlar”, 2010). Amma bunun bir çox hallarda «zadə» və sonluqsuz formalardan istifadə meylinin artması hesabına baş verməsi, eyni zamanda *-ov/ -yev*, *-ova/ -yeva* sonluqlarının hələ də qalması bu cür soyadları daşıyan vətəndaşlarımızın global mədəniyyət müstəvisində digər türkdilli xalqlardan və başqa müsəlman ölkələrinin vətəndaşlarından fərqləndirilməsində, identifikasiya olunmasında ciddi çətinliklər

identik əlamətlərlə başqalarından fərqləndirilməsinə ehtiyac qalmırdı. Bu mühitdə eyniadlı şəxslər meydana çıxdıqda isə onları bir-birindən fərqləndirmək üçün ayamalardan, ləqəblərdən istifadə edilirdi. Adətən, məşğul olduğu sənətin adını insana qoyur, yaxud onun hansısa fiziki əlamətindən, fərdi keyfiyyətindən ləqəb qoşurdular (məs.: Dəmirçi, Pinəçi, Uzun, Keçəl, Qara, Sarı, Kürən və s.). Amma fərdlər geniş məkanda, qəsəbə, şəhər çevrəsində sosial əlaqələrə, gündəlik birgəyaşayış, iş, təhsil və s. mühitinə daxil olub onlarla eyni adı daşıyan başqaları ilə qarşılaşdıqca yeni fərqləndirici informativ əlamətlərin yaranması ehtiyacı ortaya çıxdı. Beləliklə, ata adı, soyad hesabına adlandırma komponentlərinin sayı artdı.

Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunvericiliyi hazırda vətəndaşın yalnız bir adla, eləcə də ləqəblərlə, təxəllüslərlə qeydiyyatı alınmasına imkan vermir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 26.1-ci, eləcə də "Adın, ata adının və soyadın verilməsi və dəyişdirilməsi Qaydaları"nın 1.3-cü maddəsinə əsasən, hər bir fiziki şəxsin adı **addan, ata adından və soyaddan** ibarətdir (ARNQK, 12 may 2011).

Əfsuslar olsun ki, müvafiq normativ-hüquqi aktlarda təsbit edilmiş bu dəqiq ardıcılığa – **ad/ata adı/soyad** – rəğmən müxtəlif təşkilatların gündəlik fəaliyyətində aparılan sənədləşmə zamanı həmin ardıcılıq pozulur və bu sahədə milli identiklik modelinin əsası olan dəqiq, stabil milli adlandırma sistemi formalaşdırılmır. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına verilən şəxsiyyət vəsiqələrində **soyad/ ad/ ata adı** ardıcılığından istifadə olunur. Digər rəsmi sənədlərdə də bu komponentlər yerini dəyişir, *ad, ata adı, soyad* ardıcılığına əməl edilmir, inisial yazılarından istifadə olunur, şəxsin kimliyini müəyyən etmək çox çətinləşir, bəzən heç mümkün olmur. Beləliklə, eyni bir şəxsin adlandırılmasında yol verilən və qeyri-müəyyənlik yaradan çoxvariantlılıq nümunələrinə diqqət yetirək:

1. *Rəhimova Afaq Həsən qızı*
2. *Afaq Həsən qızı Rəhimova*
3. *Afaq Rəhimova Həsən qızı*
4. *A.H.Rəhimova*
5. *Rəhimova A.H.*

6. *Afaq Rəhimova*
7. *Rəhimova Afaq*
8. *A.Rəhimova*
9. *Rəhimova A.*
10. *Afaq H.Rəhimova*

Belə çoxvariantlılıq beynəlxalq kommunikasiya mühitində fərdin milli identifikliyini daha da çətinləşdirir. Üstəlik bura, xüsusi adların qeyd olunduğu Azərbaycan əlifbası və xarici dillərin əlifbalı arasında transliterasiya ilə bağlı problemləri də əlavə etsək, məsələn, ingilis dilinə transliterasiya zamanı dilimizdəki müvafiq sait və samitlərin (ə-e-a, q-g, q-k, h-q, x-kh və s.) dəyişdiyini nəzərə alsaq, vəziyyətin necə mürəkkəb şəkil aldığı görünür.

Xalqların adlandırma sistemində heç bir hal, təbii ki, təsadüfən yaranmır və bu cür nizamsızlığın da tarixi-sosial kökləri vardır. Məsələn, doğum evində yenice dünyaya gəlmiş uşaq hələ adı olmadığından başqa körpələrlə qarışıq düşməməsi üçün atanın, yaxud ananın soyadı ilə identifikasiya edilir, beləliklə soyad önə keçir. Yaxud təhsil illərində şagirdlərin və ya tələbələrin qeydiyyatının aparıldığı dava-

miyyət jurnallarında adlandırma qeydi üçün müəyyən edilmiş yer məhdud olduğundan, bəzən vaxta qənaət və sadələşdirmə zərurəti ilə soyadlar bütöv, ad və ata adları isə baş hərfləri - inisialları ilə yazılır. Amma bütün hallarda nəzərə almaq lazımdır ki, **ad/ ata adı/ soyad** ardıcılığı tarixi təkamül prosesinin ortaya çıxardığı bir identifikasiya modelidir. Adlandırma sistemimizdə müxtəlif təsirlərlə yaranmış nizamsızlığın aradan qaldırılmasına, **ad/ ata adı/ soyad** ardıcılığının dəqiq norma kimi qəbul olunmasına və bütün sənədləşmələrdə, elektron resurslarda adların vahid struktur üzrə yazılmasının təmin edilməsi hesabına sabit milli standartların möhkəmləndirilməsinə indi çox böyük ehtiyac vardır.

Hazırda ölkəmizdə formalaşmaqda olan e-dövlət mühitində, ayrı-ayrı elektron reyestrlərdə vətəndaşların identifikasiya olunması çox böyük çətinliklərlə üzləşir. Belə ki, vətəndaşa məxsus FİN kodu altında müxtəlif variasiyalarda yazılmış **ad/ata adı/ soyadları** toplamaq lazım gəlir. Bu isə çox çətin, böyük zəhmət tələb edən prosesdir. Bəzən isə onları bir FİN kodu altında identifikasiya etmək, ümumiyyətlə, mümkün olmur. Bu zaman şəxsin digər əlamətlər üzrə axtarılması zərurəti meydana çıxır. Elektron sistemlərdə isə belə dəqiq bir intellektual imkan olmadığından bu, çox vaxt aparır, sorğular göndərilir, digər qurumların resursları cəlb olunur, bəzən də obyektiv və subyektiv səbəblərdən axtarışlar yanlış nəticələr verir. Bundan başqa, şəxslərin ad, ata adı və soyadının yazılışındakı müxtəliflik internet axtarış sistemlərində konkret şəxslərlə bağlı axtarışların aparılmasında natamamlıq, fərqli nəticə və s. yaradır.

3. Milli adlandırma sisteminin psixolinqvistik aspektləri

Yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı, ayrı-ayrı şəxsiyyətlərin həyat və fəaliyyəti, öz ad və soyadlarına qazandırdıqları tarixi mənalarla simvollaşan, eləcə də sosial-mədəni status, şöhrət, nüfuz və s. assosiasiyaları yaradan ad komponentləri də vardır. Həmin komponentlərin sırasının pozulması onların ifadə etdiyi assosiativ mənaya da xələl gətirir. Məsələn, Üzeyir Hacıbəyli, Rəşid Behbudov, Həzi Aslanov, Mirzə İbrahimov ardıcılığının insan təfəkkürünə ötürdüyü psixoloji informasiya Hacıbəyli Üzeyir, Behbudov Rəşid, Aslanov Həzi, İbrahimov Mirzə ardıcılığının doğurduğu təsəvvürlə eyni deyildir.

Bir fərd böyüyüb şəxsiyyətə çevrildikcə ona müraciət forması da dəyişir. Uşaq bağçası, məktəb, ali məktəb, hərbi xidmət və s. dövründə fərdin kimliyi qanunla qeyd olunduğu kimi **ad/ata adı/soyad** ardıcılığı ilə yox, tərsinə, yəni **soyad/ ad/ ata adı** ardıcılığı ilə qeyd olunur. Əmək fəaliyyətinə başlayaraq ictimaiyyət arasında tanındıqca, yaşa dolduqca ad soyaddan önə keçir. Ona görə də qeydiyyat sənədlərində adlarla bağlı rast gəlinən nizamsızlıqlar şəxsiyyətin kimliyinin, yaşının, cəmiyyətdəki statusunun müəyyənləşdirilməsində də çətinliklər yaradır. Bəzən şəxsin şərəf və ləyaqətinə xələl gətirmək, nüfuzunu kiçiltmək məqsədilə onun ad və soyad ardıcılığının dəyişdirilməsi hallarına da rast gəlinir.

Ad, ata adı və soyadların vahid milli standartının müəyyənləşdirilməsini zəruri edən digər mühüm bir amil də vardır. Məlum olduğu kimi, hazırda Azərbaycan qanunvericiliyi ölkə vətəndaşlarına şəxs adı və sonluqsuz soyad (Rəsul Rza), yaxud təxəllüs (Səməd Vurğun) və ya *oğlu-qızı* sonluqları ilə yaradılmış soyadlarla (Emin

Sabitoğlu) qeydiyyatata alınmaq imkanı verir. Bu formalardan istifadə meyli kütləviləşdikcə oğlu, qızı yazılmayan ikinci komponentin hansı mənə daşdığı, yəni ikikomponentli şəxs adı, həmin şəxsin adının bir hissəsi, ata adı, nəsil adı, yoxsa təxəllüs olduğunu müəyyənləşdirməkdə, son nəticədə isə fərdi eyniləşdirməkdə çətinliklər yarana bilər. Məsələn, görkəmli Azərbaycan şairi Məmməd Arazın həyat və yaradıcılığı ilə tanış olmayan şəxs bu ad və təxəllüsə ilk dəfə rast gələrkən, onun hansı hissəsinin ad, hansı hissəsinin isə təxəllüs olduğunu aydınlaşdırmaqda çətinlik çəkəcək. Ona görə də adlandırma sistemində komponentlərin hər birinin yeri dəqiq göstərməlidir ki, gələcəkdə bu cür çətinliklər ortaya çıxmasın.

4. Beynəlxalq təcrübədə adlandırma sistemi

Azərbaycanda vətəndaşların bütün sənədlərdə qeydiyyatı prosesinin **ad/ ata adı/ soyad**, ata adının yazılması zəruri olmadıqda isə **ad/ soyad** ardıcılığına əsaslanan dəqiq, vahid standart üzrə həyata keçirilməsi beynəlxalq təcrübəyə də uyğun olardı. Belə ki, bir sıra ölkələrdə də **ilkin ad (first name)**, **orta ad (middle name)** və **son ad (last name)** komponentlərindən təşkil olunmaqla üçkomponentli adlandırma modellərindən istifadə edilir. Bu adların mahiyyəti mədəniyyətlərdən asılı olaraq dəyişir.

İlkin ad (first name). İlkin ad doğularkən şəxsə verilmiş addır. Azərbaycanın milli adlandırma sistemində olduğu kimi bütün başqa xalqlarda da hər bir şəxsin ilkin adı olur.

Orta ad (middle name). Qərb mədəniyyətinə görə, bəzən uşağa bir deyil, iki ad verilir. Bir sıra hallarda isə hətta üç ad qoyulmasına da rast gəlinir. Adətən, ikinci ad atanın, yaxud babanın, nənənin və ya ananın şərəfinə qoyulur və bu *middle name* kimi işlənir. Middle name şəxsə verilmiş adla yanaşı, soyadın da tərkibində ola bilər. İngiltərədə, Avstriyada, Kanadada, Yeni Zelandiyada, ABŞ-da əcdadların (ata, baba, ana, nənə) şəxs adlarından (forename) onların şərəfinə tez-tez *middle name* kimi istifadə olunur (The Use of Middle Names). Danimarkada və Norveçdə isə middle name fərdi ad anlamı daşıyır. Middle name kimi ananın qızlıq fərdi adı, yaxud əcdadlardan hansısa birinin “last name”i seçilə bilər. “Middle name”lərin bir neçə komponentdən ibarət olması mümkündür. Amma komponentlərinin sayı ikidən çox olan middle name-lərdən istifadə təcrübəsi xarakterik deyildir. Filippində middle name kimi, əsasən, ananın qızlıq fərdi adından istifadə olunur. ABŞ-da middle name-dən çox tez-tez abbreviatura formasında istifadə edilir. Məsələn, Mary Lee Bianchi – Mary L. Bianchi və s. (The Use of Middle Names). Tərkibində “middle name”lər olan ad komponentlərindən istifadə təcrübəsi Türkiyədə də geniş yayılmışdır: Ali Galip Yigit, Hüseyn Gürhan Tuncer, Orhan Şaik Gökyay, Necip Fazil Kısakürək və s.

Azərbaycanda da bu cür adlandırma komponentlərinə, az da olsa, təsadüf edilir: Ceyhun-Təyyar Paşayev, Həməzə Nihad Həmidov, Əli Rza Xələfli və s. Bu cür ad modellərinin ortaya çıxmasında Türkiyə mədəniyyətinin təsiri istisna olunmamalıdır.

Son ad (last name və ya surname). Son ad şəxsin konkret bir ailəyə, nəslə mənsubluğunu bildiren ad komponentidir. Last name ifadəsinin sinonimləri

mur. Bu, yalnız müvafiq dövlət idarəsi onların adın ayrılmaz bir hissəsi olduğunu rəsmi şəkildə təsdiqlədikdə mümkündür.

Biometrik pasportun maşın oxuyan zonasında da soyad əsas, şəxsin öz adı ikinci dərəcəli ad sayılır, əsas və ikinci dərəcəli adlar bir-birindən < işarəsi vasitəsilə ayrılır. Bu zonada adın tərkib hissəsi kimi rəqəmlərdən, apastrof, defis, vergül və s. kimi durğu işarələrindən istifadə olunmur.

Vizual yoxlama zonasında isə dövlətlər məlumatların daha da dəqiqliyi, fərdin identifikasiyası məqsədilə öz milli işarələrindən, yaxud latın əlifbasına daxil olmayan hər hansı başqa işarələrdən istifadə edə bilərlər. Ona görə də bəzi hallarda maşının oxuduğu zonadakı adlar tərtibat baxımından vizual yoxlama zonasındakı adlarla tam üst-üstə düşməyə bilər.

Göründüyü kimi, biometrik pasportların və yeni nəsil şəxsiyyət vəsiqələrinin vizual yoxlama zonasında xalqımızın milli identikliyinə əsas antroponimik əlaməti kimi çıxış edən “oğlu” və “qızı” sözlərinin yazılmasından ötrü də heç bir hüquqi və texniki məhdudiyyət yoxdur. “fon”, “Mc”, “de la” sözləri kimi azərbaycanlılara xas “oğlu”, “qızı” sözlərindən də pasportlarda sonluq kimi istifadə edilə bilər. Bu sonluqlar beynəlxalq səviyyədə böyük əhəmiyyət daşıyır. Belə ki, *oğlu*, *qızı* sözləri beynəlxalq aləmdə bəzən şəxsin digər yaxın xalqlarla müqayisədə milli identikliyinə təmin edən yeganə indikator rolunu oynayır.

Nəticə

Aparılan təhlillər əsasında Azərbaycan Respublikasında adlandırma sisteminin təkmilləşdirilməsi və həm ölkə daxilində, həm də qlobal informasiya məkanında xalqımızın milli identikliyinə təmin olunması məqsədilə aşağıdakı təkliflər irəli sürülür:

1. Ölkə üzrə bütün sənədləşmə və qeydiyyat işlərinin ardıcılığın saxlanması şərtilə aşağıdakı formatlar üzrə aparılması:
  - 1.1. Komponentlərin hər birinin yazılması zəruri olduğu hallarda **ad/ ata adı/ soyad** formatı
  - 1.2. Ata adının yazılmasının zəruri olmadığı hallarda **ad/ soyad** formatı
  - 1.3. Ata adı inisialının göstərilməsinin zəruri olduğu hallarda: **ad/ ata adının ilk hərfi/ soyad** formatı
2. Beynəlxalq aləmdə fərdin milli identikliyinə təmin olunması məqsədilə Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarına verilən biometrik pasportlarda və yeni nəsil şəxsiyyət vəsiqələrində həm Azərbaycan, həm də **ingilis dilində addan sonra ata adının daxil edilməsi və mütəlak “oğlu” və “qızı” sözlərinin əlavə olunması;**

Bu gün yeni inkişaf mərhələsində tarixi nailiyyətlər qazanan, qlobal proseslərin fəal subyektinə çevrilən Azərbaycan dövlətinin adlar vasitəsilə xalqın milli identikliyinə ifadəsi məsələsini yenidən nəzərdən keçirməsi, Azərbaycançılıq ideologiyası çərçivəsində, tarix və müasirlik işığında bu problemin həlli yollarının tapılması xalqımızın gələcəyinə, informasiya cəmiyyətinin inkişafına, milli şüurun, özünüdərk hissinin daha da yüksəlişinə töhfə olardı.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Аблитарова Л.Э. (2015) Формирование имен и фамилий у различных народов, проживающих на территории Крыма. //Современная филология: материалы IV Междунар. науч. конф., г. Уфа, с. 19-21. <https://moluch.ru/conf/phil/archive/137/7511/>
2. Баскаков Н.А. (1992) Русские фамилии тюркского происхождения. Баку: Язычы.
3. Cəfərov Y. (2015) Azərbaycan dilinin onomastikası müstəqillik dövründə. Bakı, "Elm və təhsil" nəşriyyatı.
4. Çobanov M.N. (1998) Azərbaycan antroponimiyasının əsasları. Bakı, "Maarif".
5. Həsənov H.Ə. (1990) Fəmiyyə sossial-ictimai hadisə kimi. //Azərbaycan onomastikası problemlərinə həsr olunmuş III elmi-nəzəri konfransın materialları, Bakı: APU, s. 9-11.
6. Paşa A. (1997) Azərbaycan antroponimiyasının leksik problemləri. Bakı: "Maarif".
7. "Adlar və Soyadlar" Dövlət İnformasiya Sisteminin yaradılması Konsepsiyası (2010) AMEA İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu, Ekspres-İnformasiya, Bakı.
8. ARNKQ - Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı. Bakı, 12 may 2011-ci il, [//www.e-qanun.az/framework/21676](http://www.e-qanun.az/framework/21676)
9. The Use of Middle Names. [//www.genfiles.com/articles/middle-names/](http://www.genfiles.com/articles/middle-names/)
10. az.wikipedia.org/wiki/Pasport
11. Machine Readable Travel Documents, Seventh Edition, (2015) Part 3: Specifications Common to all MRTDs, ICAO, 86 p., [//www.icao.int/publications/Documents/9303_p3_cons_en.pdf](http://www.icao.int/publications/Documents/9303_p3_cons_en.pdf)

Расим Алгулиев (Азербайджан)
Едгар Джафаров (Азербайджан)
Афруз Курбанова (Азербайджан)

Вопросы именованя граждан Азербайджана в условиях глобального информационного общества

Резюме

Статья посвящена системе именованя граждан и вопросам национальной идентичности. Исследованы текущие проблемы, связанные с именованем граждан в Азербайджане. Были рассмотрены возможные решения этих проблем в эпоху глобализации, в среде информационного общества. Проведен подробный анализ имен и фамилий граждан Азербайджана, исторических традиций в этой области, структуры имен. Изучен зарубежный опыт в этой области. Выдвинуты конкретные предложения по устранению проблем.

Ключевые слова: *имя, фамилия, отчество, псевдоним, прозвище, именоване, система имен, национальная идентичность.*

Rasim Alguliyev (Azerbaijan)
Yedgar Jafarov (Azerbaijan)
Afruz Gurbanova (Azerbaijan)

Issues of naming citizens of Azerbaijan in the context of the global information society

Abstract

The article is devoted to the issues of the naming system and national identity. It explores the current naming problems of the citizens in Azerbaijan. In the era of globalization and in the information society environment, solution ways of these problems are considered. Scientific analysis of the names and surnames of the citizens of Azerbaijan, historical traditions in this field, names structure, etc. is implemented. Foreign experience in this field is explored. Specific proposals are provided for the solution of these problems.

Keywords: *name, surname, patronymic, pseudonym, nickname, naming system, national identity.*

ƏDƏBİYYAT VƏ FOLKLOR
ЛИТЕРАТУРА И ФОЛЬКЛОР
LITERATURE AND FOLKLORE

BEHRUZ BEKBABAYI (İran)*

SHADI DELDARFARD (İran)**

SHAKİBA DELDARFARD (İran)***

İRAN'IN BATI AZERBAYCAN EYALETİ'NİN GÜNEYİNDE YERLEŞEN
MİYANDOAB (GOŞAÇAY) İLİ GELENEKLERİ

Özet

Her milletin ritüelleri, gelenekleri ve görenekleri, kültürel topluluğun kurucu unsurlarıdır. Ritüellerin ve geleneklerin çeşitliliği bir toplumun kültürel zenginliğinin nedenleridir. Gelenekler toplumların temelini oluşturup ve ayırt edici özelliklerini sağlar. Bir kültür kendini nasıl koruduğu ve yenilediği veya bir kültür çatısı altında toplanan ve birbirleriyle kenetlenen bir toplum, bu kenetlenmeyi nasıl sağladığı ve kenetlenmenin boyutları incelenmesi bir kültür toplumunu doğru bir şekilde tanınmasını ve irdelenmesini sağlar. Türk toplumunun çeşitli boyları farklı bölgelerde bu açıdan incelenmiştir. Ancak son zamanlarda İran'daki Türk toplulukları üzerine çalışmaların dikkatini çekse de henüz İran Türkleri üzerine kapsamlı çalışmalar yapılmamıştır. Türkolojinin saklı kalan ve kilit noktası olan İran temel çalışmalara ihtiyacı var. Çok az çalışılmış olan İran sahası için çok geç olmadan derleme temelli çalışmalar öncelik arz etmektedir. Biz de bu doğrultuda İran'ın Batı Azerbaycan eyaleti'nin güneyinde yer alan Miyandoab Türkçe deyimi ile Goşaçay ilinden derleme yaptık. Derlememiz için saha çalışması yöntemlerinden gözlem ve görüşme yöntemlerinden faydalanmaya çalıştık.

Miyandoab ovası çok geniş bir tarım havzasıdır. Çok geniş ve düz bir ova olduğundan ve iklim şartlarından dolayı burada yaşayan insanlar kolaylıkla birbiryle iletişim içerisindedirler. Bölgede kalabak Türk nüfusu yaşamaktadır. Ancak Kürdistan eyaletinin Bukan ili ile komşuluğu ve ilde Bukan iline yakın bazı Kürt köylerinin bulunmasından dolayı bölgede Türk – Kürk iletişimi söz konusu olabilir. Devamında da geleneklerin etkileşimini beraberinde getirebilir. Ayrıca Fars kültürü ve gelenekleri günümüzde medya tarafından İran'ın genelinde üstün kültür olarak impoze ettirmektedir. Neticede Türk kültür ve gelenekleri Fars kültür ve gelenekleri etkisinde kaldığını fark etmekteyiz.

* Allameh Tabataba'i Üniversitesi Öğretim Üyesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

E-mail: behruzababa@yahoo.com, bekbabayi@atu.ac.ir

** Urmiya Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Arş.Gör.. E-mail: shadideldarferd@gmail.com

*** Urmiya Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Arş.Gör.. E-mail: melekleradasi19@gmail.com

Miyandoab şehrinden yaptığımız derlemede düğün, bayram, ölüm, doğum ve ziyaret geleneklerini derlemeye çalıştık. Bunun yanında bölgede yaygın olan inançları da derlemeye çalıştık. Geleneklerin bugünkü şeklini yansıtmaya çalışırken nadir olarak eski şekillerine de değinilmiştir.

Anahtar Sözcükler: *Miyandoab (Goşaçay) İli Gelenekleri, Düğün Gelenekleri, Doğum Gelenekleri, Bayram Gelenekleri, Ölü Gelenekleri, İnançlar.*

Giriş

Gelenekler bütün toplumların olmazsa olmazlarındandır. Başka bir deyişle gelenekler toplumların temelini oluşturup ve ayırt edici özelliklerini sağlar. Gelenekler nedir, hangi işlevlere sahiptirler. Bunların hakkında kısa bir bilgi aktarmak istersek geleneklerin tanımı ve ne olduğunu Mustafa Aydemir (2014) Armağan'dan şu şekilde aktarmaktadır:

"Günümüzün karmaşık kavramlarından birisi olan gelenek, belli bir yolu izleme, belli bir çerçevede hareket etme veya önceden ortaya konulanları devam ettirme anlamına gelen gelenek, toplumun kendi kültürünü koruma refleksinin ve varlığını sürekli bir yenileşme bilinciyle devam ettirmesinin bir sonucudur. Genellikle folklorik, sosyolojik veya dinî boyutuyla bir sürekliliğe işaret eden gelenek, değişimler karşısında istikrarlı bir şekilde devamı gerektirir. Zira istikrarsızlık, gelenegin ruhunu zedelemektedir. Hatta geçmişle hesaplaşmayı, onu tartışma konusu yapmayı ve sorgulamayı yasaklar (Armağan, 1992: 19)."

İşe bir kültür kendini nasıl koruduğu ve yenilediği (Ayvazoğlu, 1995: 11) veya bir kültür çatısı altında toplanan ve birbirleriyle kenetlenen bir toplum, bu kenetlenmeyi nasıl sağladığı ve kenetlenmenin boyutları incelenmesi bir kültür toplumunu doğru bir şekilde tanınmasını ve irdelenmesini sağlar. Türk toplumunun çeşitli boyları farklı bölgelerde bu açıdan incelenmiştir. Ancak son zamanlarda İran'daki Türk toplulukları üzerine çalışmaların dikkatini çekse de henüz İran Türkleri üzerine kapsamlı çalışmalar yapılmamıştır. Türkolojinin saklı kalan ve kilit noktası olan İran kapsamlı ve temel çalışmalara ihtiyacı var. Her ne kadar kapsamlı çalışmalar ekip çalışmalarını gerektirse de küçük çaptaki çalışmalar da bu noktanın aydınlanmasına ışık tutacaktır. Bu arada çok az çalışılmış olan İran sahası için çok geç olmadan derleme temelli çalışmalar öncelik arz ettiği düşüncesindeyiz. Biz de bu çalışmalara küçük bir katkımız olsun diye çok geç olmadan derleme çalışmasını tercih etmekteyiz. Zira bugün bir taraftan dünyanın ortak sorunu olan modernleşme etkisinde çok eskilerden devam eden geleneklerin kaybolması ve diğer taraftan Fars kültürü etkisi altında hızlı bir şekilde değişime uğrayan İran Türk gelenekleri kaybolmakta veya değişmektedir. Bu nedenlerden dolayı İran'ın Batı Azerbaycan eyaleti'nin güneyinde yer alan Miyandoab (bk. Harita 1) Türkçe deyimini ile Goşaçay ilinden derleme yaptık. Derlememiz için saha çalışması yöntemlerinden gözlem ve görüşme yöntemlerinden faydalanmaya çalıştık. Görüşme yönteminde 90 yaşında

olan Zeri Daveri ve 65 yaşında olan Efruz Sadegi hanımefendilerinden kaynak kişi olarak çeşitli zaman dilimlerinde görüşmeler yaptık.

Miyandoab ili, İran'ın kuzeybatısında olan Batı Azerbaycan eyaleti'nin en büyük ve en kalabalık güney ili, Urmiye'nin 162 km uzaklığında, 2694 km alanında, 273,949 kişi nüfusuyla Urmiye Gölü'nün güneyinde yer alan **Zarrine** ve **Simine** (Cığatı ve Tetovu) nehirlerinin arasında yerleşmiştir. Miyandoab ovası çok geniş bir tarım havzasıdır. Çok geniş ve düz bir ova olduğundan ve iklim şartlarından dolayı burada yaşayan insanlar kolaylıkla birbiryle iletişim içerisindedirler. Malekan ili komşuluğu aracılığıyla Doğu Azerbaycan eyaletine bağlanmaktadır. Bölgede kalabak Türk nüfusu yaşamaktadır. Ancak Kürdistan eyaletinin Bukan ili ile komşuluğu ve ilde Bukan iline yakın bazı Kürt köylerinin bulunmasından dolayı bölgede Türk – Kürk iletişimi söz konusu olabilir. Devamında da geleneklerin etkileşimi söz konusu olabilir. Ayrıca Fars kültürü ve gelenekleri günümüzde medya tarafından İran'ın genelinde üstün kültür olarak impoze ettirmektedir. Neticede Türk kültür ve gelenekleri Fars kültür ve gelenekleri etkisinde kaldığını fark etmekteyiz.

Miyandoab şehrinden yaptığımız derlemede düğün, bayram, ölüm, doğum ve ziyaret geleneklerini ele aldık. Bunun yanında bölgede yaygın olan inançları da derlemeye çalıştık. Derlediğimiz gelenekler tüm detaylarıyla birazcık uygulanış farkıyla bugün bölgede aynen uygulanmaktadır. Geleneklerin bugünkü şeklini yansıtmaya çalışırken nadir olarak eski şekillerine de değinilmiştir. Doğal olarak bazı detaylar gözümüzden kaçmıştır. Ancak daha sonra ama erken bir zamanda tarafımızdan veya başka araştırmacılar tarafından yapılacak derleme çalışmaları eksiklerimizi giderecek düşüncesindeyiz.

1- DÜĞÜN GELENEKLERİ

Düğün gelenekleri "*kız isteme*" anından "*düğün günü*" törenine kadar birkaç aşamadan ve törenden ibarettir. Aşağıda bunları açıklamaya çalışacağız:

1.1 Kız İsteme (*Elçi Gitmek*)

Oğlanın annesi oğluna uygun görüp, yakıştırdığı kızı bulunca o kızı oğluna önerir; oğlan beğenirse kızı ailesinden istemeğe giderler, kız ve ailesinin rızası olursa, gelin ve damat konuşup hayat şartlarını söyleyip anlaştıkları halde, Allah'ın emri peygamberin kavli ile kızı anne babadan isteyip diğer gelenekleri yerine getirmeye hazırlanırlar. Normalde kız isteme töreninde aşağıdaki şiir okunur:

Al almağa gəlmişix
Ala göz bəy oğlana

şal almağa gəlmişix
yar almağa gəlmişix

1.2 Nikah ve Nişanlanma töreni (*GENT SINDIRMA¹ - Yüzük Takma*)

Nişanlanma için damadın ailesi elin büyüklerini davet eder, bir araya toplandıktan sonra yanlarına nişan yüzüğü, beyaz ve kırmızı kumaş (şal) ve kırmak için

¹Şeker kırma

süslenmiş kelle şekeri (Resim 1) alıp kız evine giderler. Kız evinde beylerle bayanlar birbirlerinden ayrı iki odaya yerleşirler, yani bir odada beyler öbür odada bayanlar oturmuş olur.

1.2.1 Kırmak için süslenmiş şekerler.

Resmî nikahdan önce İmam nikahi yapılması gerekir. Dolayısıyla nikah memuru meclise davet edilir. Büyüklerin ve şahitlerin huzurunda nikah memuru aileler arasında kesilmiş olan kararları (mihir) ilan eder, gelin ve damadın olumlu cevaplarını alıp nikahı kıyar; gelin, damat ve şahitler imzalarını attıktan sonra yüzükler takılır. Beylerin meclisinde olan aksakallardan biri, damat tarafından getirilmiş olan kelle şekeri çekiçe kırar (Resim 2), kelle şekerin baş kısmını kim kaçırırsa sonra kızın annesinden bir gömlek hediye olarak şekerin baş kısmını geri verir. Bir iki gün sonra iki aile arasında genel ve resmi nişan töreni için tarih ve salon belirlenir ve bu törene her kes davet edilir.

1.3 Kumaş Kesme

Damadın ailesinden bir kaç kişi (anne, teyze, hala, yenge) yanlarına bir kumaş ve terzi olarak kız evine giderler. Terzi gelinin boyuna bir beyaz çarşaf biçer, sonra çalıp oynamaya başlarlar. Bu gelenek gelini düğün ve çeyiz alışverişine davet etmek içindir.

1.4 Ayak Açma (*Ayaq Aşma*)

Bu gelenek gelinin çekinmemesi, utanmaması ve damadın ailesinin evine rahat gidip gelmesi için yerine getirilir. Damadın ailesi; kardeşleri, dayıları, halaları, teyzeleri, amcaları vs. tertiplenmiş bir şekilde ayrı ayrı akşam veya öğlen yemeği için gelin ve damadı evlerine davet ederler.

1.5 Mübarek olsun

Nişanlanma geleneği tamalandıktan sonra damadın ailesi kız evine hediye götürerek o aileye tebrik etmek için gitmiş olur. Bu geleneğe damat evi gelinden ilave onun tüm akrabalarına (anne, baba, kardeş, dayı, teyze, hala, amca, yenge) da hediye götürürler.

1.6 Nubarlık

Yaz mevsiminde damadın ailesi gelin için yeni pazara gelmiş olan çeşitli yaz meyveleri; onun yanı sıra sarma, kurabiye, geline yeni elbise hediye olarak götürür. Bu hediye olunmuş yeni meyvelere "*nubar*" ve bu geleneğe "*Nubarlık*" denilir.

1.7 Bayramlık

Bu gelenek özel dini günlere (Ramazan bayramı, Kurban bayramı), Nevruz bayramı², Çille günü³ ait olan küçük ve ailece bir kutlamadır. Bu kültürel, dini ve millî günlerde geline bol bol hediyeler getirilir. Bu konuda özel noktalara da işaret edeceğiz.

- Geline nişanlı olduğu sürece damadın ailesi ve evlendikten sonra kendi ailesi bu özel günlerde hediye götürür.

² İran'da şemsi yıl dönümü için 13 gün süren özel bir bayram

³ Kış mevsiminin ilk günü – yılın en uzun gecesine sahip olan gündür ve **Çille Gecesi** denilir. Bu gecede aileler büyüklerin evine toplanıp kutlama yaparlar. Ailede yeni nişanlı ya yeni evlenmiş gelin varsa o geline bu günde hediye götürürler bu hediyelere **çillelik** ismi verilmiştir.

- Kurban bayramında damadın ailesi geline bir kınalı kuzu da hediye götürür.

1.8 Çarşambalık

Bu gelenek yılın son çarşambasına aittir. Yılın son çarşambasında geline götürülmüş olan hediyeye **çarşambalık**⁴ denilir. Öncede söylediğimiz gibi çarşambalığı da nişanlılık süresinde damat ailesi, evlendikten sonra ise gelinin kendi ailesi götürmüş olur.

1.9 Çeyiz Görme

Gelinin çeyizi baba evinin bir köşesinde sergilenir. Akrabalar ve komşular bu sergilenmiş çeyizi görmeye gelmişken geline de hediye verirler. Akşam çeyizi zurna davulla, çalıp oynayarak gelinin oturacağı eve götürürler, düğünden sonra gelinin evi hazır bulunsun diye her şey güzelce yerine yerleştirilir.

1.10 Kına Töreni

Kına geleneği iki gün içerisinde yerine getirilir, bir gün gelin için bir gün de damat için yapılır.

Gelin kınası: Öğlenden sonra gelini süslemeye, gece için de hazırlıklara başlarlar. Akşam yemeğinden sonra da davetli misafirler birer birer toplanıp reks ile töreni başlatmış olurlar. Damadın ailesi de kurabiye ve güzel bir şekilde süslenmiş olan kınayla birlikte bu geleneği yerine getirmek için kız evine gelirler. Misafirler eğlendikten sonra sıra gelin hanım ve sağdıç ile soldıçtır. Üçünün de eline ikişer yakılı mum verip yere serilmiş olan sofranın çevresinde yedi kere dönmelerini isterler. Bu yere serilmiş olan sofranın içinde ayna, ışık ve Kuran olur; bunlar gelin aydın, güzel, açık bir geleceği ve bahta sahip olsun diye yapılır. Gelin sofranın etrafında yavaş yavaş dönerken bir yaşlı kadın kaval⁵ çalarak böyle bir şarkı söyler:

Bazardan aldix şamı⁶ geldi kına axşamı

Gəlinə bəzək verin gəlir oğlan adamı⁷

Baxın baxın gəlinə şənə vurup⁸ telinə

Gönüldən təbrik deyın gəlinin anasına

"Pazardan aldık mumu, geldi kına akşamı

Gelini süsleyin damat ailesi gelmek üzere

Süslenmiş gelinimizin şu güzelliğine

Bakın nasılda taramış o güzel saçlarını

Gönülden tebrik edin gelinin annesini"

Sonra damat gelir ve gelinin yüzündeki duvağı kaldırır; kapalı avucunu açıp kına sürmek için de ona çeyrek altın takdim edir. Gelin hanım avucunu açtıktan sonra damat kına ile kendi isminin ilk harfini gelinin avucuna ve gelin ise kendi isminin ilk harfini damadın avucuna yazır, etraftakiler ise alkışlayıp gül ve noğul serperler. Gelin ile damat oynayınca şabaşlar bahşedilir. Damat meclisi terk ettik-

⁴ **çarşambalık** dediğimiz hediyeler Çeşitli Meyve, tatlı ,kuruyemiş, badem, fındık, fıstık, ceviz, geline özel kıyafet, altın bileziği içerir.

⁵ Çalgı aleti

⁶ Şam: mum

⁷ Gelini süsleyip hazırlayın ki beyin ailesi gelmek üzeredir.

⁸ Şənə vurmax: taramak

ten sonra gelin zarftaki kınayı eline alıp birer birer misafirlerin eline kına sürer ve bu şekilde eğlence gece yarısına kadar devam eder.

Damadın kına töreni: Damadın arkadaşları öğlenden sonra damadın evine toplanıp damada küçük bir *dem töreni*⁹ ayarlarlar, bir veya bir buçuk saat damat ile birlikte çalıp oynarlar ve bunun yanı sıra damadın en yakın ve samimi arkadaşları oldukları için annesinden de küçük hediye alırlar sonra damadı gece törenine hazırlayıp süslemek için kuaföre götürürler.

Bu törene sadece erkekler iştirak eder. Gece davetli misafirler ve aşık gelir. Aşık meclise neşe katmak için sözlerini yarım söyler damadın babası aşığın avucuna para sıkıştırınca aşık güzel bir mahnı veya şiir söyleyip sazını daha kuvvetli seslendirir. Misafirler eğlenip ikram sunulduktan sonra damat, sağdıç ve soldıcın ellerine aynı gelin kınasında yapıldığı gibi ikişer yakılı mum verirler sonra üçü de sırtlarını çevirerek aşığın önünde dururlar aşık üç kez "*Allah, Muhammed, Ali*" diyerek omuzlarına vurur ve hayır dualarını verir. Bahtınız açık; geleceğiniz parlak, rızkınız bol, nur topu gibi evlatlarınız, mutlu ve mesut ömür boyu yaşamınız olsun gibi dilekler diler. Artık son yıllarda orkestra davet etmek aşık davet etmeye tercih edilmektedir. Bazen de gençlere orkestra ve yaşlılara aşık davet edilir.

Sıra damadın kayınvalidesi tarafından gönderilmiş olan Honça'ya gelir (Resim 3). Honça dediğimiz damada gelen üç tepsi özel hediyelerdir. İçeriği: valiz, damatlık, kravat, ayakkabı, 3 gömlek birisi damat için öbür ikisi de sağdıç soldıc içindir, küçük ayna, çeşitli kurabiyeler, kuruyemiş, ceviz, fındık, fıstık, badem, meyve (meyvelerin arasında üç tane kırmızı elma olur onlar yenmez çünkü o düğün günü için özel ayarlanmış, düğün günü gelin eve getirildiğinde damat bu üç elmayı çıkıp damdan ya da yükseklikten atır, bekar gençler ise onlara da yuva kurma şerefi nasip olsun diye bu damdan gelen elmaları yakalamaya çalışırlar).

Bu kına töreninde yine gece yarısına kadar çalıp oynamayla, damada bol bol şabaş¹⁰ vermeyle devam eder.

Damadın kına gecesinde aşığın söylediği beyitlerden küçük parça:

*Cebinā tökmüşəm noğullu badam*¹¹

*Toyunu eladim yürəkdən şadam*¹²

*Yaşasın ey buraya yığışan adam*¹³

Ey bəy görüm toyun mübarək olsun

Sağdış solduş ömür boyu var olsun

1.11 Düğün

Bu gün öğlene kadar gelin ve damadın süslenme ve hazırlıklarının tamamlanması gerekir. Öğleden sonra gelinin babası kızının elinden tutur yedi kez hazırlanmış olan gelin sofrasının (ayna, ışık (mum), kuran, su, un) çevresine dolandırır sonra hayır duasını verip, gelin hanımın kırmızı duvağını yüzüne salır. Damadın

⁹Dem töreni: Aslında düğün için hazırlık töreni olarak sayılmaktadır. Türkiyedeki gibi bekarlığa veda kutlaması da saymak mümkündür.

¹⁰Damada oynarken verilen para, bahşiş

¹¹şekerlibadem

¹²Yaptığımız düğün için mutluyuz

¹³Yığışan adam: toplanan, gelmiş olan misafirler

ailesi ise zurna davulla gelini götürmeye gelir, damadın erkek kardeşi içeri geçip ona verilmiş olan kırmızı kurdeleyi üç kez gelinin belinden getirip ayağının altından geçirdikten sonra belini bağlar (*Bel Bağlama Töreni*) ve gelinin annesinden bir gömlek hediye alır, gelinin aile ve akrabaları duvak veya gelinliğine para takarlar. Gelinin babası kızının elini damadın avucuna koyup, kuran altından geçirdikten sonra onları damad evine göndermiş olur. Bu geleneğe *Gelin Göçürme* denilir. Eskiden gelini atla götürürdüler, ancak bugün ise süslenmiş arabayla götürürler. Gelinin annesi ise gelinle birlikte damat evine kurdeleyle süslenmiş bir tavuk gönderir. (Kızımız gittiği yere evlat, varis hediye versin diye o tavuk gönderilir.) Gelinin götürünce damat ailesinden gelmiş olan elçiler gelinin annesine böyle derler:

*Verdik bir dana, aldık bir sona
Ey gelin anası, kal yana yana*

Gelini götürdükleri yolda damadın arkadaşlarından veya akrabalarından olan gençlerden birisi yolu keser ve geçmelerine engel olur, sadece damattan para kopardıktan sonra yani bahşiş alınca kenara çekilir. Gelin düğün evine varınca kayın-pederi ayağının önünde kurban keser, gençler ise bu kez kapının önünü kesip bahşiş isterler ve parayı aldıktan sonra içeri girmelerine izin verirler, kayınvalide de yeni çifti nazarlardan korumak için giriş kapısının önünde gelininin ayağının altına birtane yumurta koyar ve ondan o yumurtayı kırıp sonra içeri geçmesini ister.

Damat dama veya yüksek bir yere tırmanır ve kına gecesi honça tepsisinde gönderilmiş olan elmaları ısırip evin bahçesinde olan gençlere atar, bekar gençler ise onlarada yuva kurma nasip olsun diye damdan gelen elmaları tutmaya çalışırlar. Gelini içeri geçirdikten sonra dışarıda gençler zurna davul eşliğinde oynamaya devam ederler. Gelinin kayınpederden hediye almadan oturamaz bu hediye ister para olsun ister altın bilezik, (Bu hediyeye *diz dayağı* denilir.) sonra damat da bir koliye ya gerdanlık takıp gelinin duvağını kaldırır ve bu şekilde gelenekler tane tane yerine getirilmiş olur. Akşam yemeği için gelinin önünde kesilmiş olan kurbanın eti ve pilavla hazırlanmış olan yemeği servis ederler. Servise başlamadan önce aşçı damadın babasından bahşiş ister ve bahşiş almadan kazanın kapağını kaldırır ve bahşişi alınca hemen servise başlar. Misafirler yemekten sonra hep birlikte alkışlayarak bu yeni çifte mutluluklar dilerler. Akşam yemeğinden sonra beyler bahçede bayanlar da içeride reks ve halaya devam ederler sonunda da birer birer gelin ve damada hediye verip mutluluklar dileyerek meclisi terk ederler. Böylece düğün sona ermiş olur. Geçmişte düğün bazı ailelerde 7 gün ve bazılarında ise 40 gün bile sürmüş.

2. DOĞUM GELENEKLERİ

Eskideki doğum gelenekleri bugünkü geleneklerle tamamen farklı, aslında o geçmişteki gelenekleri şuan bir hurafe olarak görülmektedir.

Eskilerde bebeği doğurmak için eve ebe götürürmüşler, bazen anne çok tehlikeli ve zor bir doğum geçirirmiş o yüzden anne ve çocuk bu zor anı sağlıklıca at-

lattıktan sonra onlar için kurban keserlerdi. Bugünkü doğum gelenekleri şu şekildedir:

2.1 İlk Gün

Anne ve bebeğin sağlıklı bir doğum geçirdikleri için onlara kurban kesilir-miş bilhassa bebek erkek olunca bu sevinç kurbanı da sayılmış olurdu. Bu kurbanı genellikle dede torun ve gelini için kesmiş olur, bu kurban eti komşu ve akrabalara dağıtılır. Yeni doğmuş kadın 10-20 gün annesi baksın diye babasının evinde ağır-lanır ve ona çabuk iyileşip ayağa kalkması için *kuyamak*¹⁴ gibi özel yemekler yedirilir. Anaanne torunu için beşik, oyuncak, kıyafet, torun kız ise ayrıca altın bilezik de alır.

Eski zamanlarda cinlerin varlığına, *Al Nənəsi*'nin¹⁵ güzel bebekten hoşlanma-sına, ona dokunup veya götüreceğine inanırlardı, o yüzden bu Al Nənəsi çocuk ve annesinden uzak dursun diye çocuğun yanına pişmiş soğan, üzerindeki kıyafete pim ve nazarlardan korunsun diye küçük nazar boncuğu takıp yastığının altına ise korkmasın diye kuran, aileye bereket ve rızk getirsin diye ekmek ile tuz koyalar-mış. Al Nənəsi anneye zarar vermesin diye yaslandığı duvara kurt eli asarlar, yastı-gının altına ise makas veya bıçak yerleştirirler. Bölgede çocuk doğumu ile ilgili bazı inançlar:

Çocuğu görmek için gelen misafir, çocuk dışarı çıkarılmadığı sürece içeri giremez; belki o misafirin üzerine büyü veya dua okunup üflenmiş ve o büyü çocuğa da zarar vermesin, üzerine kaza bela getirmesin diye bir inanca sahiplermiş. Bunların yanı sıra çocuğa doğru gelen kişinin elinde et olursa o çocuğun boynu başı üzerinde dik durmaz ve sağa sola kayar derler, böyle bir şey olduğu zaman çocuğun boynunun başı üzerinde dik durması için bir şekilde başından ayağına doğru pişmiş et suyu akıtırlarmış. Çocuğun yıkanmış bezi gece dışarı serilmez çünkü o beze şeytan işer ve çocuğa pislik ve hastalık bulaştırır, aslında bu da bir inanç sayılır. Eskilerde çocuğu ağladığı halde bile anne ve babası büyüklerin yanında kucağa almazlardı; çünkü büyüklere saygısızlık olur diye.

2.2 Yedinci Gün

Altıncı gün akşam (*Yedi Akşamı*), cin anne ve bebekten uzak dursun diye yataklarının çevresine geçi tüyünden yapılmış olan iple hisar çekerlermiş. Yedinci gün çocuğun saçını keserler sonra banyoya götürüp yıkarlar. Çocuk kız ise kulağını küçük bir iğne ile delirler ve amcasından altın küpe hediye alırlar, sonra çocuğu tartarlar ve onun ağırlığında fukaraya pirinç, altın veya gümüş bahşiş verirler.

Çocuğun göbek yarası iyileşince, göbekte geri kalan et parçası da kopup düşmüş olur. O et parçasını götürüp ya bir okula ya bir câmi etrafına atarlar belki o çocuk büyüyünce mümin ya ilimsever birisi olsun diye.

Bu geleneklerin bazıları artık yavaş yavaş uygulanmaktan kalkmaktadır.

¹⁴Tereyağıyla kavrulmuş un

¹⁵cinlerin annesi

2.3 Onuncu Gün

Bu güne *Ad goyma* (İsim Belirleme) günü derler yani çocuğun ismi bu gün belirlenip kulağına okunacaktır. Bu gün akraba ve komşular tebrik etmek için yanlarına aldıkları hediyeyle gelirler. Misafirler düzenlenmiş olan ikram veya öğlen yemeğiyle ağırlandıktan sonra onuncu gün gelenekleri yerine getirilir. Çocuk mecliste olan en yaşlı bayanın kucağına verilir, o bayan ilkte çocuğun kulağına ezan ve teşehhüd okur sonra sırtına üç kere yavaşça vurarak *Allah, Muhammed, Ali* der ve son olarak da anne babası seçtiği ismi birkaç kez kulağına seslemiş olur.

2.4 Kırkinci Gün

Bu gün çocuğun kırkını dökerler; yani bir zarf suyun içine kırk dişli tarak atarlar veya kırk kaşık su dökerler ve o suya dua okuduktan sonra çocuğu o suyla yıkarlar, bu suya *Çille Suyu* da denilir. Bu iş yedi kere tekrarlanır ve çocuğu yıkadıktan sonra ona *üzerlik otu* yakarlar.

Çocuğa ilk dişini çıkardığında velime veya *dişlik*¹⁶ pişirip komşu ve akrabaya dağıtırlar, onlar da çocuk için o dişlik zarfına bir hediye koyup zarfı geri verirler.

Çocuk için okunan bazı ninniler:

<i>Laylay çalaram ucadan</i>	<i>Səsi çıxar bacadan</i>
<i>Laylay çalaram adıva</i>	<i>Yuxu düşer yadıva</i>
<i>Hər vaxt yadıma düştün</i>	<i>Hax yetişsin dadıva</i>
<i>Laylay çalaram yuxun gəlir</i>	<i>Gızıl güldən goxun gəlir</i>
<i>Laylay deyim yatasan</i>	<i>Gızıl gülə batasan</i>
<i>Gızıl gülün içində</i>	<i>Şirin yuxu tapasan</i>
<i>Laylay deyim gündə mən</i>	<i>Kölgədə mən gündə mən</i>
<i>Laylay beşiğim laylay</i>	<i>Evim eşiğim laylay</i>
<i>Sən yat mən oyax galım</i>	<i>Çekim keşiğin laylay</i>

3. NEVRUZ BAYRAMI GELENEKLERİ

3.1. Temizlik (Ev tökmək)

Bayram karşılaması ilk başta temizlikle başlanır. Ev temizleme işi köylerde biraz farklı bir şekilde yerine getirilir yani samimiyet, yardımseverlik, birlik köyde daha çok gözükmetedir. Birisi temizlik yapınca öbür komşular yardıma koşur ve bu şekilde işler tamamlanmış olur. Köyde, temizlik sırasındaki yıkama işleri ırmak suyuyla yapılır (Resim 4); yıkama ve temizlik süresinde bir şey kırılmamalıdır çünkü uğursuzluk getirmesine inanılır, bazılarının görüşüne göre de kırılan eşya uğursuzluk değil bela ve nazardan korunma anlamına gelir. Temizliğe başlamadan önce; yeni yılda hep ortam temiz olsun diye eve yeni süpürge, bereket bol olsun diye tuz, aydınlık olsun diye çakmak ve ayna alırlar.

Köydeki kadınlar ev temizliğinden sonra çeşmeden bir testi su alıp köyün imamına götürürler ve imam o suya Yasin suresini okuyup üfler. Bu teberrük ol-

¹⁶ Et, buğday, nohut, nane ile hazırlanan özel yemek.

muş suyu bereket getirsin diye evin köşelerine, tarlaya sıçratırlar ve sağlık getirsin diye çocuklara, hayvanlarına içirirler.

3.2. Şal Sallamak

Son Çarşambada ateş, fişek, halay eğlencesinden sonra gençler kim olduklarını belli etmeden damdan dama geçip ellerindeki kumaş veya çarşafı komşu veya akrabanın bahçesine sallarlardı; ev sahibi ise o kumaşa çorap veya meyve, kurabiye, kuru yemiş, badem, fındık, fıstık vb... bağlar (Resim 6).

3.3. Kulak Asma Geleneği

Şal sallamadan önce gençler yüreklerinde bir dilek tutarak komşunun kapısının ardında durup sözlerine kulak asarlardı. O sırada iyi söz eşitilirse; yeni yıl içerisinde o dilek gerçekleşeceği anlamına gelir, bu yüzden bu günde genellikle herkes iyi konuşmaya çalışır. Bu gelenek artık yaygınlıktan düşmektedir.

Bu arada; özellikle damat bey de bu şal sallama geleneğine katılabilir. Damat kız evine gidip gizlice tavandan ya bacadan çarşafı ya kumaşı (*kurşak ve şal denilir*) sallayıp kayınvalideden hediye alır.

Bu şal sallama geleneği öyle yaygın, keyifli ve unutulmayan bir gelenektir ki Şehriyar'ın şiirlerine de yansımıştır. **Şehriyar**'ın *Heyder Baba* kitabında olan *Bayram* şiirinde şal sallama geleneğine şöyle işaret edilmiştir:

*Bayram günü gecəguşu oxurdu*¹⁷

*Nişanlı qız bəy corabın toxurdu*¹⁸

Hərkəs şalın bir bacadan soxurdu

*Ay nə gözəl gaydadır*¹⁹ şal sallamax

*Bəy şalına bayramlığı bağlamax*²⁰

3.4. Ölüler Bayramı (Mezar Ziyareti)

Bu gelenekle nesillerimiz her zaman geçmişlerini yad etmeği, mutlu günlerinde bile aralarında olmayan kişiyi unutmamayı öğrenmiş olurlar.

İlk baharın kokusu her yere yayılmışken ve her şeyin bilhassa tabiatın yenilenmesinin yanı sıra eskiyi hatırlamak için yılın son perşembesinde ölüp gidenleri ziyaret etmek için mezarlığa giderler. Orada ölümlerine fatiha okuduktan sonra onlar için helva veya hurma ihsan ederler ve böylece başkalarından da geçmişlerinin ruhuna birer fatiha göndermiş olurlar.

Nevruz bayramına yakın herhangi bir günde birisi azizini kaybederse o bayramı kutlamaz ve o bayram onlar için *Kara Bayram* sayılır.

3.5. Bayram Günü

Bayramın geliş müjdesini tüm şehir ve köylere yayan, ilk başta *sayacılar*²¹ olur. Bayram günü bayram misafirleri görüşmeye gelmeden önce tüm evlerde yere *Bayram Sofrası* veya *Heftsin*²² serilir. Bu sofraya su, elma, sarımsak, madeni para,

¹⁷ Oxurdu: öterdi

¹⁸ Toxurdu: örerdi

¹⁹ Gayda: Gelenek

²⁰ Kayınvalide damadın tavandan salladığı kumaşın içine kuruyemiş, fıstık, fındık, çorap, tatlı, çikolata gibi çeşitli şeyler koyar.

²¹ **Sayacı:** Özel ve yöresel kıyafetli olan, bayram müjdesini davul çalıp şiir okuyarak yayan kişiye sayacı denilir.

²² **Heftsin:** yedi tane S demek. Sofraya yedi tane ismi S'yla başlayan şey konulur. Sirke, Sumak, sarımsak...

sirke, tatlı, ayna, kuran, semenu²³, sebze²⁴, senced²⁵, sumak, boyalı yumurta konulur.

Kanaatimizce bu uygulama yanlış algılanarak Türklerden Farslara geçmiştir. Annelerimizden duyduğumuz ve gördüğümüz kadarıyla Türkler bayram sofrasında Tanrı nimetlerinden yedişini koyurdular. Farslar ise iyelik eki olan **si**'ni yalnız algılayarak **s** sesiyle başlayan yedi nesne olarak algılamışlar. Bugün Farsçada **s** ile başlayan pek çok nesne bulunmadığı için sofraya acılığı temsil eden sirkeyi bile koymuş olurlar. Türkler ise tekrar bunu Fars kültüründen alıp birçok ailede aynen uygulamaktadırlar.

Bayramın ilk günü küçükler bayramlaşmak için hemen büyüklerinin evine uğrarlar, büyükler ise bayram görüşmesi için evlerine gelmiş olan çocuklara, Kuran'ın arasındaki önceden ayarladıkları paraları (Bayramlık) bereket ünvanında hediye ederler. Bu ziyaretler sırasında hastalar, huzur evinde olanlar da kesinlikle unutulmaz. Ailenin gençleri bir arada oldukları an bir neşe, mutluluk, eğlence yaratıp; aileye güzel bir bayram günü yaşatsınlar diye *Yumurta Kıрма Yarışması* düzenlerler. İkişer ikişer, ellerinde birer tane yumurtayla karşı karşıya otururlar; ellerindeki yumurtaları birbirine vururlar, hangisinin yumurtası kırılırsa yenmiş ve yumurtası sağlam kalan kişi galip gelmiş olur. Bu eğlence *Yumurta Toxuşturmaq* diye adlandırılmıştır.

KAYNAKÇA

1. Armağan, M. (1992). *Gelenek*. Ankara: Akçağ Yayınları.
2. Ayvazoğlu, B. (1995). Kültürel Sürekliliğe ve Geleneğe Dair. *Türk Edebiyatı*, S. 260.
3. Aydemir, M. (2014). Asaf Halet Çelebi'nin Şiirinde Geleneğin İzleri, ss. 218-239, *Türkiye*

²³ **Semenu:** Buğdayı bir kaç gün suya koyarlar, yeşerdikten sonra ezip suyunu çıkarırlar o suya un ilave edip pişirirler sonunda kıvamlı bir tatlı ortaya çıkar bu tatlının ismi semenudur.

²⁴ **Sebze:** yeşermiş buğday veya mercimek

²⁵ **Senced:** oblepiha

*Бехруз Бекбабайи (Иран)
Шади Делдарфард (Иран)
Шакиба Делдарфард (Иран)*

Традиции области Мияндоаб (Гошачай), расположенной на юге западно-азербайджанской провинции Ирана

Резюме

Ритуалы, традиции и обычаи каждой нации являются составляющими элементами культурного общества. Разнообразие ритуалов и традиций является причиной культурного богатства общества. Традиции закладывают фундамент общества и обеспечивают его различительные особенности. То, как культура оберегает и обновляет себя, или общества объединяются в рамках одной культурной структуры и взаимодействуют друг с другом, как достигается это взаимодействие и его параметры позволяют должным образом распознать и изучить культурное общество. Различные аспекты тюркского общества были рассмотрены в разных регионах под этим углом зрения. Хотя в последнее время тюркские общины в Иране привлекли внимание исследователей, однако пока еще не было проведено комплексных исследований в связи с иранскими тюрками. Иран, который является ключевым пунктом тюркологии, нуждается в фундаментальных исследованиях. Для малоизученной иранской области имеет приоритет проведение незамедлительных работ по сбору фактического материала. В этом направлении исследование проводилось в области Мияндоаб, расположенной на юге западно-азербайджанской провинции Ирана и имеющей тюркское название Гошачай. При сборе материала мы воспользовались методами полевых исследований, а именно методами наблюдения и беседы.

Равнина Мияндоаб является обширной аграрной местностью. Поскольку это очень широкая и плоская равнина и климатические условия здесь приемлемы, местные жители легко поддерживают связь друг с другом. Тюркское население компактно проживает в этой области. Тем не менее, из-за соседства провинции Курдистан с областью Букан и расположения вблизи области Букан некоторых курдских деревень, в регионе возможны тюркско-курдские взаимосвязи. Впоследствии это может привести к взаимовлиянию традиций. Персидская культура и традиции в настоящее время навязываются медией как превосходящая культура в Иране. В результате этого тюркская культура и традиции находятся под влиянием персидской культуры и традиций.

Собранный нами в городе Мияндоаб материал отражает традиции, связанные с проведением свадебных обрядов, праздников, похорон, рождения и визитов. Наряду с этим мы зафиксировали и верования, распространенные в регионе. В редких случаях современные формы традиций сопоставлялись с прежними.

Ключевые слова: *традиции области Мияндоаб (Гошачай), свадебные традиции, традиции, связанные с рождением, праздничные традиции, традиции похорон, верования.*

Behruz Bekbabayi (Iran)
Shadi Deldarfard (Iran)
Shakiba Deldarfard (Iran)

Traditions of the County of Miyandoab (Goshachay), in the South of the West Azerbaijan Province of Iran

Summary

The rituals, traditions and customs of a nation are constituent elements of its society's culture. A variety of rituals and traditions is the measure of the society's cultural wealth. Traditions lay the foundations of society and constitute its distinctive features. The way that culture preserves and renews itself, or that societies unite within the framework of a single cultural structure and interact with each other, how this interaction is effected, and its parameters, are the basis of a proper recognition and study of a cultured society. Various aspects of Turkic society were considered from this concept in different regions. Although Turkic communities in Iran have recently attracted the attention of researchers, no comprehensive study has yet been conducted of Iranian Turks. Iran, a key factor in Turkology, requires basic research. For this inadequately studied region of Iran, the collection of factual material was given immediate priority. For this purpose, a study was conducted in the county of Miyandoab, situated in the south of the West Azerbaijan province of Iran and having the Turkic name Goshachay. To collect material, we conducted field research by observation and conversation.

The Miyandoab Plain is a vast agricultural area. Since this is a very wide, flat plain and climatic conditions are convenient, local residents communicate easily with each other. The Turkic population lives compactly in this area. However, due to the proximity of the province of Kurdistan and the county of Bukan, in particular the proximity of some Kurdish villages to Bukan county, Turkic-Kurdish relations are possible in this region. Consequently, this may lead to a mutual influence of traditions. In Iran, Persian culture and traditions are now imposed by the media as a superior culture. As a result, Turkic culture and traditions are influenced by Persian culture and traditions.

The material collected in the city of Miyandoab reflects the traditions associated with wedding ceremonies, holidays, funerals, births and visits. In addition, beliefs prevalent in the region were recorded. In rare cases, modern forms of tradition were compared with those of former times.

Keywords: *traditions of the county of Miyandoab (Goshachay), traditions associated with weddings, births, holidays and funerals, beliefs.*

MƏDƏNİYYƏT VƏ İNCƏSƏNƏT
КУЛЬТУРА И ИСКУССТВО
CULTURE AND ART

EDIT BATHO (Hungary)*

‘DJANFEDA, CHINCHA, GOHER’: TURKISH ASPECTS IN THE PAST
OF VINICULTURE AT JÁSZBERÉNY

Abstract

Jászság is a distinctive region in the Alföld, the wine-growing area of eastern Hungary. This region, with its wooded landscape, lies at the foot of the Mátra mountains, west of the River Tisza and is surrounded by two other rivers, the Zagyva and Tarna. The Jász people gave their name to this part of Hungary when they settled here in the 13th century along with the Kun people, having originated from the Alans, an Iranian nomadic people of antiquity.

The cultivation of grapes on the land of the Jász people has a long tradition. Our earliest records date back to the 16th century, the age of Turkish occupation. The Jászság region retained its former privileges to some extent even during the Turkish occupation (1552-1682).

As a treasury-owned area belonging to the Hatvan Khaz it paid its taxes directly to the Sultan`s court. On the basis of data collected from Turkish letters of the time (1570-1682), we have every reason to assume grapes were naturalized by the Turks in Jászberény. The oldest grape variety is the pale red Kadarka, commonly known as Turkish góhér or Turkish Grape. Characterized by its spicy scent and flavour, it was probably brought into the country by the Turks. When filtered the colour of Kadarka is ruby red.

The Jász people also cultivated other grape varieties, such as the red Szlankamenka, Oportó, the greenish-yellow Rizling with a scent resembling garden mignonette, the yellowish or slightly pinky Kövidinka, the Mézesfehér, the greenish-white Ezerjő, the Saszla, the Isabella and the Delavári grapes.

In addition to the historical overview of the Turkish legacy of viticulture in Jászság, the study also presents vineyard buildings and folklore of the grape harvest.

Key words: *Hungarian and Turkish historical relations, trade, cultural exchange, fructiculture, spices, plowfield plants, horticulture, popular nutrition.*

---

* Member of public body of Hungarian Academy of Sciences PhD, Doctor of Philosophy, Head of department of ethnography. E-mail: batho.edit56@gmail.com

Introduction

Besides the famous vine-growing areas of Hungary (Miskolc-Abaúj, Eger-Visonta, Villány-Siklós, Somlyó, Tokaj-Hegyalja), a more modest claim is made by the extensive vineyards of the Great Plain which in fact provided 65% of Hungary's vine-growing area up until the second half of the 20th century. In the central and Southern parts of the Great Plain (e.g. at Kecskemét) vine-growing has been continuous since Roman times, carried on by all the subsequent peoples of the later centuries (Hungarians, Kun, Jász etc.) (Katona, József – Dömötör, József, 1963: 125-127). One characteristic region of the vine-growing area of the Great Plain is the Jászság which is a landscape of scattered trees and bushes stretching to the West of the Tisza by the foot of the Mátra hills, flanked by the rivers Zagyva and Tarna. This is where a people of Alan origin called the Jász settled in Hungary after they had arrived, along with that other population group, the Kun, in the 13th century. The region later came to be named after them (Jászság).

The beginnings of vine-growing at Jászberény (16th-17th centuries)

Vine-growing goes back over a long time in the land of the Jász. The earliest surviving records date back to the 16th century, the age of the Turkish occupation. During the period of its Turkish occupation (1552-1682) the Jászság region managed to retain its relatively privileged position since, as an area owned by the treasury as part of the *khasz* of Hatvan, it paid its taxes directly to the Sultan's court (Fekete, Lajos, 1940: 7-8.). The earliest census of the Hatvan *sandjak* comes from 1550. The census of the town of Jászberény, enlisted under the fifth *nahiye* (Bayerle, Gusztáv, 1998: 277), and of the 12 Jász villages, does not include an itemised list of all the taxable products. Instead we find a note saying that in former times, the age of the kings, the town of Jászberény, along with the twelve villages, used not to pay the tenth and the *djiye* tax, but instead was used to paying a set amount of 700 Flóri per annum (counting a Flóri to be the equivalent of 50 Akche), 2500 *kila*¹ of wheat and 2500 *kila* of barley. Therefore, true to earlier custom, this is how it was recorded in the sultan's new *defter*. This meant that at the beginning of the time of Turkish rule the Jászság area constituted a separate tax unit and paid its own tax into the treasury of the Turks, probably with the mediation of the land steward (Fekete, Lajos, 1968. 7-8). The census of the *sandjak* of Hatvan, dating back to 1570, shows, however, that the *nahiye* of Jászberény now included 15 villages and 8 farmsteads which paid many different types of tax, including the barrel tax (Bayerle, Gusztáv, 1998. 36-37., 76-96).

---

¹ Kila was a dimension of volume used in Hungary's Turkish occupied territories from the 17th century onwards.
1 kila= 3 'Pozsony measures' = 140 kg (of grain)

The barrel tax in Acha (Gusztáv, 1998. 278)

Jászberény	1800	Gáli Szengyörgy	98
Kisér	180	Jász Ladán	90
Jász Apáti	120	Kerek Udvar	30
Ágó	375	Alataján	45
Bódok Ház	162	Mihál Telek	140
Kürt	60	Mízse	60
Ladáni Szengyörgy	175	Jákó Halma	60
Négyszállás	60	Áruk Szállás (Bayerle, Gusztáv, 1998: 36-37)	280
Dósa	125		

The territory of the fields of Berény in 1565 covered 47,141 kat. hold, 1,251 of which were vineyards (Blénessy, János, 1943: 207). We have no data to say when these vineyards were planted. What we do know from surviving sources is that in 1556 and 1557 the Jász villages gave detailed accounts of sales of wine at various annual occasions (Christmas, Carnival, Whitsun etc.) and paid their royal *dica*² (gate tax). Records of Eger castle for 1587 also contain references to vine-growing around Berény, as the Jász ‘measure certain numbers of barrels of wine each year’ for the castle (Szabó, László, 1982: 176).

The Turks, who occupied the Jászság area between 1567 and 1690, converted the Franciscan church of Berény, its monastery and the surrounding area into a plank castle which they named Djanfeda (meaning a place for sacrificing souls). (Photograph No. 1.)

From the South and East the castle is bordered by the river Zagyva and its impassable, swampy marshland, from the North by a plank wall fortified by a circular bastion. Further natural protection is provided by the water of the Csinca (Djindja), a tributary of the Zagyva, which runs some 150 m from the plank wall. In the area just outside the plank there stretched the part of town called Yedam, inhabited by gunsmiths, wheelwrights and other artisans belonging to the Turkish garrison. The plank castle of Berény was not particularly significant, there were no high-ranking commanding staff living in it, only the Turkish mounted guard.

The Turkish army stationed in Berény was forced to flee the troops of German General Tieffenbach and set everything on fire along its way. This was when the so-called *Turkish vineyards* outside the plank were destroyed and only the more remote vineyards were spared (Fodor, Ferenc, 1942: 249-250). After the Turkish army fled from the plank castle of Berény, in the first few days of May scribe

² Dica is a term which includes the gate tax. Dica is a tax unit levied on any single gate (household), the rate of which was re-defined by each Parliament over the 16th and 17th centuries. In: Magyar történelmi fogalomgyűjtemény [A Hungarian Encyclopaedia of Historical Concepts] II. 1980. 808.

Gáspár Keresztury and thirtieth-controller Gergely Horpácsi from Ónod inventoried all of the abandoned assets of the Turks, such as the military wagons, the mills on the river Zagyva, their autumn and spring sowing, their fields of barley and millet, as well as the vineyards around the planks of the town. Referring to the last they note that these were mostly destroyed during the flight of the Turks.

Records of this inventory allow us to conclude that the vineyards of Berény were in possession of the Turks, but they had them worked by the local inhabitants (Gyárfás, István, 1885: IV. 149-150). The Turks were extremely partial to grapes and the divine liquid produced therefrom. Although their religion strictly prohibited them the drinking of wine, they believed 'the Hungarian Plain is very far from the Almighty' and so they took their share of it as they desired (Katona, József, Dömötör, József, 1963: 126). This is reflected by a proverb common in the Jászság area: 'He drinks like a Turk at Berény (Prückler, József, 1934: 68).' It must be noted, however, that as regards the soldiers of the Turkish army stationed in Hungary, only a certain portion of them were ethnically Turkish – most of them belonged to various other peoples of the Balkans (Andrásfalvy, Bertalan, 1957:59). This way it is imaginable that the mounted guard of the Berény plank also included soldiers of a non-Muslim faith who were free to drink wine without further thought.

Based on data from letters surviving from the age of the occupation (1570-1682) we have every reason to assume that grapes were introduced at Jászberény by the Turks. These letters repeatedly contain lines like 'up till now they were not engaged in planting and cultivating grapes'. The idea is plausible, as the favoured and ancient drink of the Jász was the *boza*, this mildly alcoholic beverage brewed from millet, which was only squeezed out by wine production (Bathó, Edit, 2014: 11).

In 1640 inhabitants of the city addressed a request to the Sultan's court '*that, lacking vineyards, they should be allowed to plant them once more*' (János, 1851. Letter No: 48). Sultan Ibrahim I issued a decree regarding the matter which was forwarded by the pasha Musa to the *sandjak beg* and *kadi* of Hatvan (Hegyi Klára, 1988. 73. Letter No. 49).

The raya of the town of Berény, lying in the liva of Hatvan, who present this decree of the Sultan to you, had come to us and told us the following. Their village is on the edge of a range of fields and up till now its raya had not been given to planting and producing grapes and were therefore in great want. Now they had acquired grape stems from another area and had the intention to plant new vineyards in their village. They wish to start growing grapes within the fields of their village and thus, in order to further the prosperity of their village and create new vineyards they had sought my highest leave to grant that the owners of these fields should not burden them with demands of the tenth part and the tax in the following 5-10 years (on the new vineyards). Therefore I give my permission as Sultan and command that when they come to you with my highest order you should look into the matter. If there are no vineyards on the lands of said village but there are areas suited for the planting of vineyards, and if such planting would indeed prove good

and useful, do not allow anyone to interfere with the planting of new vineyards in the area and prevent it. For the newly planted vineyards to start flourishing as is due, the farmers of the vineyards should be burdened by no taxes or tenth parts by the owners of the fields in the subsequent 16 years. Do not allow such claims to be made and should someone do so after all, prevent them – and in that manner strive to secure the prosperity and flourishing of the area (Hegyi Klára, 1988. 73. Letter No. 49). (Photograph No. 2.)

Eventually, the people of Berény planted their Belső Öreghegy vineyards in 1662 on the banks of the river Zagyva, in the area called Sárkányszög and gained a 7 year tax holiday (Pesthy, Frigyes, 1978: 67., Fodor, Ferenc. 253).

From this time on, vine-growing became increasingly widespread and more and more farmers decided to plant grape-stems. It is more than probable that the inhabitants of Fényszaru and Apáti also planted their vines around this time on the higher and sandier parts of the area (Bathó, Edit, 1995: 117). This is the period when it became common on the Plain, including the Jászság area, to use the word ‘hegy’ (hill) to refer to any vineyard, since grapes were originally only planted on elevations, hillocks or hillsides (Katona, József, Dömötör, József, 1963. 126).

However, the inhabitants of Jászberény, belonging to the *khas* of Hatvan, could not remain long in the enjoyment of their tax holiday granted by the Sultan, because the *begs* of the nearby castles (Szolnok, Eger, Hatvan) frequently demanded them to provide food, drink and various practical items. As a result of frequent looting the inhabitants often sought the assistance of the Sultan by letter and many of them moved from the town to neighbouring counties.

In October 1668, Sultan Mehmed IV wrote the following to the *kadi* of Hatvan, ‘*I therefore command... that the begler beg of Eger, the sandjak begs of Hatvan and Szolnok and other leading officials be severely warned that they must not go against the seriat and khanum and demand for themselves cloth, firewood, hey, wine, butter, barley, candle wax or anything else, they must not snatch anything in a violent manner or without payment nor otherwise harass anybody...*’ (Hegyi, Klára, 1988. 138-139. Letter No. 124).

Payment of the tenth part on wine was waived only for farmers who were willing to plant new vineyards, all other inhabitants had to pay tax on their wine, as on many other types of produce. This is confirmed by a census of the services provided by the town of Jászberény in 1670. ‘*In the town of Jászberény, each hearth yielded one Forint per annum to the Turkish landlord, to the Turkish emperor the totality of the inhabitants paid 60 Forints. Each house gave butter to the landlord; they did not give wood and hey, but provided 15 scythe-men for a week’s work instead. They paid a tenth part of all kinds of produce, such as wine, lambs, pigs and bees, too (Botka., János, 1988. 305-306).*

The Turkish troops left the Jászság area in 1690. In 1699 János Pentz, Eger chamber prefect performed a methodical census, on commission by the court at Vienna, in the area of the Triple Jászkun District. The tax-payers and taxable objects included in the census also mentioned how many ‘hoe cuts’ of vineyard the

farmers were cultivating (Blénessy, János, 1943: 246). Vineyards were recorded in 'hoe-cuts' (vinea fossores), and one 'hoe cuts' of vineyard in the Jászság corresponded to approximately 200 contemporary 'négyszögöl' (one 'négyszögöl' is 3,6 m²). (Fodor, Ferenc, 1942: 260-261., Blénessy, János, 1943: 246. Szabó, László, 1982:176) The census also recorded people's occupations, although in this respect it was incomplete, since all they recorded besides farmers were shepherds. This way at Jászberény they also mentioned 4 vine-shepherds (Fodor, Ferenc, 1942: 439). In 1699 vineyards were only recorded in three places within the Jászság – the other two besides Berény being Apáti and Jászfényszaru. Other villages did not have vineyards at this time.

Vineyards at Jászberény in the 18th-19th centuries

The area covered by vineyards grew considerably in the 18th and 19th centuries, particularly at Jászberény, the largest community of the Jászság and the economic hub of this region. The vineyards were first planted in dense, black soil, but a considerable portion were also established over sandy areas. Besides the already existing vineyards in spring 1807 a new vineyard called Neszúri szőlőskert was planted on a vast cow pasture to the South West of the town. The practice of planting grapes to tie down the sandy soil became particularly widespread during the phloxera epidemic devastating plantations in the second half of the 19th century. In and around Jászberény vineyards in 1828 amounted to 1.220 kh, in 1852 to 1.433 kh, in 1879 to 977 kh and in 1895 to 1.318 kh. (Novák, László, 1998.373-374) The vine pest which infested the entire country in the 1880's, phloxera destroyed the vine plantations in black soil also at Jászberény, and only the vineyards in sandy soil survived.

Types of grapes and fruit in the vineyards; the harvesting of grapes

Farmers grew a number of different types of grapes in the vineyards of the Jászság. The oldest type was the pale red *kadarka*, referred to in popular parlance as Turkish góher or Turkish grapes. (Andrásfalvy, Bertalan, 1957: 58., Szabó, László, 1982: 177) Perfumed in its scent and flavour, *kadarka* was probably imported into this country by the Turks. This plant is resilient, yields abundantly and gives good quality wine. The colour of filtered *kadarka* is ruby red. (Katona, József Dömötör, József, 1962: 132) Besides this, they also grew bright red *Szlankamenka* grapes called *Oportó*, the greenish yellow Risling, which has a smell similar to reseday, yellow or pale pink Kövidinka, Mézesfehér, Ezerjó with its greenish white colour, as well as *Saszla*, *Izabella* and *Delavári* grapes. (Bathó, Edit, 2014: 100)

For a considerable period, farmers planted the different types mixed, not differentiated even by rows, just randomly – as they did in other wine-growing areas of the country. There was also a habit of planting pumpkins or sweet-corn in amongst the scattered stems of grapes. The authorities would make frequent attempts to stem this practice, but to little avail – the custom remained rife for a long time to come. It was only around the end of the 19th century that farmers began to separate the different types of grapes and to plant grapes in rows. They now kept a distance of 63 cm between stems and 95 cm between rows. Between rows they

would create small banks of sand (bakhát) This type of cultivation with rows and banks of sand remained common until the middle of the 20th century and it was only industrial-scale grape cultivation that brought about the transfer to what is known as the ‘quadrat’ method (where the distance between stems and rows was the same, and later still the chord method of cultivation, where the new shoots were supported by outstretched wire. The chord method remains common to this day not only in Hungary, but other countries also.

In Jászberény up until the middle of the 20th century practically all farmers had vineyards, where they planted not only grapes but all kinds of fruit trees (Jász semi-wild apples, long plums, pears that ripen at the same time as barley, cherries), thus catering for the fruit need of their families. The fruit was eaten fresh when in season, but they also used to sun-dry, candy, bottle them or make jam. These delicacies then served to improve the diet of the winter period. It was a common way of preserving grapes employed by the Jász population to select bunches which did not drop their fruit, tie them up on thin string and hang them on a post in the attic where they would dry slowly, while the berries of the fruit remained sweet and tasty. In the winter period family members would often eat these with white bacon, bread or on its own as a sweet. This manner of preservation was also known to Turkish people and is used to this very day. The vineyards of Jászberény operated a *hill region organisation* – an institution for landowners, renters and vine farmers without any legal mandates but a self-governing and decision-making character. Its goal was to serve and protect the interests of vine-growers. It operated according to the rules and regulations passed by the community through annually elected officials (vine-manager, vine-sheriff, notary). (Magyar Néprajzi Lexikon [Hungarian Ethnographic Encyclopaedia] Vol. 2. 1979: 518). The operation of the vine-hill communities was suspended in 1949 by a government decree (Sebők, József, March 1996).

The unique ambiance of the vine-hills of Jászberény was created by the characteristic huts (*kunyhó* or *gunyhó*) which usually stood at the base of the vineyard with their end toward the sloping road (Photograph No. 10). Their door and window usually faced the vineyard. Because buildings in this area were mostly built from mud, the huts were also built from this substance. The oldest of them were plastered wood-and-wicker structures, but from the middle of the 20th century onwards battered mud walls and clay-brick walls became common. Most of the huts were a single-space structure with a small window on the narrow side and a door on the long side. There were also some that consisted of two separate spaces – in cases like this there were two doors cut into the long side of the building and sometimes people even added a veranda or porch to the front.

For a long time these huts were built with thatched roofs, but after the second half of the 20th century it became common practice to use tiles which offered more protection from the weather and were easier to maintain. The oldest of the huts had no ceilings but only a roof. Later, however, people started creating ceilings in all huts and used the resulting attic space for storage. The walls were usual-

ly whitewashed and only in the second half of the 20th century did they start to paint the walls different colours – by this time most of the vineyards functioned as hobby gardens.

These huts were very plainly furnished. Usually in each there was a little table, a wooden bed structure filled with straw called a *dikó*, a few shelves on the walls and a stool. There was a dead window in which they kept a candle or later a petrol lamp. In one corner they would deposit the tools for tending to the vines, as well as the cauldron used for open-air cooking, the tripod on which it was suspended and a few other pots and pans. Stoves were only built in the vineyard guard's huts, because he had to live out on the vine-hill all year round.

The hut was usually used in the period between spring and autumn, during the period when the vineyard needed to be worked. After the day's work the family members would usually go home, but the more senior male members would stay at the vineyard from the opening of the season in spring until it was covered in late autumn. During these works it was common for the women to cook outdoors. For this they would dig a round hole in the ground, make a fire inside it and place the cauldron on top. (Photograph No. 11).

One of the most important events for vine-growers each year was the harvest which was carried out jointly by members of the community on a mutual help basis (Photograph No. 12). Family members young and old would all take part at the harvest. They would arrive by horse and cart early in the morning, roast some bacon on skewers over the fire and then instantly set to work. Women and children picked grapes in wooden buckets or round wooden tubs, while the men carried wicker baskets called *puttony* on their backs, haversack style. One man with a *puttony* was usually accompanied by 3-4 pickers. Children were in charge of picking up single berries that dropped. The grapes, once picked, were tipped by the *puttony* men into pressing sacks which were placed into pressing tubs at the end of the vineyard where women and children pressed them with their feet. The juice of the vines was channelled into collecting tubs. After the second half of the 20th century it became more common to transport the grapes from the vineyard to the house or farm after picking and process them there.

For breakfast, the harvesters usually ate bacon roast on a skewer (Photograph No. 13). The traditional harvest lunch, mutton stew, was cooked in a cauldron by one of the male family members³. After finishing work for the day they would eat what was left over and then sing together. Jász people were in the habit of indulging in a bit of a dance to mark the end of their harvest work. The *harvest ball* used to be held directly after the harvest in the local pub or restaurant, later it was moved to the grand hall of the community centre. The ball usually started with a funny procession headed by young lads on horseback, followed by young men and young girls and women in national costumes carrying a vast bunch of grapes. After them came three carriages with young people in fancy clothes. The harvest

---

³ In the Jászság region dishes prepared in the cauldron called *bogrács* were only made by men.

procession marched down the city singing songs and arrived by evening time at the venue of the ball. The ball room was decorated finely with grapes and guarded by mock guards. If anyone was caught stealing, the young lads acting as guard would take the ‘culprit’ to the judge who would issue his penalties next to the wine-barrel. Tradition has it that the harvest ball was used by many young people as an occasion to get engaged (Bathó, Edit, 2014. 124).

The decline of wine-growing at Jászberény

Jászberény as a town of favourable features still possessed considerable vineyards as late as the 20th century. The manner of vine-growing became entirely transformed during the socialist period (1945-1989). Most vineyards were expropriated by agricultural cooperatives and state-owned farms which thus boasted a flourishing viniculture and wine trade in the second half of the 20th century. After the transition period of 1989 the co-operatives were disbanded, the land was restored to private ownership and the new owners applied new business strategies. They ploughed in the vineyards and began to cultivate the land in different ways. Many farmers planted woods in place of the former vineyards.

After WWII the small plots of vineyard still owned by the general public, rarely amounting to more than a few rows, continued to operate as private gardens. (Neszúr, Kishegy, Bánhegy, Antalhegy). Over the 1970’s and 1980’s these gardens gradually turned into hobby allotments where the owners built week-end cottages. This is where many families went to recuperate from a week’s work, while attending to the most pressing tasks of the vineyard. During the decade of the 1990’s, however, the use of these week-end allotments changed considerably. The old people who had owned them died and the younger generation, often working three shifts in a factory, had no energy or motivation left to work in the garden at week-ends. Many of them also lacked the knowledge required for such work. This way most of these gardens fell into disuse. The vineyard huts collapsed, the once flourishing vineyards became overgrown with weed. This was the decline of the vineyards of Jászberény. Today there is hardly any viniculture to speak of at Jászberény. There are a few farmers still cultivating vineyards – they produce, process and sell. They continue a former great tradition of viniculture preserved today by not much more than a few statues along the road, the sadly dilapidated vineyards and human remembrance.

LITERATURE

1. Andrásfalvy, Bertalan (1957). A vörösbor Magyarországon [Red Wine in Hungary]. Néprajzi értesítő, 49-67. Budapest
2. Bathó, Edit (2014). A szőlő termesztése a Jászságban [Vine-Growing in the Jászság Region]. Jászsági Füzetek 52. Jászberény
3. Bayerle, Gusztáv (1998). A Hatvani Szandzsák adóösszeírása 1570-ből [Tax Records of the Sandjak of Hatvan from 1570]. Hatvani Lajos Múzeum Füzetek 14. Hatvan

4. Blénessy János (1943). Jászberény népesedése és gazdasági fejlődése a legrégebbi időktől 1705-ig [The Population of Jászberény and its Economic Development from the Earliest Times until 1705]
5. In: A Jászberényi Jászmúzeum Évkönyve 1938-1943 [Annals of the Jász Museum of Jászberény]. Jászsági Könyvtár 3. 207-256. Budapest
6. Botka, János (1988). Latin és magyar nyelvű források a Jászság XVI-XVII. századi történetéhez [Latin and Hungarian Sources on the history of the Jász in the 16th - 17th centuries]
7. In: Szolnok Megyei Levéltári Füzetek [Szolnok County Archive Publications] 11. 179-345. Szolnok
8. Fekete, Lajos (1940). Török birtokrendszer a hódolt Magyarországon [The Turkish Land Ownership System in Occupied Hungary]. Budapest
9. A Hatvani Szandzsák 1550 (1968). évi adóösszeírása [Tax Records of the Sandjak of Hatvan from 1570]. Jászsági Füzetek 4. Jászberény
10. Fodor Ferenc (1942). A Jászság életrajza [A Biography of the Jász People]. Budapest
11. Gyárfás, István (1885). A Jász-kúnok története I-IV [The History of the Jász and Kun People]. Budapest
12. Hegyi, Klára (1988). Jászberény török levelei [Turkish Letters from Jászberény]. In: Szolnok Megyei Levéltári Füzetek 11. Szolnok
13. Herbert, János (no date). Jászárokszállás nagyközség monográfiája [A Monograph on the Town of Jászárokszállás] Karcag
14. Katona, József – Dömötör, József (1963). Magyar borok-borvidékek [Hungarian Wines and Vine-growing Regions] Budapest
15. Novák László (1998). Adatok a Jászság településnéprajzához [Data on the Population Ethnography of the Jász Region]. In: Jász Múzeum Évkönyve 1975-2000. Jászsági Könyvtár 4. Jászberény
16. Pesthy, Frigyes (1978). Helynévtára I. Jászkunság Kecskemét-Szolnok [A Dictionary of Place Names. I. Jászkunság Region, Kecskemét and Szolnok]
17. Prückler, József (1934). Jászberényi rajzok [Drawings from Jászberény] Jászberény
18. Repiczky, János (translator) (no date) Jászberényi török levelek magyar fordítása (kézirat) [Hungarian Translations of Turkish Letters from Jászberény] Jász Múzeum Adattára (JMA)
19. Sebők, József (1996). Jászberényi Hegyközség [The Hill Region Community of Jászberény]. Jászkürt, year VIII, No. 5. p 5.
20. Szabó László (1982). Jászság [The Jászság Region]. Budapest

Edit Baso (Macaristan)

Djanfeda, Chincha, Goher: Yasberen üzümçülüüyü tarixində türklərin rolu

Xülasə

Yasşaq (Jászság) şərq Macaristanın üzüm yetişdirilən Alföld nahiyəsində özünəməxsus təbiəti ilə seçilən bir bölgədir. Meşələrlə örtülmüş bu bölgə Tisa çayının qərbində uzanan Matra dağlarının ətəyində yerləşir. Bölgə Zadvá və Tarna çaylarının arasında qalır. Yas (Jász) xalqı XIII əsrdə burada məskunlaşanda köklərini qədim köçəri irandilli xalq olan alanlardan götürmüş kün xalqı ilə birlikdə Macaristanın bu hissəsinə öz adlarını verdilər.

Yasların torpaqlarında üzümçülüyn kökləri uzun tarixi əənəyə malikdir. Ən erkən qeydlərimiz XVI əsrə, türk hakimiyyəti dövrünə aiddir. Yasşaq bölgəsi əvvəlki imtiyazlarının bəzilərini hətta türk hakimiyyəti dövründə də (1552-1682) qoruyub saxlamışdır.

Xəzinəyə aid ərazi Hatvan Xəzinə məxsus olduğu üçün vergiləri birbaşa Sultan sarayına ödəmişdir. Dövrün türk məktublarından (1570-1682) toplanmış məlumatlar əsasında üzümün Yasberendəki türklər tərəfindən əkilməyə başladığını güman etməyə hər cür əsasımız var. Ən qədim üzüm çeşidi, əsasən, Türk goheri və ya Türk üzümü kimi tanınan solğun qırmızı Kadarkadır. Kəskin qoxusu və dadı ilə səciyyələnən bu üzüm ölkəyə, ehtimal ki, türklər tərəfindən gətirilmişdir. Süzülükdən sonra Kadarkanın rəngi yaqut qırmızısı olur.

Yas xalqı qırmızı Szlankamenka, Oporto, bağ əspərəyinə bənzər qoxusu olan yaşılımtıl-sarı Rizling, sarımtıl və ya bir qədər çəhrayı Kövidinka, Mezesfeher, yaşılımtıl-ağ Ezerjo, Saszla, Isabella və Delavari kimi digər üzüm növlərini də becərmişdir.

Yasşaqdakı türk üzümçülük irsinin tarixi icmalına əlavə olaraq, araşdırmada üzüm bağları və üzüm məhsuluna aid folklor nümunələri də təqdim olunur.

Açar sözlər: *Macaristan və Türkiyə tarixi əlaqələri, ticarət, mədəni mübadilə, meyvə yetişdirilməsi, ədviyyat, əkin bitkiləri, bağçılıq, əsas qida rasionu.*

Эдит Басо (Венгрия)

Djanfeda, Chincha, Goher: роль турков в истории виноградарства в Ясберени

Резюме

Ясшаг - особый регион в Альфельде, винодельческой области восточной Венгрии. Этот регион с его лесным ландшафтом лежит у подножия гор Матра, к западу от реки Тиса и окружен двумя другими реками, Задвой и Тарной. Народ Яс дал свое имя этой части Венгрии, когда поселился здесь в XIII веке вместе с народом Кун, происходящим от алан, древнего кочевого персоязычного народа.

Выращивание винограда на землях народа Яс имеет давнюю традицию. Самые ранние записи относятся к XVI веку, эпохе турецкой оккупации. Регион Ясшаг со-

хранил свои некоторые прежние привилегии даже во время турецкой оккупации (1552-1682).

Как казначейская территория, принадлежащая Хатван-хазу, она платила свои налоги непосредственно Султанскому дворцу. На основании данных, собранных из турецких писем того времени (1570-1682), у нас есть все основания полагать, что виноград был посажен в Ясберени турками. Самым древним сортом винограда является бледно-красная Кадарка, широко известная как турецкий гохер или турецкий виноград. Характеризующийся пряным ароматом и вкусом, он, вероятно, был привезен в страну турками. При фильтрации цвет Кадарки - рубиново-красный.

Ящцы также выращивали другие сорта винограда, такие как красный Szlankamenka, Opotó, зеленовато-желтый Rizling с ароматом, напоминающим садовую резеду, желтоватая или слегка розоватая Kövidinka, Mézesfehér, зеленовато-белый Ezerjő, Saszla, Isabella и Delavári.

В дополнение к историческому обзору турецкого наследия виноградарства в Ясшаге, в исследовании также представлен фольклор, связанный с виноградниками и урожаем винограда.

Ключевые слова: *исторические связи Венгрии и Турции, торговля, культурный обмен, плодоводство, специи, посевные культуры, садоводство, основной рацион питания.*

**İQTİSADİYYAT
ЭКОНОМИКА
ECONOMY***AKİF MUSAYEV (Azərbaycan)***SEYFƏDDİN SƏMƏNDƏROV (Azərbaycan)*****ƏLİ BƏY HÜSEYNZADƏNİN İQTİSADİ FİKİRLƏRİ****Xülasə**

Türkdilli xalqların ictimai fikrinin görkəmli nümayəndəsi, tanınmış maarifçi və yazıçı-publisist Əli bəy Hüseynzadənin Azərbaycan, türk və islam dünyasının ictimai birliyi ideyasının inkişafında misilsiz xidmətləri olmuşdur. O, türk və islam dünyasının birliyi, dünya xalqları içərisində layiqli yer tutması, parlaq gələcəyinə və tərəqqisinə xidmət edən ideyaların formalaşması və reallaşdırılması uğrunda mübarizə aparmış mütəfəkkirlərimizdəndir. Heç də təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev Əli bəy Hüseynzadənin anadan olmasının 150 illiyi ilə əlaqədar 2014-cü ilin fevral ayında xüsusi Sərəncam vermişdir. Belə bir gerçəklik Əli bəy Hüseynzadə yaradıcılığının bütün aspektlərinin, o cümlədən ictimai-iqtisadi fikirlərinin araşdırılması zərurətini aktuallaşdırır.

Açar sözlər: *ittihad, türkcülük, maarifçi, mütəfəkkir, publisist.*

Həyat yolu

Əli bəy Hüseynzadə 1864-cü ildə fevralın 24-də Salyan şəhərində anadan olmuşdur. Atası Hüseyn Hüseynzadə Kruzma (Kür və Araz çaylarının birləşdiyi yerin yaxınlığında yerləşən, indiki Sabirabad rayonu ərazisinə düşən nahiyə) bəylərindən Kazım bəy Hüseynzadənin dörd oğlundan ən kiçiyi idi. Anası Xədicə xanım Qafqaz Şeyxülislamı Şeyx Əhmədin qızı idi. Kiçik yaşlarında ikən ailəsi ilə birlikdə Tiflisə köçmüşdür. Valideynlərini erkən yaşlarında itirən Ə.Hüseynzadə o zaman Qafqaz şeyxülislamı olan babası Axund Əhməd Səlyaninin himayəsində böyümüşdür.

Əli bəy ilk təhsilini Qafqaz ruhani idarəsinin nəzdində olan molla məktəbində alır (1872-ci il), daha sonra Şeyx Əhməd Əli bəyin Qafqaz canişinin icazəsi ilə

* Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası (AMEA), İqtisadiyyat İnstitutu, iqtisad elmləri doktoru, professor, AMEA-nın müxbir üzvü. E-mail: akif.musayev@gmail.com

** Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası (AMEA), İqtisadiyyat İnstitutu, iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent. E-mail: seyfeddinsamandarov@mail.ru

Tiflisdə rus gimnaziyasında təhsil almasına müvəffəq olur. Gimnaziyada təhsil aldığı illərdə (1875-1885) rus, latın, yunan, ərəb, fars dillərini öyrənir, rus və qərb ədəbiyyatı ilə tanış olur. Babası Əli bəyi təhsilini davam etdirmək üçün Peterburqa göndərir. O, Fizika-riyaziyyat fakültəsinə daxil olaraq Mendeleyev, Vaqner, Beke-tov kimi görkəmli rus professorlarından elm öyrənir. Əli bəy Peterburqda təhsilini bitirdikdən sonra Rusiyanı tərk edir və 1890-cı ildə İstanbulda hərbi tibb məktəbinə daxil olur (Hüseynzadə, 1996: 22-23).

Əli bəy Türkiyədə təhsil alarkən “İttihad və tərəqqi” cəmiyyətinə daxil olur, bu illər ərzində həkimliklə yanaşı, bədii yaradıcılıqla, tərcümə işi ilə də məşğul olur.

İstanbul Universitetində professor köməkçisi (dosent) təyin olunur, eyni zamanda İstanbulda həkim dostu Mehmet Rəfi bəylə birlikdə təbabətə dair ilk “Vəba və mikrobu” adlı əsərini, 1902-ci ildə professor Kamal cənab Bərksoy ilə birlikdə “Ensiklopedik tibb lüğəti” adlı kitabları hazırlayır.

1903-cü ildə Əli bəy Azərbaycana qayıdır. Bakıda olarkən “Füyuzat”, “Kaspi”, “Həyat”, “İrşad”, “Tərəqqi”, “Həqiqət” və digər qəzet və dərgilərin səhi-fələrində bədii-publisistik məqalələrlə çıxış edir, Bakıda açılan “Səadət” məktəbin-də ədəbiyyat müəllimi kimi çalışır. 1908-ci ildə Gənc türklər hərəkatının qələbəsin-dən sonra ittihadçı dostlarının dəvəti ilə Türkiyəyə qayıdır (Hüseynzadə, 1996: 25-29).

Qeyd etmək lazımdır ki, 1908-ci ildə İstanbulda “Türk dərənəyi” adlı mədəni-akademik dərnək yaradılmışdı. Türk dərənəyinin sədri və əsas nəzəriyyəçisi Ziya Göyalp hesab olunur. Ziya Göyalp bütün türk xalqlarının birliyi ideyasının müəllifidir. Həmin dərənəyin işində Əhməd bəy Ağayev, Yusuf Akçura, Məmməd Əmin Rəsulzadə ilə birlikdə Əli bəy Hüseynzadə də fəal iştirak edərək “Böyük Turan” ideyası uğrunda ideoloji mübarizəyə qoşulur (Муханов, 2007: 9). Heç də təsadüfi deyildir ki, Əli bəy Hüseynzadə Ə. Ağaoğlu ilə birlikdə Azərbaycanda siyasi türk-çülüynün əsas banilərindən biri hesab edilir (Балаев, 2012: 185, 202, 227).

O, 1911-ci ildə İttihadçılar partiyasının konqresində Tələt paşanın təklifi ilə yenidən “İttihad və tərəqqi”nin mərkəzi təşkilatına üzv seçilir. Burada maraqlı fakt kimi Əli bəyin Ə. Ağaoğlu ilə birlikdə Türkiyə hökuməti tərəfindən Azərbaycanda milli dövlət məsələsini qabaqcıl ziyalılarla müzakirə etmək üçün Azərbaycana göndərilməsi qeyd oluna bilər (Hüseynzadə, 1996: 31).

Əli bəy Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə müstəqil dövlətin institu-sional və diplomatik fəaliyyətinin təmin olunması istiqamətində məqsədyönlü fəa-liyyət göstərir. Məhz bu baxımdan mütəfəkkirin Paris sülh konfransına göndəril-çək tarixi-etnoqrafik və bədii materialların seçilməsi işində məsul şəxs kimi fəaliy-yət göstərməsi xüsusi qeyd edilə bilər (Муханов, 2007: 70).

1925-ci ildə Bakıda keçirilən I Türkoloji qurultayda Fuad Köprülüzadə ilə birlikdə iştirakı diqqəti cəlb edir. Ömrünün sonuna qədər türkçülük və müstəqillik ideyaları uğrunda mübarizə aparan Ə. Hüseynzadə 1940-cı ildə martın 17-də Tür-kiyədə vəfat etmişdir (Hüseynzadə, 1996: 33-34).

Əli bəy Hüseynzadənin ictimai-iqtisadi fikirlərinin əsas istiqamətləri

Ə.Hüseynzadə 1890-cı ildə A.Cövdətin “Ramazan bağçası” məcmuəsində “Ə.H.–zadə” imzası ilə çap etdirdiyi “Ömər Xəyyam” məqaləsi ilə ədəbi yaradıcılığa başlamışdır. İlk mənzum əsərlərini “Səlyani” imzası ilə “Məlumat” və “İrtika” qəzetlərində çap etdirmişdir (Azər, 2008: 117). Ədibin 50 illik yaradıcılığı boyu şeir, hekayə və publisist yazıları Azərbaycanda “Kaspi”, “Həyat”, “Füyuzat”, “İrşad”, “Tərəqqi”, “Həqiqət”, Türkiyədə isə “Məlumat”, “Türk yurdu”, “Yeni məcmuə”, “İctihad”, “Yeni adam”, “Tibb dünyası”, “Hakimiyyət-i milliyə” və “Tan” adlı məcmuələrdə “Ə.H.”, “H.zadə”, “Salyani”, “Turani”, “Əbdülnəqqəş”, “Həyati” imzaları ilə dərc olunmuşdur (Hüseynzadə, 1996: 34).

Dərc edilmiş əsərlərində dövrün ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi məzmunu, millətlərin inkişaf tarixi və müasir təmayülləri, sosial münasibətlərin təhlili, sosial rifah və maddi sərvətlərin ədalətli bölgüsü ilə bağlı fikirləri böyük maraq kəsb edir. Mütəfəkkirin yaradıcılığında yuxarıda qeyd edilən məsələlərin öz əksini necə və nə dərəcədə tapmasının bir qədər ətraflı nəzərdən keçirilməsi məqsəduyğun olardı.

Dövr və millətlər haqqında fikirləri

Əli bəy XX əsrin əvvəllərində o dövr haqqında “Füyuzat”da yazırdı: “Zəmanəmiz əcaib bir zamandır, hər kəs əndişə içindədir, hər kəs gələcəyin müqabilində, pərdəyi-əsrarə (*sirli pərdə*) bürünən məchul gələcəyin müqabilində titrəyib duruyor, cəmaət titriyor, cəmaəti təşkil edən firqələr, siniflər, heyətlər, hökumətlər titriyor, rəsi-hökumətdə (*hökumət zirvəsi*) duran ministrlər, məmurlar, bütün bürokratiya titriyor. Səbəb nədir? .... səbəb dövlət dumasının fəaliyyəti nəticəsində intixabat. ...İntixabat (*seçki*) müxtəlif firqələrin mübarizəsi... müxtəlif fərdlərcə, firqələrcə, siniflərcə təqib olunan fikirlərin, məsləklərin, ictimai, siyasi və iqtisadi fikir və məsləklərin mübarizəsi deməkdir” (Hüseynzadə, 2007: 175).

Əli bəy Hüseynzadə bütün bəşəriyyətin, millətlərin və xalqların üzvü vəhdət təşkil etdiyinə inanırdı. O, 1906-cı ildə “Füyuzat”da yazırdı: “Bir ailə əfradı (*üzvü, fərdi*) o ailənin əzası bulunduğu kimi, millətlər də bəşəriyyətin üzvləridir. Bir ailənin əzası kimi millətlər də heç vaxt bir sınıddə, bir yaşda bulunmazlar. Bəziləri hə-nuz sinni-tüfliyyət (*uşaqlıq yaşında*), ya şəbada (*gənclik illərində*) bulunmuşları halda, digərləri dövrü-kəmalə (*kamillik*) yetişmiş, ya dövrü-zəvalə (*tənəzzül*) üz tutmuş olurlar. Bir fərdin gah mübtəla olduğu iləl (*xəstəlik*) və əmrəz əlayimi-zəvaldan sayılmayacağı kibi, millətlərin də vaxt-vaxt düşar olduqları mərəzi-siyasilər, böhrani-ictimailər zəval əlamətindən ədd olunmalıdır (*hesab edilməli, sayılmalıdır*)” (Hüseynzadə, 2007: 164).

Belə bir zəmində o, millətlərin tarixinə nəzər salaraq millətləri iki başlıca qrupa bölürdü. Birinci qrupa bir zaman rifah içində yaşayan, daha sonra tarix səhnəsindən çıxan xalqları, məsələn, finikiyalı və assuriyalıları aid edirdi. İkinci qrupa isə yenidən səfalətdən rifaha, tənəzzüldən tərəqqiyə doğru yol getməyi bacaran millətləri daxil edirdi. Əli bəy İran və Turan əhlini ikinci qrupa daxil edirdi. Müqayisələr apararaq Rusiyadakı prosesləri birinci qrupa aid millətlərin aqibətləri ilə eyniləşdirirdi. Bunun əksinə olaraq türk-islam dünyasına daxil olan millət və

xalqların tərəqqi yolları barəsində fikirlər yürüdür, çıxış yolları axtarırdı (Hüseynzadə, 2007: 165).

Heç də təsadüfi deyildir ki, Ə.Hüseynzadə yaradıcılığı ilə məşğul olan tədqiqatçılar onu türkçülük ideologiyasının banisi, böyük fikir sahibi, mütəfəkkir, “haqq elçisi” adlandırmışlar (Hüseynzadə, 1996: 35). Ə.Hüseynzadə türkçülüklə islamın, bütün islam aləminin vəhdət halında inkişafını, tərəqqisini ən uyğun çıxış yolu kimi dəyərləndirərək yazırdı: “Aləmi-İslam, ya məmaliki-ətrak (*türk ölkələri, elləri*) qeyri-münbit bir çöl, bir biyaban halını aldığı təqdirdə əmin olunuz ki, Osmanlı mədəniyyəti dahi nə qədər çalışsa, yenə bu biyabanın ortasında bir vahədən başqa bir şey olmaz!...İslam, türk hər tərəfdə tərəqqi etsə, qüvvət bulsa, məmaliki-Osmaniyyə (*Osmanlı dövləti*) də o aləmin içində bir vahə deyil, bir behişt əndər-behişt olur” (Hüseynzadə, 2007: 31).

O, dövrünü həm də millətlərin rəqabəti dövrü kimi də dərk edərək milləti doğru yola, doğru amal və məsləklərə yönləndirməyə, milləti gözü açıq olmağa, bütün sahələrdə iqtisadi təşəbbüskarlığa dəvət edirdi. Əli bəy Hüseynzadə 1905-ci ildə “Həyat” qəzetinin 1-ci nömrəsində çıxan “Qəzetimizin məsləki” məqaləsində yazırdı:

“Qəzetə insan üçün adətən munis (*mehriban*) bir yoldaş, xeyirxah bir müəlim, nafe (*faydalı*) bir məktəb, hətta fərəhəfza (*fərəh artıran*) xoş bir tamaşaxana kibidir....Binaənəleyh (*bunun üçün də*) ...bir qəzetədən layiqi-vəchlə fayda görmək üçün əvvəl əmrə o qəzetin nə məsləkdə olduğunu, yəni nə yol tutduğunu bilmək lazımdır. ...Məsləksiz, ya məsləyini gizlədən bir qəzet dinsiz, ya din və məzhəbini gizləyən adamlar kimidir. Məslək demək yol deməkdir. Yol düz və asan, ya arizəli (*maneəli*) və müşkül (*çətin*) ola bilər. ...Rəhbər hər halda yolun nə halda olduğunu və nəşəyə vasil olacağını (*hara aparacağını*), məqsudunun, hədəfi-amalın nədən ibarət bulunduğunu və yolda nə sürətlə gedəcəyini həm özü bilməli, həm xəlqə əvvəlcədən anlatmalıdır. Çünki ola bilər ki, xəlq içində heç o yolu getməmək istəyənlər vardır” (Hüseynzadə, 2007: 33).

Əli bəy Hüseynzadənin “Həyat” qəzetinin 1905-ci il 93-cü sayında dərc olunan “Gözüaçıq tacirlərimizə xitab” məqaləsindəki fikirləri diqqəti cəlb edir: “Məmləkətimizdə hürriyyəti-mədəniyyə (*mədəniyyət azadlığı, mədəni azadlıq*) elan olundu, hürriyyəti-mədəniyyənin şəraiti-xəmsəsindən biri də hürriyyəti-mətbuatdır. Mətbuat isə yalnız qəzetlərlə nəşriyyəti-mövqüfədən (*təkcə nəşriyyətdən asılı*) ibarət deyildir. Türk və müsəlman dillərində kitablara ehtiyacımız var və bu ehtiyac gündən-günə artacaqdır... qəvaidə, sərf (*qrammatika*) və nəhvə (*sintaksis*), elmi-əqaidə, tarixə, coğrafiyaya, hesaba, elmi cəbrə, hündəsəyə, nəbatat, heyvanat, mədəniyyət kimi ülumi-təbiyə və s. dair kitablər vücudə gətirməyə çalışacaqdırlar. ... Bu kitab tacirləri məmləkətimizin sərbəstiyi-mətbuat (*mətbuat azadlığı*) kimi böyük bir nemətə nail olduqlarını xəbər alsalar, buralara can atıb şəhərimizdə münasib bir müsəlman kitabçı dükanı mütləq açacaqlar. Gözüaçıq yerli tacirlərimizə lazımdır ki, ticarətin bu şöbəsini onlara qapdırmayıb vəqt və zaman ilə gözəl bir kitab mağazası vücudə gətirsinlər” (Hüseynzadə, 2007: 81-83).

Ə.Hüseynzadənin sosial-iqtisadi fikirləri

Ə.Hüseynzadənin sosial-iqtisadi fikirləri sol təmayüllü olması ilə diqqəti cəlb edir. O, "Həyat" qəzetində çap olunan (1906-cı il, №142) "Sola, sola, sol tərəfə" məqaləsində yazırdı: "Sola, çünki bu dəfə uçurum, girdab, girdabi-hail (*ağır, çıxılmaz vəziyyət*) sağ tərəfdədir. Əlhəzər mühafizəkar bəylərin, köhnə fikirlə, ya fikirsiz ağaların, kavpərəst (*hesabpərəsət*), dünyapərəst sərmayədarların, korpərəst, axirətpərəst, lakin yenə sərmayəpərəst mollaların, keşişlərin, kiçik əqilli, böyük hiyləli, mürüvvətsiz, insafsız, vicdansız, münafiq, fitnəçi, provokator "bürokratların", divannişnlərin, ümumi əsarət və istibdad qullarının çəkdikləri, sürüklədikləri sağ tərəfdən! Əlhəzər sağ tərəfdən! (Hüseynzadə, 2007:136). .... "Onlar o adamlardır ki, Allahın əkinçi insanlara verdiyi, fəqət bir xətai-ictimai-tarixi nəticəsi olaraq igirmi, otuz tənəpərvər (*özünübəsləyən*) müftəxorların əlinə keçmiş, ya ənvə (*çoxsaylı*) bəhanələrlə zəbt olunmuş yerdən, torpaqdan əknçilərin, cüftçilərin, fəllahların (əkinçi, kəndli) məhrum buraxılmalarını, bunların baronlara, xanlara, bəylərə qul və əsir qalmalarını tələb edirlər. Yaxud bunları dərbədər salıb övlad və əyalları ilə çıl-çılpaq qərib diyarlara, ülfət edilməyən iqlimlərə hicrətə və hicrət edilən yerlərin əhalisi ilə niza (*çəkişmə*) və qovqaya məcbur qılırlar! Onlar o adamlardır ki, fəhləyi, əmələyi, alın təriylə çalışanları, həlal kəsbi-kar dalınca gədənləri öz əllərinin əməklərindən öz məhsul və məsailərindən məhrum edir, bunların əli ilə hasil olan sərvəti-milliyəyin bir neçə səfəhpərvər sərmayədarların əlində cəmlənməsi üçün şərtlər, qanunlar ixtira edirlər. Onlar o adamlardır ki, müsavati-qətiyyə yerinə milləti baron, xan və daha bilməm nə namlarla siniflərə mümtaz-mümtaz (fərqli-fərqli) siniflərə ayırır, imtiyazdan, hüquqdan məhrum olanları anarxiya yollarına sövq edirlər" (Hüseynzadə, 2007:138-139).

Əli bəy Hüseynzadənin "Həqayiqi-ictimaiyyə (*ictimai həqiqətlər*), yer və insan" məqaləsində səsləndirdiyi fikirlər elmiliyi və məntiqiliyi ilə maraq doğurur: "Zəmanəmizdə bədahət dərəcəsində yetişmiş olan həqiqətlərin böyüyü budur ki, cəmiyyəti-bəşəriyyə lazım olan məhsuləti hasil etmək üçün çalışmalı, əmək verməli və əməyin qarşılığı olan qazancı, haqqı tamamilə əldə edə bilməli... Yəni heç bir insan məsaisinin məhsulundan, qazancından məhrum edilməməlidir. Hər bir nizam, hər bir qanun, hər bir şərti-ictimai ki, bu qaydaya müvafiq deyildir, haq və ədalətə müğayir (*zidd*) olduğundan ləğv və əbtal edilməlidir. Halbuki bəşəriyyətin qismizəməndə bu günə qədər hökmfərma olan üsuli-ictimaiyyə "kapitalizm", yəni sərmayədarlıq denilən üsuldən ibarət bulunduğu üçün mövcud olan qəvanın (*qaydalar*) və nizamətdə məsəidən ziyadə sərmayəyə müsəid oluyor və binaənileyh məsəyi-bəşərdə hasil olan qazanc sərmayə üzərincə tərəküm edərək (toplayaraq) bəşəriyyətin külliyyəti olan əhli-kəsübkar hirman və xisran (*məhrumiyyət, ziyan*), böyük bir əqəliyyətdə (*azlıq*) bulunan sərmayədarlardan isə sərvət və saman (*vardövlət*) içində yaşayırlar. Bir gün bir məclisdə əhli-sərvətdən bir zat dedi ki, sosialistlər diyoralar ki, gəl sən qazanmış olduğun mal və mülkü qonuşalım. Bu, insafmıdır? Hansı şəriətdə bu var? Kommünizm ilə sosializm qarışdırılmamalıdır. Bizim anladığımız görə fənni-sosializm heç kimsəni qazanmış olduğun mal və mülkü bölüşmək fikrində deyildir. Sosialistlər demiyorlar ki, gələn əhli-sərvətin

mal və mülkünü bölüşəlim, xeyir, bunlar diyorlar ki, gəlin öylə qəvanın və nizamı-ictimaiyyə vəz edəlim ki, bundan sonra hər kəs o mal-mülkü, o, sərvəti haqq və ədalət dairəsində öz alınının təriylə qazana bilsin. Buna şübhə yoxdur ki, qazanılan sərvətin haqq və ədalətlə müvafiq olub-olmaması mövcud olan qəva və nizamata tabe bir keyfiyyətdir (Hüseynzadə, 1996: 141-142).

Əli bəy sosializm haqqında təhlillərini davam etdirərək daha sonra sözügedən məqalədə yazırdı ki, sosializm məişətinin əsası iki ünsürdən ibarətdir. Biri əfradın ittifaq və ittihadından təşəkkül edən cəmiyyət, ya cəmaət, digəri “iktibası-ictimai sərvət”dir (ictimai təsərrüfat). Cəmaətin, iktibası-ictimaiyyəyi-sərvət olan nisbəti həyatın qıdayə, məqsədin vasitəyə olan nisbəti kimidir. Əcaba iktisabi-ictimaiyyəyi-sərvətin əsası nədir? Ekonomi politik, yəni elmi-iqtisada görə iktisabi-ictimaiyyəyi-sərvətin əsası məsəidir. Yəni əmək və zəhmətdir. Ancaq ehtiyacatı-bəşəriyyəti dafə olan hasilat və məmulat maddiyyəyə dəstrəs (*əlçatan*) olmaq üçün məsəi, yəni səy və zəhmət, vəsaiti-maddiyyəyə, yəni alat və ədavət-istehsaliyyəyə möhtac bulunuyor. İştə bu vəsaiti-maddiyyənin başlıcası yer və torpaq olub, fabrika maşınları kimi alat və ədavət isə ikinci dərəcədə gəlir. Sosialist qaydasınca olan iktisabi-ictimaiyyəyə-sərvətdə (*ictimai sərvətin qazanılması*) məzkur vəsait və aləti-istehsaliyyə, ümum cəmiyyətin öz malı olmaq şərtidir. Halbuki, vəsait-iktisabiyyəyə malikiyyət nöqtəyi-nəzərindən bugünkü cəmiyyəti-bəşəriyyə müxtəlif siniflərlə təqsim olunmuşdur (bölünmüşdür). Bir sinif xalq əraziyi təməllük (sahiblənmə) və təsərrüf (yiyələnmə, zəbt etmə) edib biləməsəi irad (renta) ilə keçinməkdədir. Digər sinif alat və ədavəti-istehsala malik olub, sərmayə təməttö ilə təəyüş ediyor (*mənfəət əldə edir*). Üçüncü sinif əkinçi və sənətkar kimi özlərinə kafi dərəcədə əllərində kiçik ərazi parçaları və kiçik alat və ədavəti hifz edə bilib cəmaətin xeyrinə işləyərək öz məişətlərini dəxi bir növ ilə iktisab (qazanma) ediyorlar. Dördüncü sinif isə heç bir vəsaiti-istehsala malik olmayıb öz məsəi və əməklərini əshabi-vəsaitə satmağa məcburdurlar. Proletariat denilən füqərayi-kəsibə də bunlardır (Hüseynzadə, 1996: 43). Daha sonra Əli bəy yazırdı ki, hazırki vaxtda əkinçi və sənətkarla, işçilər həm özlərini, həm də sərmayədar və torpaq sahiblərini saxlamaqdadırlar. O, bunun köklərini araşdırarkən sosialistlərin o fikri ilə razılaşırdı ki, burada onlar əmlak bərabərsizliyin köklərini hələ ibtidai icma quruluşu dağılan zaman güclü tayfa və qəbilələrin zəifləri talan edib kölə halına salmalarında görür. Daha sonra məqalədə Əli bəy Rusiyada aşağıdakı mülkiyyət (torpaq) formalarını göstərir. 1) Dövlət ərazisi, 2) udel və ya xanədan yerləri, 3) kabinet ərazisi, 4) kilso və monastr, 5) xüsusi mülkədar ərazisi, 6) şəhər ərazisi (Hüseynzadə, 1996: 144-145). Məqələnin sonunda mülkiyyət hüququnun müqəddəsliyini sübut etməyə çalışanlara cavab olaraq yazır ki, nə üçün bir zamanlar onlar özləri buna əməl etməmişlər. Ancaq aləm bilsin ki, indi də əhli-məsainin qalib olması zamanı başlıyord (Hüseynzadə, 1996: 149).

Yuxarıda deyilənlər əsasında belə bir qənaətə gəlmək olar ki, Əli bəy Hüseynzadə öz izahlarında ictimai sərvətin yaranmasına əmək-dəyər nəzəriyyəsi kontekstində yanaşırdı, cəmiyyətdəki sosial ədalətsizlik və bərabərsizliyin kökləri, bu ədalətsizliklərin düzgün olmaması və aradan qaldırılması yolları ilə bağlı

mühakimələrində sosialist mövqedən çıxış edirdi. Eyni zamanda cəmiyyətdə insanların istehsal vasitələri forması və mülkiyyət münasibətlərinə görə dörd əsas qrupa (siniflərə) bölərək mülkiyyət toxunulmazlığını hər nə qədər vacib hesab etsə də, toxunulmazlığın çoxdan aradan qalxdığını bildirərək ədalətin yenidən təmin olunmasını vacib hesab edirdi.

Belə bir zəmində qeyd etmək lazımdır ki, Əli bəy Hüseynzadənin “Həqayiqi-ictimaiyyə, yer və insan” məqaləsində (“Füyuzat”, 16-cı say, 1907-ci il) bir daha mövcud cəmiyyətdə mülkiyyət toxunulmazlığı prinsipinin təkcə cəmiyyətin varlı təbəqəsi üçün deyil, cəmiyyətdə bütün sosial qrup və sinifləri üçün vacibliyi fikrini irəli sürürdü. Mütəfəkkir sözügedən məqalənin sonunda Bakı quberniyası məbusu Zeynal Zeynalovun Dumanın 12 aprel məclisində çıxışına diqqəti çəkərək qeyd edirdi: “Zeynalov əkinçilər namına istimlakın bilabədəl olması lüzumunu tələb edərək diyor ki, Bakı uyezdində müxtəlif yerlərdə əhali zəhmət çəkib üzüm bağları vücuda gətirmiş, quyular qazımış olduqları halda çox dəfə yerləri əllərindən bilabədəl, yaxud qeyri-münsifanə bir bədəllə alınıb neft sərmayədarları mənfəətinə istimlak edildiyi vəqədir. Əgər həqqi-mülkiyyət müqəddəs isə nə üçün bu məqamlarda o mülkiyyəyə riayət olunmuyordu” (Hüseynzadə, 1996: 149).

Bu məqamda bir daha qeyd etmək yerinə düşərdi ki, Əli bəy Hüseynzadə aq-rar sahədə sosial ədalətsizliyin başlıca səbəblərindən biri kimi mülkədar əsarəti, təhkimçilik hüququnu göstərərək XIX əsrin 60-cı illərində Rusiyada təhkimçilik hüququnun ləğvini müsbət hal kimi dəyərləndirmiş, İranda isə kəndlilərin hələ də mülkədarların əsarəti altında olmasından təəssüflənmişdir (Hüseynzadə, 1996: 159).

Yuxarıda qeyd edilənlərlə yanaşı, “Füyuzat”da “Həyati” ləqəbi ilə dərc etdirilən məqalələrində cəmiyyətin mövcud sosial düşüncə tərzini ilə bağlı fikirləri də mütəfəkkirin sosial-iqtisadi düşüncələrinin araşdırılması baxımından əhəmiyyət kəsb edir. Əli bəy “Həyatın mənası nədir? Gerçək feyz və rifah nədir?” suallarına cavab axtarır və yazırdı ki, “hər bir fərd şübhə yoxdur ki, füyuzatı bir növ anlar. Kimisi füyuzatı gözəl-gözəl və bol-bol yeyib içməkdə görür. Dünyapərəstin biri xanəndə və sazəndələr arasında, bağ və bağça içində kəməli-söhbət və afət ilə müddəti-mədidə yaşamaqda bulur. Lakin o, bağçanın, o səfaxanənin qapısı önündə yıxılan bir sürü ac və çılpaq, məsələn Zəngəzur fəlakətçilərinin, dərbədlərinin ahu fəqanlarından vicdanınız müəzzəb olmazmı (*əzab çəkməzmi*)?” (Hüseynzadə, 1996: 51). Daha sonra ədib yazırdı: “Mən istərdim ki, öylə bir sehr, ya əfsun bulunsun ki, onun qüvvəti ilə bütün millətimizi birdən-birə füyuzatı-vicdaniyyəyə məzhər etmək (*vicdan azadlığının təzahürü*) mümkün olsun! Heyhat nə öylə bir sehr və əfsun vardır, nə də füyuzat birdən-birə məzhəriyyəti bəşərin vəs və iqtidarı daxilindədir. Lakin insanların tədrisən dünyada füyuzata nail ola bilmələri üçün əllərimizdə vəsait vardır” (Hüseynzadə, 1996: 52).

Bu vəsaitin necə sərf edilməsi məsələsinə də aydınlıq gətirir: “Məşrutyyə (*konstitusiyə*) və qanuni-əsasının ən mühüm şərtlərindən biri millətin büdcəyi kontrol ilə, yəni təftiş və müraqibə (*nəzər salmaq*) ilə təsdiq edib etməmək haqqını haiz bulunmasıdır (*sahib olmasıdır*). Şərq və islam məmləkətlərində cari olan

mütləqiyyət və üsuli-idareyi-keyfiyyət, büdcəni daima əhalidən gizli tutub vergi və rüsumat şəklində cəmətdən, millətdən yığdığı pulları istədiyi kimi sərif eylər. Lakin məmləkətlərdə hökumət aldığı pulların qəpiyinə qədər cəmətə haqq-hesab göstərməyə borcludur. Büdcə nədir? Büdcə dövlətin bir sənəlik varidat və məsarifatının, yəni mədaxil və məxaricinin dəftər müvazinəsidir (*müvazinəti, tarazlığı*). Mənbəi-varidati-adılanə və məhəl-məsarif isə millət və dövlətin xeyr və mənfəəti, ehtiyacati-zəruriyyəsi dairəsində olmalıdır. Digər tərəfdən də məsarifat varidatı keçməməlidir” (Hüseynzadə, 1996: 138-139).

Ə.Hüseynzadə mart ayının 21-də Dövlət Dumasında maliyyə naziri Kokovsevin dövlət büdcəsi layihəsi ilə əlaqədar məruzəsi və məruzə ətrafında səslənən fikirləri belə analiz edir: “Mənbəi-varidata gəlincə burada Kotler iki böyük qüsurluq buluyor. Qüsurların biri budur ki, varidatın yüzdə on birini bilavasitə vergilər təşkil etdiyi halda qalan qismi dolayısı yolla alınan vergi və rüsumdan ibarətdir. Bu qisim vergilər spicəka, neft, şəkər kimi ümumi əhalinin ən ziyadə möhtac bulunduğu māvaddan (maddə) əxz edildiyindən mənbə başlıca fəqir-füqəranın cibindən çıxıyor deməkdir. Zənginlər isə vergi xüsusunda fəqir və kasıblardan nisbət qəbul etməyə-cək dərəcədə bəxtiyardırlar. İkinci qüsurluq isə hökumətin müskürat və mükəyyifatdan (spirtli içkilər) mədaxil hasil etməsidir. Məlumdur ki, hökumət məşrubati-müskürəyi özünəməxsus bir inhisar təhtinə almışdır. Müsküratı hökumət özü emal ediyor. Bu emalatdan hasil edilən varidat 700 milyon manat radəsində olub bütün büdcə varidatının həman sülüsünü (sülasi-üçlü, üç şeydən düzəldilmiş) təşkil ediyor. Bu isə maliyyə nöqtəyi-nəzərindən şayani-məmnuniyyət görünsə də hüsn-i-əxlaqi və elmi-iqtisadi nöqtəyi-nəzərindən qayət müzür və mənfurdur.” Mütəfəkkir fikirlərini ümumiləşdirərək mövcud vəziyyəti ədalətsiz hesab edirdi: “İndi haqq nərdə təcəlli ediyor? Dövlət dumasının zalımında mı, yoxsa vüzəranın kabinetində mi? Bunun cavabını qarelərimizin (*oxucuların*) vicdanına həvalə ediyoruz” (Hüseynzadə, 1996: 139-140).

Göründüyü kimi, Əli bəy Hüseynzadənin ictimai-iqtisadi fikirləri bütünlükdə cəmiyyətin sosial rifahı və tərəqqisinə, sosial ədalətin təmin edilməsinə xidmət edən baxışlar sistemi kimi dəyərləndirilə bilər.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azər T. (2008) Əli bəy Hüseynzadə, Moskva: “Salam” press. [//https://azkurs.org/pars_docs/refs/8/7202/7202.pdf](https://azkurs.org/pars_docs/refs/8/7202/7202.pdf)
2. Əli bəy Hüseynzadənin 150 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı// <https://president.az/articles/10848>
3. Hüseynzadə Ə. (1996) “Qırmızı qaranlıqlar içində yaşıl işıqlar” (seçilmiş məqalələr), Bakı: “Azər nəşr”.
4. Hüseynzadə Ə. (2007) Seçilmiş əsərləri, Bakı: “Şərq-Qərb” [//https://ebooks.azlibnet.az/book-Eu52GSOW.html](https://ebooks.azlibnet.az/book-Eu52GSOW.html)
5. Балаев А. (2012) Азербайджанская нация: основные этапы становление на рубеже XIX-XX вв., Москва: ООО «Тир»», с.185, с.202, с. 227.

6. Муханов В, Волохонский М. (2007) По следам Азербайджанской Демократической Республики Москва: Издательство «Европа» // <http://www.ebooks.az/view/kTz17VGY.pdf>

Акиф Мусаев (Азербайджан)
Сейфеддин Самандаров (Азербайджан)

Экономические идеи Али бека Гусейнзаде

Резюме

Выдающийся представитель азербайджанской общественной мысли, тюркоязычных народов известный просветитель и писатель-публицист Али бек Гусейнзаде внес неоценимый вклад в развитие идеи общественного единения в Азербайджане, во всем тюркском и исламском мире. Он один из тех мыслителей, которые боролись за единство тюркского и исламского мира, его достойное место среди народов мира, формирование и реализацию идей, служащих его светлому будущему и прогрессу. Совершенно не случайно, что в феврале 2014 года Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев издал специальный Указ в связи со 150-летием со дня рождения Али бека Гусейнзаде. Это актуализирует необходимость исследования всех аспектов творчества Али бека Гусейнзаде, включая его социально-экономические идеи.

Ключевые слова: союз, пантюркизм, просветитель, мыслитель, публицист.

Akif Musayev (Azerbaijan)
Seyfaddin Samandarov (Azerbaijan)

Economic ideas Ali bey Huseynzade

Abstract

The famous Turkic peoples figure, famous educator and writer Ali Bey Huseynzadeh made an invaluable contribution to the development of the idea social unity in Azerbaijan, throughout the Turkish and Islamic world.

It is no coincidence that the President of the Republic of Azerbaijan, Mr. Ilham Aliyev, issued in February 2014 a special decree on the 150th anniversary of the birth of Ali bey Huseynzade

He is one of our thinkers who fought for the formation and implementation of the ideas of the unity of the Turkic and Islamic world, its worthy place among the peoples of the world, its future and prosperity. This reality makes it necessary to explore all aspects of Ali Bay Huseynzadeh's work, including socio-economic ideas.

Keywords: *ittihad, turkishness, enlightener, thinker, publicist.*

**TÜRKOLOJİ MƏRKƏZLƏR
ТЮРКОЛОГИЧЕСКИЕ ЦЕНТРЫ
CENTRES OF TURKOLOGY**

SERDAR DAĞISTAN (Kazakistan)*

AHMET YESEVİ ÜNİVERSİTESİNDE TÜRKOLOJİ ÇALIŞMALARI

Türkistan, Türk dünyasının manevî ve kutsal değerleri bağlamında çok önemli bir coğrafyada, Türk Cumhuriyetlerinin kalbinde yer alan bir mekândır.

Türkistan Bölgesi günümüzde Kazakistan'ın Türkistan Eyaleti Başkenti ve merkezi olmasının yanı sıra, Türklerin en önemli kültürel merkezi ve tarihi stratejik bölgesi konumundadır. Hoca Ahmet Yesevi'nin manevi mirasını temsilen Türkistan'da kurulan Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Kazakistan'da açılan ilk uluslararası yükseköğretim kurumu olması münasebetiyle önemlidir. 1991 yılında Kazakistan Cumhuriyeti'nin kurucu Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in öncülük etmesiyle kurulan Ahmet Yesevi Türkistan Devlet Üniversitesi, 1992 yılında Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Süleyman Demirel ile yapılan ortak sözleşme neticesinde "Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi" adıyla iki ülkenin ortak uluslararası özerk üniversitesi olarak 31 Ekim 1992 tarihinde kurumsallaştırıldı. Üniversitenin amacı, Türk devletleri ve topluluklarına mensup gençlere ortak bir çatı altında kaliteli ve yenilikçi yöntemlerle eğitim-öğretim vermek, bilimsel araştırmalar alanında lider olmaktır.

Günümüzde bu yükseköğretim merkezi çatısı altında Türk devletlerinin ve akraba topluluklarının gençleri ve dünyanın 17 farklı ülkesinden gelen öğrenciler köklü tarihî değerlere dayalı olarak eğitim almaktadır. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Türk dünyasının ortak eğitim çatısıdır. Bu açıdan üniversitemizin Türk dünyasının birliğini geliştirmesi ve ekonomik uyum çalışmalarının ülke ve topluluklarda yönetilmesi açısından önemi büyüktür.

Üniversitenin kuruluş misyonu kapsamında; Beysembay Kenjebayulı Türko-
loji Müzesi; üniversitenin Merkez Kütüphanesinde mutasavvıf Hoca Ahmet Yesevi'nin hayatı ve edebî kişiliğini de tanıtan özel okuma salonu ve Kazakistan'ın tanınmış bilim insanlarından Kazakistan Ulusal Bilimler Akademisi üyesi ordinar-yüs Rahmankul Berdibay adına açılan "Türko-
loji Okuma Salonu" faaliyet göstermektedir.

---

* Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Türko-
loji Araştırmaları Enstitüsü Müdürü, Dr..
E-posta: serdar.dagistan@ayu.edu.kz

Kurumsallaşma süreci içerisinde 1992 yılında Prof. Dr. Mekemtas Mirzahmetulı'nın öncülüğünde "Yesevi Araştırmaları Bilimsel Araştırma Laboratuvarı" açılmıştır. Anılan laboratuvar 1993 yılında Bilimsel Araştırma Merkezi ve daha sonra 1995 yılında "Kazakistan Halklarının Tarihi ve Etnofiloloji Bilimsel Araştırma Enstitüsü" olarak yeniden şekillendirilmiştir.. 2000 yılında Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Senatosunun 4 nolu, 23.06.2000 tarihli ve 1/661 numaralı, 18.12.2000 tarihli kararlarıyla söz konusu merkez "Türkoloji Araştırmaları Enstitüsü" olarak adlandırılmıştır. Bilimsel çalışmaların ve eğitim faaliyetlerinin güçlendirilmesine yönelik çalışmalar enstitünün kuruluşundan itibaren aralıksız olarak devam etmiş, donanımlı bir akademik kadronun hazırlanması ve genç bilim insanlarının yetiştirilmesine önem verilmiştir. Bağımsızlığını kazandıktan sonra Kazakistan'ın, Orta Asya ve dünyadaki siyasî etkisiyle kültürel önemi gün geçtikçe artmıştır.

Türkoloji, sadece Türk yurtlarının dünyasına mensup bilim insanlarının değil, tüm dünya bilim insanlarının araştırma yaptıkları bir alandır. Türkoloji bilimi, dünya üzerinde her nerede yaşamakta olursa olsun Türk halklarının dili, dini, tarihi, halkbilimi, kültürü, edebiyatı, maddî ve manevî değerlerini inceleyen bilim dallarını kapsamaktadır. Türkoloji biliminin araştırma alanlarına yön verilmesi, yapılan çalışmaların neticesinin gösterilmesi ve geleceğe yönelik amaçlarının belirlenmesi, bağımsızlığını kazanan Türk halklarının tarihlerinin bir merkez bünyesinde araştırılması günümüzün gereklerindedir.

1926 yılında Bakü'de düzenlenen 1. Türkoloji Kongresine Kazakistan'dan Ahmet Baytursinov ve İlyas Kabılov da katılmıştır. Bu kongrede alınan önemli kararlardan biri, Ahmet Baytursinov'un, hepimizin bildiği gibi, yeni alfabe oluşturma hakkındaki görüşüdür. Elli sene sonra yani 1975 yılında bu kongrenin ikincisi Almatı'da düzenlenmiştir. Daha sonraki yıllarda bu faaliyet her dört yılda bir devam ederek Taşkent, Bıшкеk, Kazan şehirlerinde gerçekleştirilmiştir.

2002 yılından itibaren Türkistan'da Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Enstitüsü, dünya Türkologlarının bir araya gelerek Türkoloji'nin meselelerinin ele alınmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda 7 uluslararası kongre düzenlenmiştir. Bu kongrelerden sırayla bahsedecek olursak:

9-11 Ekim 2002 tarihlerinde "Çağdaş Türkoloji Biliminin Güncel Sorunları ve Sorumlulukları" konulu I. Uluslararası Türkoloji Kongresi düzenlendi. Bu kongreye dünyadan iki yüze yakın bilim insanı katılmıştır.

6-9 Ekim 2004 tarihlerinde "Çağdaş Türkoloji: Teori, Pratik, Perspektif" konulu II. Uluslararası Türkoloji Kongresi organize edilmiş. bu kongrede yurt dışı ve yurt içinden yüz yetmiş bilim insanı katılarak bildirimlerini sunmuştur.

18-20 Mayıs 2009 tarihlerinde "Bugünkü Türkoloji'nin Güncel Sorunları ve Geleceği (Ortak Dil, Tarih ve Alfabe)" konulu III. Uluslararası Türkoloji Kongresi gerçekleştirilmiştir. Yüzden fazla bilim insanının katıldığı kongre kapsamında Türkoloji'nin çağdaş sorunları, Türk halklarının tarihi, dili, edebiyatı ve manevî

değerleri ele alınmış, kongreye katılan bilim insanlarıyla ortak amaçlara yönelik faaliyetler düzenlenmiştir.

Kazakistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının 20. yılı münasebetiyle 13-14 Mayıs 2011 tarihlerinde düzenlenen IV. Uluslararası Türkoloji Kongresine 20'den fazla ülkeden gelen 110'dan fazla bilim insanı katılmıştır. Türkoloji biliminin gelişmesi için yeni görüş ve düşüncelere yer verilen bu kongrenin temel amaçlarından biri de Türkoloji alanında yapılmakta olan çalışmalara genç bilim insanlarının katılmasını sağlamak olmuştur.

19-20 Nisan 2013 tarihlerinde "Kültürel Etkileşim ve Medeniyetler Birliği" konulu V. Uluslararası Türkoloji Kongresi gerçekleştirilmiştir. Kongreye 16 farklı ülkeden 120 bilim insanı iştirak etmiştir. Çin, Moğolistan, İran, Suriye, Gürcistan, Bulgaristan ve Rusya'da yaşayan Türk halklarından ve Türkiye, Özbekistan, Kırgızistan, Karakalpakistan, Türkmenistan, Kıbrıs, gibi Türk ülkelerinden gelen bilim insanları tarafından Türkoloji'nin güncel sorunları hakkında görüşler ortaya konulmuştur. Bununla birlikte Türkoloji Kongresinin konusu genişletilerek Türk uluslarının kültürlerindeki ortak sorunları beraber çözmeye teklifi de tartışılmış, geleceğe yönelik perspektifler görüşülmüştür.

23-24 Ekim 2015 tarihlerinde "Türk Dilleri Tarihinde Aktarma Sorunu" konulu VI. Uluslararası Türkoloji Kongresi gerçekleşti. Bu kongreye ABD, Almanya, Kıbrıs, Türkiye, Bosna, İran, Azerbaycan, Tacikistan, Kırgızistan, Özbekistan'dan bilim insanları katılmıştır.

18-20 Ekim 2017 tarihinde "Tehlikedeki Türk Dilleri" konusunda düzenlenen VII. Uluslararası Türkoloji Kongresinde küreselleşme sürecinde Türk dünyasının geleceği, dünyada kaybolan diller ve kaybolma tehlikesindeki Türk lehçeleri hakkında bildiriler sunulmuştur. Kongrede Kazakistanlı bilim insanlarıyla birlikte Türkiye, Rusya, Azerbaycan, Başkurdistan, Çuvaşistan, Hakas, Tuva, İran, Özbekistan, Tacikistan, Almanya'dan gelen araştırmacılar konu hakkındaki görüşlerini ve çalışmalarını katılımcılar ile paylaşmışlardır.

Her iki yılda bir Türkistan şehrinde düzenlenen Uluslararası Türkoloji Kongresinin sekizincisi bu defa 8-10 Ekim 2019 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenmiştir. Kongrenin ana konusu Kazakistan Cumhuriyeti'nin kurucu cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in "Ulu Bozkırın Yedi Özelliği" adlı makalesi temelinde "Türk Uygarlığı: Geçmişten Günümüze" olarak belirlenmiş ve 7 ülkeden gelen 60'a yakın akademisyen tarafından bildiriler sunulmuştur.

Her iki senede bir düzenlenen bu bilimsel toplantılarda birçok bilimsel problem açığa kavuşturulmuştur. 9-12 Ekim 2002 tarihleri arasında düzenlenen I. Uluslararası Türkoloji Kongresinde çağdaş Türkoloji biliminin güncel sorunlarını yayınlamak amacıyla "Türkoloji" dergisinin sürekli yayınlanması hakkında karar alınarak her iki ayda bir yayınlanmaya başlanmıştır. Halen yayın hayatına devam eden Türkoloji dergisinin bugüne kadar 97 sayısı çıkmıştır. Dergide Kazakistanlı araştırmacılarla birlikte Kazakistan dışında Türk Cumhuriyetleri ve toplulukları ile diğer ülkelerden Türkoloji alanıyla ilgilenen araştırmacıların makaleleri Türk, Kazak, Rus ve İngiliz dillerinde yayınlanmıştır. Türk halklarının birbiriyle daha

yakından ilgilenmesinin şart olduğu çağdaş küreselleşme devrinde Türk halklarının köklü tarihini, kültürel-manevî değerlerini tanıması bilimsel ilke olarak da kabul edilmiştir. Dolayısıyla makalelerde genellikle Türk halklarının dili ve edebiyatı, folkloru, tarihi, kültürü ve dini, medeniyeti, halkbilimi gibi konular çağdaş yöntemlerle incelenerek çağdaş Türk halklarının eski tarihi, eski Türk dilinin oluşup gelişmesi ve Türk halklarının etnik kökeniyle ilgili meseleler ele alınmıştır. Dergide şimdiye kadar ABD, Türkiye, Rusya, Türkmenistan, Azerbaycan, Tacikistan, Özbekistan, İran, Suriye, Kıbrıs, Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Kazakistan, Kırgızistan, Çin ve Moğolistan'dan araştırmacıların makaleleri yayınlanmıştır.

Yazılı eserler, halkın geçmişi ile bugününü bağlayan köprüdür. Zira tarihi-mizle ilgili bilgiler yazılı eserlerde korunmuştur. Bu eserlerin korunması, halkın tarihi, kültürü, dili ve dinine saygı gösteren ülkelerin önemli görevlerinden biridir. Bu nedenle, yazılı eserlerin dökümünün, depolanmasının ve çoğaltılmasının asla gündemden düşmeyeceği açıktır. Türkoloji Araştırmaları Enstitüsü arşivinde eski yazma eserler ve nadir kitaplar da bulunmaktadır. Çağatay, Arap, Fars dillerinde yazılan el yazmalarında Hoca Ahmet Yesevî Hikmetleri, Fuzûlî, Şemsî, Mevlânâ, Sâdî, Nevâî, Hoca Hâfız, "Nesebnâme" nüshaları, "Şâhnâme", "Bin Bir Gece Masalları", Şadi Töre'nin el yazısıyla yazılan "Siyer-i Şerip", dinî destanlar, eski Kur'an yazmaları, şeriat hükümleri hakkında yazılan değerli eserler, şecereler, gelenekle ilgili kaleme alınan manevi miraslar vb. eserler bulunmaktadır.

2003-2007 yılları arasında enstitü müdürlüğü görevini yürüten Prof. Dr. Şakir İbrayev, enstitü kütüphanesinde toplanan materyalleri tasnif etmeyi önermiştir. Uzun yıllar boyunca yapılan araştırmalarda birçok kitabı kapsayacak şekilde yazma eserlerin değerlendirmesi yapılarak dört kitap hazırlanmıştır. Enstitü araştırmacıları elde bulunan yadigârları araştırma ve önemli eserleri gün ışığına çıkarmak amacıyla birçok faaliyet gerçekleştirmiştir. Enstitünün amaçlarından biri de mevcut değerleri korumak, manevî mirası bilimsel olarak yayınlamak ve tanıtımını yapmaktır.

Türkoloji Araştırmaları Enstitüsü, Türkoloji Kongresi dışında, konferanslar, seminerler, telekonferanslar ve yuvarlak masa toplantıları düzenlemektedir. Örneğin; yirmiden fazla ülkeden Türkologun katıldığı I. Uluslararası Türkoloji Kongresinde Lâtin alfabesine geçiş sorunu dile getirildi. Bu kongrede alınan kararların beşinci paragrafında şöyle yazılmıştır: "Lâtin harfine geçen veya geçecek olan Türk halklarının alfabesinin ortak sembollerden oluşmasına ve engelsiz okunmasına olanak sağlansın. Bu bağlamda alfabeyi mümkün olduğu kadar atalarımızın yazı damgaları temelinde kurma düşüncesi dikkate alınsın." Bu, Türk kültürünü bir araya getirmek için yapılan faaliyetlerden sadece bir tanesidir.

2009 yılında düzenlenen III. Uluslararası Türkoloji Kongresinin konusu "Türkoloji'nin Güncel Sorunları ve Perspektifleri (Ortak Dil, Tarih ve Alfabe)" olarak belirlenmiştir. Bu kongrede, Türkoloji çalışmalarının geçmişi ve günümüzdeki durumu ele alınarak çözülemeyen çalışma konularına odaklanılmıştır. Kongrede ortak dil, tarih ve alfabe sorunu ele alınarak ayrıntılı olarak tartışılmıştır. Türk dünyasına gönül veren araştırmacılar, Türk dünyasının tarihiyle ilgili çalışmalarını

paylaşmışlardır. Asıl amaç, günümüzdeki Türk halkının manevî bütünlüğüne katkı sağlamaktır. Dönemin Kazakistan Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanı Janseyit Tüymebayev'in kutlama konuşmasında, "Türkoloji bilimini canlandırmaktayız. Bu alanda birçok bilim insanının dikkate değer çalışmaları var. Akraba Türk halklarının dillerinin incelenerek uluslararası düzeye ulaştırılması lazımdır. Çağdaş Türk halklarının dillerindeki önemli meseleleri tüm Türk dünyası olarak çözmeliyiz." diyerek araştırmacıları birlikte çalışmaya çağırmıştır. Prof. Dr. Älimhan Jünisbek ise, Kazak dilinin dünyada bilgi ve teknoloji alanında etkin dillerle birlikte yer alarak siyaset, bilim, kültür vb. alanında kullanılmasına ve dünyada çokça kullanılan, bilgisayar gibi, teknolojik ofis araçlarının dili olması gerektiğine değinmiştir. Bu kongrede bilim insanları Latince karakterlere dayalı Kazak alfabesi projesini tanıtmışlardır. Türk dünyası filolojisinin bilimsel bir reform beklediğini ve reformun fonetik çalışmalarla başlaması gerektiğini vurgulanmış,. Türk halklarının ortak alfabe kullanması hâlinde Türk kültürünün gelişimine büyük katkı sağlayacağından bahsedilmiştir.

Son yıllarda, Türkoloji Araştırmaları Enstitüsü, Türk halklarının dilini ve edebiyatını, tarihini ve kültürünü tanıtmakta, uluslararası Türkoloji sorunları çerçevesinde düşünce ve ortak karar alma, Türk halklarının birlikteliğini arttırıp ortak Türkoloji merkezi kurma yolunda çalışmaktadır. Bunlardan birisi olarak 28.02.2019 tarihinde Nazarbayev Üniversitesi öğretim üyesi, Türkolog, Orta Doğu ve Orta Asya araştırmacısı Prof. Dr. Yulay Şamiloğlu tarafından verilen telekonferansta 21. yüzyılda Türkoloji'nin temel öncelikleri üzerinde durulmuştur. Türkiye, Yakutistan, Polonya, El-Farabi Kazak Devlet Üniversitesi TÜRKSOY Bölümü ve Ahmet Baytursinov Dilbilimi Enstitüsünden bilim insanlarının katılımıyla "Dil ve Millet İlişkisi" konulu uluslararası bir telekonferans düzenlenmiştir. Türk halklarının sorunlarının tartışıldığı bu telekonferansa Varşova'dan bağlanan Baytursinov Dilbilimi Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Erden Kajıbek, Yakutistan'dan Kondratyev ve Almatı'dan Baytursinov Dilbilimi Enstitüsü araştırmacısı Prof. Dr. Älimhan Jünisbek, El-Farabi Kazak Devlet Üniversitesi TÜRKSOY Bölümü Başkanı Doç. Dr. Törali Kıdır katılarak Türk halklarının ortak sorunlarını ortaya koymuşlardır. Bu seminerde Türk halklarının manevî bütünlüğü hakkında bilgiler de verilmiştir. Bu tür faaliyetlerin önemi büyüktür. Zira uzakta yaşayan kardeş bilim insanlarıyla kültürel ve bilimsel bağların kurulması, onların birbirine olan ilgisini göstermektedir.

Türkoloji Araştırmaları Enstitüsü, Türk bilim insanlarıyla irtibat kurarak, "Türkoloji Dergisi ve Türk Dünyasındaki Türkoloji'nin Güncel Meseleleri" konusunda Azerbaycan Devlet Akademisinin Türkoloji Dergisi yazı işleri müdürü Dr. Elçin İbrahimov ile özel bir söyleşi ve ardından konferans düzenlemiştir. Azerbaycanlı bilim insanı "Sovyet Türkologiyası" ve günümüzdeki "Türkologiya" dergisinin haberlerine değinerek, "Türkoloji" dergisinin Scopus indeksinde dizinlenmeye başladığını ve yabancı bilim insanlarıyla bağlantı kurduklarını paylaşmıştır. Ayrıca Azerbaycan ve Kazakistan'daki Latin alfabesinin bazı farklı yönlerinin karşılaştırılması yapılmıştır

Dilin, milleti millet yapan en önemli zenginliği ve paha biçilmez hazinesi olduğunu unutmamalıyız. Türk halklarında ortak dil meselesiyle ilgili olarak düzenlemiş olduğumuz telekonferansta N. F. Katanov Hakas Devlet Üniversitesi ve Kırgızistan Celalabad Uluslararası Üniversitesinden bilim insanlarının katılımıyla “Hakas Türkçesinin Günümüzdeki Durumu” konusu ele alınmıştır. Hakas bilim insanı Dr. Mariya Çertikova, Kırgızistan’daki Prof. Dr. Turan Yazgan Sosyal Bilimler Enstitüsü müdürü Dr. Çağrı Ergezer ile Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Başkanı Prof. Dr. Elmira Huribayeva’nın katıldığı bu telekonferansta tehlikedeki Türk dillerinin günümüzdeki durumundan bahsedilmiştir.

Türk halklarının derin tarihini araştırmak amacıyla Türkoloji Araştırmaları Enstitüsü'nün geleceğe dönük çalışma planları da çok yönlüdür. Asıl görev, Türk halklarının dünyaya bakışı ve tarihi, dil ve edebiyatı ve bunun yanı sıra Türkoloji'nin oluşum aşamalarını incelemektir. Gelecekte tüm Türk halklarının ortak alfabe-ye geçişi, Türk kültürünün gelişimine katkıda bulunacaktır. Küreselleşme ve bu küreselleşmeye uyum sürecinin devam ettiği çağımızda Türk halkı da köklü değerlerini ortaya çıkartarak tanıtabilmelidir. Bilgi alışverişinin çok hızlı olduğu günümüzde Türk halkları arasında birinin yazdığı eseri diğerinin hiçbir güçlük çekmeden okuyup anlayabilmesinin Türk birliğine ivme kazandıracığını düşünmekteyiz.

Enstitü Müdürlerimiz:

1. 2000-2003 Prof. Dr. Mekemtas Mirzahmetuli
2. 2003-2007 Prof. Dr. Şakir İbrayev
3. 2007-2008 Prof. Dr. Seyitkali Madwan
4. 2008-2012 Prof. Dr. Dosay Kenjetay
5. 2013-2016 Prof. Dr. Kulbek Ergöbek
6. 2016 Nisan-Eylül Prof. Dr. Mehmet Kutalmış
7. 2016 Ekim-Aralık Dr. Orhan Kılıçarslan
8. 2016 Aralık-2017 Haziran Dr. Serdar Dağıstan
9. 2017 Haziran-2018 Haziran Prof. Dr. Mehmet Kutalmış
10. 2018 Haziran-Kasım Dr. Ömer Küçükmehtemoğlu
11. 2018 Kasım-Devam etmektedir Dr. Serdar Dağıstan

TÜRKOLOJİ MÜSAHİBƏ
ТЮРКОЛОГИЧЕСКОЕ ИНТЕРВЬЮ
TURKOLOGICAL INTERVIEW

GÖRKƏMLİ AZƏRBAYCAN DİLÇİSİ PROFESSOR AYDIN ƏLƏKBƏROVLA
“TÜRKOLOGİYA” JURNALININ BAŞ REDAKTORU KAMAL ABDULLANIN
SÖHBƏTİ

Kamal Abdulla:

– *Aydın müəllim, əvvəla, sizə təşəkkür etmək istəyirəm ki, belə söhbətə, dialoqa razılıq verdiniz.*

Aydın Ələkbərov:

– Nə danışırırsınız? Mən “Türkologiya” jurnalının redaksiya heyətinin üzvüyəm. Sizin təklifinizdən imtina edə bilərdim?

K.A:

– *Sağ olun. Eyni zamanda düşünürəm ki, bu söhbətimiz təkcə Azərbaycanın çox görkəmli dilçisi Aydın Ələkbərli haqqında olmayacaq, Azərbaycan dilçiliyi, dilçilərimiz, “Türkologiya” jurnalı və yaxın dilçilik tariximizdəki başqa mətləblər haqqında da olacaq.*

Söhbətə bizi ta qədimdən birləşdirən bir məqamla başlamaq istərdim. Bu, Moskva mühiti və Moskva dilçilik məktəbidir. Biz sizinlə Moskva türkoloji məktəbinin yetirmələriyik. Mən sizdən bir neçə il sonra SSRİ Elmlər Akademiyasının Dilçilik İnstitutunun Türkologiya şöbəsinin aspirantı olmuşam. Bizim elmi rəhbərimiz bu şöbədə çalışan görkəmli sovet dilçisi, türkoloqu, həmyerlimiz Ninel Zeynal qızı Hacıyeva olub. Allah ona rəhmət eləsin.

A.Ə.:

– Çox gözəl insan və dilçi idi. Özü də Bakıdan idi. Həyat yoldaşı da Serebrennikov Boris Aleksandroviç idi.

K.A.:

– *Bəli. Boris Serebrennikov görkəmli sovet dilçisi və Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü idi. Amma Ninel Zeynalovnanın əsli Ordubaddan idi.*

N. Hacıyeva

A.Ə.: Hə, mən onu bilmirdim.

K.A.:

– *Bunu mən onun dilindən eşitmişəm. Atası vaxtilə böyük vəzifələrdə çalışmışdı. Sonra repressiya qurbanı olmuşdu. Ninel xanım və anası sonralar Moskvaya köçmüşdülər. Həyat onu müxtəlif dilçilik istiqamətlərinə atmışdı. Görkəmli dilçi-türkoloq Nikolay Konstantinoviç Dmitriyevin tələbəsi olmuşdu. Yadıma gəlir, Nikolay Dmitriyevin “Başqırd dilinin qrammatikası” adlı klassik əsərini oxumağı bizə həmişə təkidlə tövsiyə edərdi. Çünki bu əsər türkologiyanın qrammatika sahəsində yazılmış şah əsərlərindən biri idi.*

N. K. Dmitriyev

A.Ə.:

– Nikolay Dmitriyev akademik Şirəliyevin dəvəti ilə tez-tez Bakıya gəlirdi. Onun Azərbaycan dilçiləri ilə sıx əlaqəsi var idi.

K.A.:

– *Elədir. Aydın müəllim, Moskva dilçilik mühitini necə xatırlayırsınız? Necə oldu ki, Siz Moskvaya getdiniz?*

A.Ə.:

– II-III kurslarda Moskva Dövlət Universitetində üç semestr oxumuşam. 1950-ci ilin lap əvvəlləri idi. Rusiyaya köçdüm, Moskvada rus filologiyası üzrə təhsil aldım. Sonra aspiranturada oxudum. Bir otaqda azərbaycanlı professor Gül, ukraynalı Matveyev, atam və mən qalırdıq.

K.A.:

– *Sizə suallarımın biri də atanızla bağlıdır. Qulam Ələkbərli Azərbaycanın fonetika sahəsində çalışan böyük dilçilərindən idi. Mənə elə gəlir, sizin də sonralar dilçi olmağınızda onun böyük rolu olub.*

Q. Ələkbərli

A.Ə.:

– Şübhəsiz. Atam 1947-ci ildə vurğudan yazdığı namizədlik dissertasiyasını Moskvada müdafiə etmişdi. Sonra 1958-ci ilə qədər Bakı Dövlət Universitetində rus dili kafedrasının müdiri vəzifəsində çalışmışdı. 1958-ci ildə vəfat etdi.

K.A.:

– *Gənc Aydın Ələkbərini hansı dilçilik mövzusu maraqlandırır və o, özünə namizədlik dissertasiyası kimi hansı mövzunu götürdü? Bu mövzuya onu kim yönləndirdi?*

Z.Budaqova

A.Ə.:

– Namizədlik mövzusu kimi mən mürəkkəb feilləri götürmüşdüm. Məndən əvvəl sonralar Dilçilik İnstitutunda bir yerdə çalışdığımız müxbir üzv Zərifə Budaqova da (sonralar İnstitutun direktoru oldu) bu istiqamətdə elmi iş yazmışdı. Bu mövzular o vaxt dəbdə idi. Mövzunu mənə Ninel Hacıyeva vermişdi və həmin vaxt elmi rəhbər kimi mən Nikolay Aleksandroviç Baskakovu seçmişdim. Lakin mənə əvvəlcə Ervand Vladimiroviç Sevortyan rəhbər təyin olunmuşdu. O demişdi ki, bu aspirantı məndən alın və verin Ninel Hacıyevaya. Ümumilikdə bu mövzunu Nikolay Aleksandroviç Baskakovun dilçilik baxışlarına uyğun istiqamətdə işləmişdim.

K.A.:

– *Moskvada unudulmaz müəllimlərdən biri də professor Ənvər Makayev idi.*

Ə.Makayev

O, mənə Moskvada komparativ dilçilikdən dərs deyib. Onun musiqi sənəti ilə çox ciddi əlaqəsi vardı. Məşhur musiqiçilər ilə dostluq edirdi. Dil və musiqi arasında incə əlaqələri öyrənirdi. Çox dərin mü-təxəssis idi. Sössürdən fransızca, Humboltdan almanca bizə sitatlar səsləndirirdi. O, bəlkə də sonuncu komparativistlərdən idi. Təəssüf ki, Azərbaycana komparativistika dalğası gəlib çatmadı. Biz müqayisəli dilçilik səviyyəsində qaldıq, müqayisəli-tarixi

N.Baskakov

dilçiliyə keçə bilmədik. Bunun da, yəqin ki, öz səbəbləri var idi. Mən indi Moskva mühitini yada salarkən gözümün qarşısında o günlər və o insanlar canlanır. O vaxtlar Dilçilik İnstitutunda “Türk dilləri” şöbəsi vardı və o şöbənin müdiri görkəmli sovet türkoloqu akademik Ədhəm Rəhimoviç Tenişev idi.

A.Ə.: Mənim vaxtında Yelizaveta İvanovna Ubryatova idi.

K.A.:

– Ubryatova yakut-monqol dilləri üzrə gözəl mütəxəssis idi. Mən onu görəndə, artıq qoca qadın idi. Tenişev isə xeyli cavan idi. Və Tenişev sonralar sovet türkoloqları komitəsinin sədri, “Sovetskaya Türkologiya” jurnalının baş redaktoru oldu.

Ə. Tenişev

A.Ə.: Uzun müddət Çində də işləmişdi.

K.A.:

– Ədhəm Tenişev, Kenesbay Musayev yadıma gəlir. Əlbəttə ki, Nikolay Aleksandroviç Baskakovu, Ninel Zeynalovna Hacıyevanı, Qalina Pokrovskayanı, Yevgeni Potseluyevskini, Blaqovanı, Aşnini xatırlayıram.

Fyodor Aşnin çox maraqlı dilçi və insan idi. Aşninin böyük xidməti bir də ondan ibarət idi ki, sonralar Şərqsünəslıq İnstitutundakı məşhur dilçi Alpatov ilə birlikdə “Repressirovannaya türkologiya” adlı kitab yazdı. O kitab 30-cu illərdə repressiya olunmuş türkoloqların həyatından bəhs edirdi.

F.D. Aşnin

Orada Bəkir Çobanzadə və digər Azərbaycan türkoloqları, o cümlədən, tatar, özbək və türkmən türkoloqları haqqında da məlumat var idi. Bu, çox dəyərli tədqiqat əsəri idi. Özü də sakit, nəzakətli bir kişi idi.

B. Çobanzadə

Onu xüsusi demək istərdim ki, şöbədə aspirantlarla ünsiyyət, həmkarlarla ünsiyyət son dərəcə yüksək mədəniyyət çərçivəsində baş verirdi. Fikir, ideya, mövqe müxtəlifliyi ola bilərdi, amma bu, etika sərhədlərindən kənara çıxmırdı. Xüsusilə, bizə – azərbaycanlı, tatar, qırğız, başqırd aspirantlara qarşı gözəl münasibət unudulmazdır. Mən indi də öz tələbələrimlə, aspirantlarımla imtahan zamanı o mühiti xatırlayaraq daha çox söhbət etməyə çalışıram. Çünki məndən də imtahanı söhbət şəklində götürmüşdülər. Məsələn, Tenişev, ya da Baskakov 24-25 yaşlı tədqiqatçı yeni başlayan bir cavan oğlandan soruşurdular ki, “Siz necə fikirləşirsiniz, bu məsələyə belə yanaşılsa, necə ola bilər?”. Təbii ki, türk dillərinin sintaksisində “Kitabi-Dədə Qorqud” sintaksisinin yeri barədə soruşmaq istəyirlər. Bunu elə şəkildə edirlər ki, sən özünü onlarla bir səviyyədə fikir irəli sürmək imtiyazına malik tədqiqatçı kimi hiss edirsən. “Siz necə düşünürsünüz, necə fikirləşirsiniz?”lə söhbətə başlamaq, artıq yüksək mədəniyyətdən, yüksək dilçilik potensialından xəbər verir. Bu, mənim həmişə yadımdadır və mən indi də

çalışıram ki, öz aspirantlarımla həmkarlarım kimi davranım. Sizin də yaxın yadınızda belə insani münasibətlərdən nəsə qalıb.

A.Ə.:

– Şübhəsiz, mən də dediklərinizi daim hiss etmişəm. Moskvada məqsədli aspiranturada mənimlə bir oxuyan Vaqif Aslanovun da belə xatirələri var idi.

K.A.:

– *Vaqif Aslanov sonradan Azərbaycanın böyük dilçisinə çevrildi. Yadıma gəlir, Dilçilik İnstitutunda müxtəlif şöbələrdə biz sizinlə həmkar kimi çalışdıq. O zaman Vaqif Aslanov elmlər doktoru, professor, Dilçilik İnstitutunun direktor müavini idi. Həm də Dil tarixi şöbəsinə rəhbərlik edirdi. Azərbaycanda dil tarixi ilə bağlı çox qiymətli və dəyərli tədqiqatlar aparılırdı, amma yenə də, yazdıqlarını çox az çap etdirməyinə baxmayaraq, Vaqif Aslanov çox sənballi, nüfuzlu, dərin düşüncələrə malik dilçi kimi tanınırdı. O, mənim namizədlik dissertasiyamın müdafiəsi zamanı – 1978-ci ilin yanvarın 6-da Moskvada opponentlərimdən biri olmuşdu. Birinci opponentim Sokolov idi. O, Moskva Dövlət Universitetində Türk dilləri kafedrasının müdiri idi. Mirfəttix Zəkiyevi də mən heç zaman unutma-ram. Siz onu tanıyırsınız.*

V.Aslanov

A.Ə.:

– Əlbəttə. Onu çox böyük tatar dilçisi, sintaksis üzrə gözəl mütəxəssis kimi tanıyıram.

K.A.:

– *O, mənim sonradan doktorluq dissertasiyamın opponenti oldu. Bunları deməkdə məqsədim odur ki, o dövrdə Rusiyadakı dilçilər ilə əlaqə son dərəcə möhkəm idi. Müdafiələrə buradan Moskvaya, Moskvadan buraya opponent kimi getmək, gəlmək var idi. Tez-tez konfranslar keçirilirdi. Dilçilik sanki bir ümumi mühitdə, bir ailədə formalaşırdı. İndi, təəssüf ki, elə şeylərə biz son dərəcə nadir hallarda təsadüf edirik. Aydın müəllim, tale sizi sonralar hansı dilçilik istiqamətlərinə atdı?*

M.Zakiyev

A.Ə.:

– Kamal müəllim, mən bir faktı demək istəyirəm, onu heç kəs bilmir. 1960-cı illərin I yarısında, yəni, 1960-1965-ci illər arasında, rəhmətlik akademik Ağamusa Axundov fonologiyanı, fonem nəzəriyyəsini eksperimental-statistik istiqamətdə hərtərəfli işləmişdi. O vaxtlar doktorluq dissertasiyasını 700-800 səhifə həcmində yazırdılar. O, elmi işi böyük müvəffəqiyyətlə müdafiə etmişdi, müdafiəsində mən də iştirak etmişdim. 1964-cü il idi, mən onda elmlər namizədi idim. Fonologiya üzrə şöbədə plan işini yazırdım. Bu iş ortalığa çıxandan sonra Ağamusa müəllim mənə bir az da zarafatla dedi ki, şöbədə Şaiq Abdullayev də fonologiyanı, fonetikanı işləyir, sən də, indi mən bilmirəm, siz nə edəcəksiniz? Dedim, düz deyirsiniz. Mən həm də İnstitutun Elmi katibi idim. Həmin vəzifədən çıxdıqdan sonra xoşbəxtlikdən semasiologiya sahəsinə yönəldim, 5 il feilləri üzərində tədqiqat işi apardım işlədim.

K.A.:

– *Dil tarixi ilə də bizdə ciddi şəkildə məşğul olublar. Yeri gəlmişkən, demək lazımdır ki, əsasən, bu, ədəbi dil tarixi, yəni müxtəlif klassiklərimizin dili ilə bağlı olub. Öz-özlüyündə isə dil tarixi tamamilə başqa anlayışdır və burada ədəbi dil materialından çıxış etmirlər. Əsl dil tarixi ilə bağlı araşdırmalarda ədəbi dil materialından istifadə edə bilirlər. Həm dil tarixi (əsl dil tarixi), həm dialektologiya, həm də yazılı abidələr çox köklü sahələrdir. Və insanda elə təsəvvür yaranır ki, o zaman mərkəzdən qərribə, gözəgörünməz şəkildə ayrı-ayrı respublikalardakı dilçilik institutlarına sanki göstəriş verilirdi ki, sən dil tarixi ilə, sən abidələrlə, sən isə dialektologiya ilə məşğul ol. Mənə elə gəlir ki, bunun belə olmasını biz Özbəkistanda dil tarixinin çox güclü şəkildə inkişafında gördük. Bu, Qazaxıstanda yazılı abidələrin öyrənilməsində güclü şəkildə özünü göstərdi. Bu baxımdan o zaman Azərbaycan da böyük dialektologiya məktəbi yarandı. Bu məktəbin yaranmasının əsas təkanverici qüvvəsi akademik Məmmədağa Şirəliyev idi. Uzun illər Azərbaycan dilçisi, sovet dilçilərinin çox böyük hörmətlə yanaşdıqları professor Şirəliyev.*

M.Şirəliyev

Ə.Dəmirçizadə

M.Hüseyinzadə

A.Ə.:

– Akademik Şirəliyev də, professor Dəmirçizadə də, professor Muxtar Hüseyinzadə də 1930-cu illərdə Bəkir Çobanzadənin tələbələri olub. 1920-ci ilin ortalarından artıq Bəkir Çobanzadə Azərbaycanda dilçilik məktəbini yaratmışdı. Güclü məktəb idi. Hətta 1930-cu illərdə Mahmud Kaşğarının lüğəti də tərcümə olunmuşdu. 1937-ci ildə onun tərcüməsini həyata keçirmiş Xalid Səid Xocayev həbs edildi. Yeri gəlmişkən, o, “Türk dillərinin müqayisəli qrammatikası”nı da yazmışdı. Sonra müharibə illəri...

Yalnız müharibədən sonra o ideyalar dirçəlməyə başladı. Lap elə intonasiyanı götürək. Ağamusa müəllim onda demişdi ki, yaxşı olar, Azərbaycan dilinin intonasiyasını işləyəsini. İşlənməmiş mövzudur. Bu mövzunu mənə Moskvada görkəmli alim Sergey Bernşteyn vermişdi. O adam nə Moskva məktəbinə, nə də başqa bir fonoloji məktəbə sığmırdı. Böyük Sovet Ensiklopediyasında fonem, fonologiya haqqında məqalələri Sergey Bernşteyn yazmışdı. Mən də Sergey Bernşteynin Moskvada seminarlarında olmuşdum. Mənim diplom işimin də mövzusu o vermişdi. Hətta mənim diplom işimdə notlar da var idi. Son üç kitabımın birinci kitabında bu haqda, qısa şəkildə bəhs olunub.

X.Səid Xocayev

K.A:

– Siz *tamamilə doğru dediniz. Azərbaycan dilçiliyinin inkişafında adını çəkdiyiniz Bəkir Çobanzadənin tələbələri olan bu üç şəxs – Dəmirçizadə, Muxtar Hüseyinzadə və Şirəliyev çox böyük rol oynayıblar və onların hər biri öz elmi istiqamətini yaradıb. Şirəliyev dialektologiya, Muxtar Hüseyinzadə qrammatika, Dəmirçizadə isə dil tarixi sahələrində hər biri özünün onlarla ardıcılığını yetişdirib.*

A.Ə.: Bir də Əliheydər Orucovu unutmayaq.

Ə.Orucov

K.A:

– Doğrudur. Əliheydər Orucov da leksikoqrafiya (lüğətçilik) sahəsində əvəzsiz işlər gördü. O zaman Akademiyanın Dilçilik İnstitutunda Lüğətçilik şöbəsi, dil tarixi, müasir Azərbaycan dili, dialektologiya, azsaylı xalqların dil və mədəniyyəti ilə məşğul olan digər şöbələr var idi. Gərgin və qızğın elmi həyat yaşanırdı. Siz necə bilir-siniz, o zamanki Dilçilik İnstitutunun elmi həyatı ilə bugünkü Dilçilik İnstitutunun elmi həyatı arasında nə kimi fərqlər var?

A.Ə.:

– Böyük fərq var. Fərq təkcə strukturda deyil. O vaxtın mühiti, ab-havası başqa idi.

K.A:

– Biz İnstitut əməkdaşları o vaxtlar hər birinci gün professor Şirəliyevin otağında toplaşırdıq və həftə ərzində mətbuatda, televiziya, radioda gedən dil xəbərlərini, üslubun pozulma məqamlarını müzakirə edirdik. Çox ciddi müzakirələr aparılırdı. Hətta professorun (akademik Şirəliyevin) bilavasitə iştirakı ilə həmin təşkilatlara məktublar da gedirdi. Azərbaycan dili qanunlarının çox ciddi şəkildə qorunmasında xüsusi rəsmi imtiyazı olmadığı bir dövrdə Dilçilik İnstitutunun ölkədəki dil prosesinə böyük təsiri olurdu.

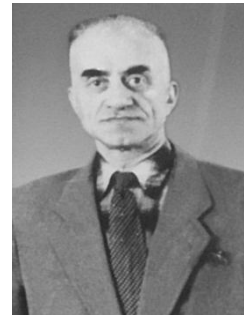
İ.Seyidov

A.Ə.:

– İnstitutda unudulmaz simalar az deyildi. Onlardan biri də akademik Şirəliyevin o dövrdə bu jurnaldakı müavini İmran Seyidov idi. Mən çox istərdim ki, 2022-ci ildə İmran Seyidovun 100 illiyi qeyd olunsun, onun haqqındakı məqaləni, Kamal müəllim, siz özünüz yazasınız. O, həm alim, həm şair, həm də jurnalist idi.

K.A:

– İmran Seyidov dilçi kimi elə də məşhur dilçi deyildi, amma “Sovetskaya Türkologiya” jurnalının ciddi nəşrə çevrilməsində onun müstəsna rolu olub. Sonra bu jurnalın işıq üzü görməsi üçün burada çalışan başqa son dərəcə geniş erudisiyalı dilçi alimləri də unutmaq düzgün olmazdı. Yusif Ziya Şirvaninin, Valeri Yakovleviç Pinesin,

Y.Ziya Şirvani

A.Məmmədov

gözəl dilçi alim, ictimai xadim Aydın Məmmədovun, sizin qardaşınız Oqtay Ələkbərlinin da bu işdə böyük rolu olub. Jurnal o zaman, həqiqətən də, öz dirçəliş dövrünü keçirirdi. Digər tərəfdən onu da demək olmaz ki, "Türkologiya" jurnalı indi öz fəaliyyətini səngidib. Jurnalın bu gün vaxtılı-vaxtında ildə dörd nömrəsi çap olunur və jurnal son iki ildə 7 impakt faktoru qazanıb. Amma orası inkar-

V.Y.Pines

edilməzdir ki, o zaman Dilçilik İnstitutunda çox mülayim mehlər əsirdi, gözəl ab-hava var idi. Dissertasiya müdafiələri yadıma gəlir. Əlbəttə, o zaman Azərbaycandakı universitetlərin filoloji fakültələrinin aspirantları, doktorantları, əsasən, Akademianın Dilçilik İnstitutunda müdafiə edirdilər. Hər müdafiə bir bayrama, hadisəyə, səsə çevrilirdi. Moskvadan, Daşkənddən, Almatıdan, Aşqabaddan opponentlər, elmi rəhbərlər gəlirdi. Bu alimlərin bir-biri ilə gözəl münasibətləri qurulurdu, ümumittifaq konfranslar təşkil olunurdu. Bir sözlə, türkologiya özüntün hər şəxsi ilə inkişaf etməkdə idi.

A.Ə.:

– Journalla bağlı onu da xüsusi demək istərdim ki, 1926-cı ildə əgər Birinci Türkoloji Qurultay Bakıda olmasaydı, o jurnalı Bakıda çap etməyə icazə verməzdilər.

K.A.:

– *Bakı bu müddət ərzində – 1926-cı ildən üzü 60-cı illərə qədər özündə türkoloji estafetin gücünü qoruyub saxlaya bildi. Ona görə bu gün Bakı həm rəsmi, həm qeyri-rəsmi şəkildə bir növ türkdilli və digər respublikalarda, ölkələrdə türkologianın mərkəzinə çevrilmişdir.*

A.Ə.: Bəlkə də dünyada.

K.A.:

– *Sistemli araşdırmalar açısından desək, bu yəqin ki, belədir. Amma Türkiyədəki bu istiqamətlə bağlı durumu da unutmaq olmaz. Bəlkə də, burada Türkiyə ilə dil, düşüncə yaxınlığı öz rolunu oynamışdır. Yadıma gəlir, 1988-ci ildə ilk Sovet-Türk Kollokviumu da Bakıda keçirildi.*

Soldan sağa: K.Abdulla, S.Sakaoğlu, S.Əliyarov, B.Əgəl, O.F.Sərtqaya, Ş.Cəməşidov, T.Məlikli

Soldan sağa (1-ci sıra): S.Sakaoğlu, F.Türkmən, T.Gülənsöy, Ə.B.Ərcilasun, B.Ögəl
(2-ci sıra): S.Əlizadə, Ə.Tahirzadə, K.Talıbzadə, Z.Bünyadov, M.C.Çəfərov

Kollokvium “Kitabi-Dədə Qorqud”a həsr olunmuşdu. Görkəmli qorqudşünaslar Orxan Şaiq Gökyay, Bahəddin Ögəl, Əhməd Bican Ərcilasun, Osman Sərtqaya, Fikrət Türkmən, Saim Sakaoğlu və başqa türk alimlərinin iştirakı ilə burada son dərəcə möhtəşəm bir tədbir keçirildi.

Bu kollektiviumun işinə görkəmli Azərbaycan alimləri də qatılmışdılar. Akademik M.C.Çəfərovu, akademik Ziya Bünyadovu, professorlar Qasım Qasımzadəni, Kamal Talıbzadəni, Samət Əlizadəni, Aydın Məmmədov, Tofiq Hacıyevi, Şamil Cəmşidovu, Tofiq Məliklini yaxşı xatırlayıram. Azərbaycan Dilçilik məktəbi deyilən bir anlayışı bütün bunların fonunda nəzərdən keçirsək, daha doğru olar.

Soldan sağa: M.Əlizadə, Ə.Tahirzadə, T.Hacıyev, O.Ş.Gökyay,
K.V.Nərimanoğlu

A.Ə.:

– Azərbaycan dilçiliyi bir sıra istiqamətlərdən və məktəblərdən ibarət olub. Yəni, çoxşaxəli olub. Bu gün Azərbaycan dilçiliyi deyəndə çox şey aydın olur. O mənada ki, burada tək-cə Azərbaycan dili deyil, rus dilçiliyi də inkişaf edirdi! İkidilli lüğətlər tərtib olunurdu. Lüğətçilik, terminologiya, nəzəri dilçilik... Dörd cildlik Azərbaycanca-rusca lüğət həcm etibarilə bizim izahlı lüğətdən daha geniş idi. Vladimir Putin Bakıya gələndə bu lüğət ona təqdim olunmuşdu. Bunu siz o zaman Bakı Slavyan Universitetinin rektoru kimi cənab Putinə təqdim etmişdiniz. Putin deyirmiş ki, belə bir nailiyyət başqa respublikalarda yoxdur.

K.A.:

– *Elədir. Dediymiz bu dilçilik istiqamətləri, yazılmış bu əsərlər çox qiymətlidir. Məni bir az da o dövrdə dilçi alimlərimizin bir-biri ilə münasibəti maraqlandırır. Siz o illərin canlı şahidisiniz. Alimlərimiz arasında nələr baş verirdi – siz bunları gözəl bilirsiniz. Aydın müəllim, Azərbaycan dilçiləri arasında bir-biri ilə sıx əməkdaşlıq edənləri də olub, gözəl ünsiyyət quranları da olub, eyni zamanda bir-biri ilə müəyyən məsafədə duranlar da var idi.*

A.Ə.:

– Doğrudur. Məsələn, akademik Şirəliyev və müxbir üzv Dəmirçizadə arasındakı soyuqluğu qeyd eləməmək olmur. Məncə, bunun obyektiv yox, daha çox subyektiv səbəbləri var idi, çünki onların tədqiqat istiqamətləri toqquşmurdu. Necə olsa da, bu hal xoşagələn deyildi. Niyə belə olurdu, bilmirəm.

K.A.:

– *Yaxud, Muxtar Hüseynzadə ilə Dəmirçizadənin mübtədə ilə bağlı məşhur polemikasını yada salaq.*

A.Ə.:

– Hə, o polemika lətifə kimi idi. Amma bu alimlərin arasında mübahisələr güclü olsa da, elmi əlaqələr zəif idi. Koordinasiyanın adı olsa da, əsl koordinasiya, əslində, yox idi, məncə. Ona görə də cürbəcür anlaşılmazlıqlar ortaya çıxırdı. Gah ayrıca ədəbiyyat institutu yarandı, sonra yenidən dilçiliklə birləşdirildi, sonra onları yenidən ayırdılar.

K.A.:

– Mənə elə gəlir ki, institutların birləşməsi və ayrılması son dərəcə özünə-məxsus prosesdir və şəxsi subyektiv müdaxilədən kənarında baş verməlidir. Elm tarixində elə bir mərhələ yaranır ki, bir-birinə ruhən, genetikası ilə yaxın institutlar birləşməlidir. Növbəti elə mərhələ yarana bilər ki, onlar ayrılır. Burada inteqrasiya və differensiasiya məqamları özünü göstərir. Bu, humanitar elmlər üçün son dərəcə təbii bir məqamdır. Vaxtilə Dilçilik İnstitutu ilə Ədəbiyyat İnstitutu bir yerdə idi, onlar bir institut idi. Mən bu mərhələni görməmişəm. Siz isə həmin o birləşmiş institutda çalışmış insansınız. Sonra onlar ayrıldılar. Bir müddət də keçdi, elə bir filoloqlar nəsli meydana gəldi ki, onların dilçi, yoxsa ədəbiyyatçı olduqlarını demək çətin oldu. Ona görə sanki daxildə yenidən inteqrasiya prosesi hazırlanmağa başladı. Mənə elə gəlir, birləşmədən, ayrılmadan qorxmaq lazım deyil. Sadəcə, onların mexaniki deyil, təbii şəkildə birləşib-ayrılmasının üsullarını tapmaq lazımdır. Bu gün belə ola bilər, sabah isə başqa cür.

A.Ə.:

– 1945-1950-də bir cür oldu, 50-70-də başqa cür. Bizdən Ədəbiyyat İnstitutuna Elməddin, Muradxan Cahangirov keçdilər. Bunlar işləyən adamlar idi. Necə alim olduqlarını ədəbiyyatçılar bilər.

K.A.: *Aydın müəllim, dilçilik sizin həyatınızda nədir?*

A.Ə.:

– Mən, əslində, riyaziyyat üzrə oxumaq istəyirdim. Atam məni filologiyaya yönləndirdi.

K.A.: *Dilçi kimi püxtələşəndən sonra başqa sahəyə həsrətlə baxmısınızmi?*

A.Ə.: Heç vaxt!

K.A.: *Siz necə bilirsiniz, yaxşı dilçi olmaq üçün həm də yaxşı tarixçi, ədəbiyyatçı, psixoloq olmaq vacibdir, yoxsa ehtiyac yoxdur?*

A.Ə.: Yaxşı tarixçi, yaxşı ədəbiyyatçı əsl dilçi heç vaxt ola bilməz.

F.Sössür

K.A.:

– Mənim yadıma Sössürün sözü düşdü. O öz “Ümumi linqvistika kursu”nun sonunda deyir ki, “Dilçiliyin yeganə və həqiqi obyektini öz-özlüyündə və öz-özü üçün nəzərdən keçirilən dildir”. Təəssüf ki, dilçilərimiz, humanitar elmin nümayəndələri bu xətti izləməkdə bəzən tənbellik edir və ya çətinlik çəkirlər. Bir şüar var idi, “Ədəbiyyat xalq üçündür”. O, bizim

təfəkkürümüzü elə korlamışdı ki, elə bilirdik, nə yazılırsa, xalq üçün yazılır. Əslində isə ədəbiyyat ədəbiyyat üçün yazılır. Dil dil üçün öyrənilir. Dilin dil üçün öyrənilməsi vacibliyini biz çox zaman unuduruq. Bizə elə gəlir ki, “dil adı” altında öyrəndiyimiz obyekt elə dilin özüdür. Əslində, bəlkə də bu, dil deyil. Bu, nitqdır. Biz öz nitqimizi öyrənirik, amma bunu öz dilimizi öyrənməyimiz kimi anlayırıq. Dil anlayışı ilə nitq anlayışının bir-birindən fərqlənməsinin səbəblərini Sössür gözəl izah edirdi. Bunların hamısı bizim təsəvvürümüzdə dilin dil, nitqin nitq yerinin müəyyənləşməsində çox böyük rol oynayır. Mənə elə gəlir, dilçiliyin də, başqa oxşar elmlərin də hökmən invariant-variant bölgüsü olmalıdır. Dil-nitq bölgüsü olan kimi invariant-variant bölgüsü də olmalıdır. Bu, həm ayrı-ayrı xırda dilçilik atomik üsürlərə, həm də bütövlükdə dilçiliyə aid ola bilər. Məsələn, invariant-variant qarşudurması olmasa, biz fonemi necə dərk edə bilərik, fonemlə səsi bir-birindən necə ayıra bilərik? Bu köklü baza elementləri, qarşudurmaları olmayanda, dilçilik nəzəri cəhətdən tam mənimsənilmədikdə, keçən əsrdəki dilçiliklə indiki dilçilik arasındakı fərqlər heç də sonuncunun xeyrinə olmur.

A.Ə.:

– Mənim yadıma gəlmir ki, “Sovetskaya Türkologiya”nın nəşri zamanı alimlərin bu jurnalın səhifələrində sual-cavabı çap olsun. Belə şey dərc olunmamışdı. Biz sual-cavabı adətən efiərdə eşidirik. Bu təşəbbüsünüzü çox bəyənirəm.

K.A.:

– *Bu, artıq jurnalımızda ikinci sual-cavabımızdır. Birinci sual-cavabımız görkəmli Azərbaycan tarixçisi, mədəniyyətsünası professor Zümürəd xanım Quluzadə ilə oldu. Çox maraqlı söhbət alınmışdı.*

Z. Quluzadə

A.Ə.:

– Mən düşünürəm ki, sual-cavab iki cür olur. Bir olan şeylərdən danışmaqla, bir də xüsusi düşünülüb verilən sual və cavablarla...

K.A.:

– *Sizinlə əvvəlcədən şərtləşdik ki, söhbətimiz həməndə andaca doğulacaq. Hansı sualların ortaya çıxmasını düşünməmişdik. Ona görə də sizi görəndə ilk olaraq yadıma nə düşdüsə – bu isə Moskva mühiti oldu – söhbətə oradan başladıq.*

A.Ə.:

– Sizə sual-cavabla bağlı iki faktı deyəcəyəm. Biri olan faktıdır. Bir neçə il bundan qabaq Mehdi Hüseyn küçəsində Əbülfəz Rəcəbovla rastlaşırıq. 29.12.2019-cu il tarixində mən bunu yazıya almışam. İki professorun bir-biri ilə dialoqu: “Bir gün professor Əbülfəz Rəcəbovla Mehdi Hüseyn küçəsində rastlaşdıqda o, mənə

dedi ki, Aydın, sənin ən dəyərli əsərin “Введение в изучение тюркских языков: курс из десяти лекций”dir. Yaxşı olardı ki, bu əsərini dilimizə tərcümə edəsən. Mən də dedim, Əbülfəz, əvvəla bu əsər elmi tədqiqat əsəri deyil. Akademik Kamal Abdullanın təkidi ilə hazırladığım dərs vəsaitidir. Çox yaxşı yadımdadır, mən imtina edirdim, Kamal müəllim təkid edirdi. İkincisi, mən heç vaxt bir dildə düşüüb yazdığımı o biri dilə tərcümə etməmişəm. İstəyirsənsə, özün tərcümə et, tərcümə haqqı sənə çatar”.

K.A.:

– *Əbülfəz müəllim mənim müəllimlərimdən olub. Yadınıza saldığınız söhbətimiz 2003-cü ildə olan söhbətdir. Fikirləşirdim və inanırdım ki, Azərbaycan dilçiliyinə, türkologiyaya sizin kimi alim kənardan, məsələn, rusistikadan, baxsa, maraqlı nəticəyə gələ bilər. Çünki bu gün türkologiyaya bir türkoloqun baxışı mənə o qədər də maraqlı deyil. Qarşıma qoyduğum məqsəd bu idi. Kənar gözlə baxanda daha maraqlıdır. Öyrənmə obyektini olan dilçilik sahəsində yeni nüanslar, çalarlar üzə çıxma bilər. Eyni sözləri bir türkoloqun digər dil ailələrinə baxışı ilə də bağlı söyləmək olar.*

Ə.Rəcəbov

A.Ə.:

– İndi ikinci faktı deyəcəyəm. Bu, virtual sual-cavabdır. “Aydın, avtobioqrafiyanda yazırsan ki, təhsilin 21 il davam etmişdir. 1938-1959. Kart oyununda 21 xala “oçko” deyirlər. Qəribədir, sənin 18 təhsil ilin – 10 il orta məktəb, 5 il universitet, 3 il aspirantura, necə təhsil “oçko”suna çevrilmişdir ki, 18 il 21 il oldu?” Əgər qısaca cavab versəm, deyərəm: 1942-1943, 1952-1953, 1957-1958-də xəstəliklər məni üzüb oxumaq qüvvəsindən salırdı.

K.A.:

– *Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi qorunması ilə bağlı çox işlər görülüb. Bu istiqamətdə, xüsusilə, Azərbaycan Prezidentinin gördüyü işlər son dərəcə təqdirəlayiqdir. O, müxtəlif sərəncamlar imzalayır, müxtəlif tədbirlər həyata keçirir və bunlar öz bəhrəsini verir. Sizin fikrinizcə, Azərbaycan dilinin qorunması, özünəməxsusluğunun saxlanması, dövlət dili statusunun gücləndirilməsi istiqamətində daha hansı addımlar atılmalıdır? Biz küçələrimizdəki müxtəlif reklam lövhələrində çoxlu təhriflərlə, lüzumsuz məqamlarla rastlaşırıq. Bu, haqlı olaraq, ictimaiyyəti narahat edir. Bəzi adamlara elə gəlir ki, bunlar çoxaldıqca dövlət dilimizin statusuna, gələcəkdə möhkəmlənməsinə xələl gələ bilər. Siz necə düşünürsünüz, belə ola bilərmi?*

A.Ə.:

– Şübhəsiz, bununla birinci növbədə biz, dilçilər məşğul olmalıyıq. Küçə və meydan lövhələrində necə istəyirlər, elə də yazırlar. Sözü mürəkkəb ya sadə olmasına

fikir vermirlər və bu səbəbdən doğan yazılış səhvləri baş alıb gedir. Təhriflərə qarşı mübarizə aparılmasa dilimiz bundan zərər görər.

K.A.:

– *Burada sizinlə razı deyiləm. Mənim fikrimcə, doğru olmayan məqamlar, təhriflər Azərbaycan dilinə zərər gətirə bilməz. Bu əgər zərər gətirsə, yalnız Azərbaycan nitqinə zərər gətirər, kiminsə nitqi, üslubu, bacarığı barədə təsəvvür yarada bilər. Haqqında bir qədər əvvəl danışdığımız dil və nitq qarşılıqlıdır burada köməyə çatır. Mən də sizə bir küçə lətifəsi danışım. Günlərin bir günü bizim hörmətli millət vəkillərindən biri məsələ qaldırmışdı ki, Azərbaycan dili əldən gedir. Küçə ilə gedəndə onun yanında iki gənc oğlan bir-birilə rusca danışmış. Onun aləmində bu, dilə qarşı hücumdur, təxribatdır, Azərbaycan dilinə vurulan böyük bir zərbədir. Bununla bağlı mənim də fikrimi jurnalistlər öyrənmək istədilər. Mən bir cümlə ilə belə dedim ki, əgər bir dil küçədə iki-üç nəfərin bir-biri ilə başqa dildə danışması nəticəsində əldən gedəcəksə, o dil dünəndən əldən getsə, yaxşıdır. Əslində, mənim qəti fikrimə görə belə bir hal, prinsip etibarilə, mümkün deyil. Dilin əldən getməsi üçün xüsusi tarixi şərait lazımdır, ictimai münasibətlərin müəyyən istiqamətlərdə inkişafı lazımdır. Bu və bu kimi məsələlərə baxıldığı zaman əhalimizin, ictimaiyyətimizin elementar dilçilik təsəvvürlərinə malik olmasının böyük əhəmiyyəti var. Amma bununla yanaşı onu da qeyd etmək lazımdır ki, cəmiyyətin, ölkə başçısının dilə münasibəti, onun qorunması, inkişafı üçün etdikləri son dərəcə vacib və qiymətlidir.*

Bütün bunlar göstərir ki, cəmiyyətimiz öz dilinə böyük sevgi və ehtiramla yanaşır. Bəzi insanlara həтта elə gəlir ki, onlar bu dildə hər gün danışdırlarsa, ən azından dilçidirlər. Və dil ilə, onun inkişaf təmayülləri ilə, tarixi ilə bağlı müəyyən müddəalar irəli sürə bilərlər. Ona görə də vulqar dilçilik yaranırdı, sözlərin xalq etimologiyaları yaranırdı. Bütün bunların qarşısını almaq üçün elementar dilçilik bilgilərinin insanların beyninə yeridilməsi çox vacibdir. Mən arzu edərdim ki, siz də bu istiqamətdə cəmiyyətimizi düşündürən məsələlərlə bağlı populyar janrlı yazılar yazasınız.

A.Ə.:

– Məsələn, sizin “Dilçiliyə səyahət”, yaxud dilçi olmayanlar üçün dilçiliyə aid bir əsər kimi. Bu barədə düşünürəm.

K.A.:

– *Mənə elə gəlir ki, bütün digər elmlərdən fərqli olaraq, dilçilik bütün digər elm sahələrində çalışanlar üçün maraqlı olma imkanına malikdir. Məsələn, fizika, kimya, iqtisadiyyat hamı üçün maraqlı olmaya bilər. Dilçilik, dilə münasibət isə bütövlükdə cəmiyyət üçün çox maraqlıdır.*

İndi isə təəssüflə mənə çox maraqlı olan bu söhbəti yekunlaşdırmaq istərdim. Bu söhbətdə iştirakınıza görə bir daha Sizə təşəkkür edirəm. Güman edirəm, bu söhbəti zaman-zaman davam etdirib jurnalımızın bu yeni əhəməsini yaşada biləcəyik.

A.Ə.:

– Mən də Sizə təşəkkür edirəm. Jurnalda yeni-yeni uğurlar arzulayıram.

RESENZİYALAR
РЕЦЕНЗИИ
REVIEWS

İSA GƏBİBBƏYLİ. ЛИТЕРАТУРА, ВРЕМЯ, СОВРЕМЕННОСТЬ

Москва: Художественная литература, 2019, 416 с.

Akademik İsa Həbibbəylinin Moskvanın “Художественная литература” nəşriyyatında çap olunmuş “Ədəbiyyat, Zaman, Müasirlik” adlı irihəcmli monoqrafik tədqiqatı Azərbaycan humanitar düşüncəsinin, ədəbiyyatşünaslıq elminin son nailiyyətlərini özündə ifadə edən mükəmməl elmi nəşrdir. Monoqrafiyada Azərbaycanın müstəqillik idealları, ədəbiyyatşünaslıq elminin inkişaf dinamikası bütün cəhətləri ilə özünün zəngin ifadəsini tapmışdır. Akademik İsa Həbibbəylinin Rusiyanın Maksim Qorki adına Dünya ədəbiyyatı İnstitutunun dəvəti ilə Moskvaya elmi ezamiyyəti və keçmiş postsovet məkanında xüsusi məktəb kimi qəbul edilən İnstitutun Elmi şurasında “Azərbaycan-Rusiya ədəbi əlaqələri” mövzusunda məruzə etməsi müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elminin tari-

xində böyük əhəmiyyətə malik hadisədir. “Ədəbiyyat, Zaman, Müasirlik” kitabının məhz həmin Elmi şurada geniş ictimaiyyətə təqdimatı Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının, Rusiya ilə qarşılıqlı ədəbi əlaqələrin zənginləşməsinə xidmət etmişdir.

“Ədəbiyyat, Zaman, Müasirlik” kitabı Ədəbiyyat nəzəriyyəsi fəslilə başlayır. Akademik İsa Həbibbəyli Azərbaycan ədəbiyyatının yenidən dövrləşdirilməsi zərurətindən bəhs etmiş və daha çox müzakirələrə səbəb olan erkən realizm dövründən (XVII əsr) başlayaraq müstəqillik dövrünə qədərki ədəbiyyatımızı yeni bölgü əsasında zəngin bədii nümunələrlə elmi-nəzəri təhlilə cəlb etmişdir. Bu günə qədər müxtəlif elmi prinsiplərlə (Həmin prinsiplər əsasən sovet dövrünün ideoloji mahiyyətinə uyğun olaraq hazırlanmışdır) dövrləşdirilən Azərbaycan ədəbiyyatını akademik İsa Həbibbəyli dörd faktor: Azərbaycançılıq məfkurəsi, sivilizasiya faktoru, ədəbi-tarixi prosesin reallıqları və Azərbaycanda ədəbi cərəyanlar əsasında yenidən işləyib hazırlamışdır.

Kitabda akademik İsa Həbibbəyli çoxmilyonlu rusdillil elmi ictimaiyyət qarşısında yeni bir nəzəri müddəa ilə çıxış edir. Dünyada, eləcə də Azərbaycanda ədəbi növ və janrlarla bağlı söz demiş böyük alimlərə istinad edərək, onların elmi nəticələrini analiz edərək satiranın ayrıca növ olması ideyasını irəli sürür və tezislər şəklində olsa da ədəbiyyatşünaslığın diqqətini bu istiqamətə yönəldir. Akademik İsa Həbibbəyli Aristotel, Bualo, Belinski kimi dünya ədəbi-nəzəri fikrində növlər və janrlarla bağlı söz demiş böyük alimlərə əsaslanaraq eyni zamanda

satırının dördüncü ədəbi növ olduğunu tutarlı elmi tezislərlə sübut etmişdir.

Kitab təkcə ədəbiyyatşünaslıq deyil, humanitar və ictimai fikrin digər aspektlərini də özündə ehtiva edir. “Azərbaycançılıq konsepsiyası” böyük demokrat ədib Cəlil Məmmədquluzadənin “Azərbaycan” məqaləsinin müstəqillik işığında konseptual davamıdır. Akademik İsa Həbibbəyli müasir və inkişaf edən Azərbaycanın ideoloji hədəflərini beynəlxalq aləmdə böyük oxucu kütləsinə təqdim edir.

“Ədəbiyyat, Zaman, Müasirlik” kitabında Azərbaycan ədəbiyyatının renessans dövründən – böyük Nizami Gəncəvidən başlayaraq İ.Nəsimi, M.P.Vaqif, tənqidi realizm cərəyanının görkəmli nümayəndələri C.Məmmədquluzadə, E.Sultanov, romantizmin nümayəndəsi H. Cavid, sovet dövrü ədəbiyyatımızın görkəmli yaradıcıları Səməd Vurğun, Mir Cəlil Paşayevdən tutmuş sosial şəbəkə ədəbiyyatının yaradıcılarından olan Rəşad Məcidə qədər Azərbaycan ədəbiyyatının zəngin təhlili verilmişdir.

Akademik İsa Həbibbəyli kitabda folklorla bağlı tədqiqatlarını da təqdim etmişdir. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında Təpəgöz motivi dünya epik ənənəsi kontekstində öyrənilmişdir. Şübhəsiz ki, tariximizin, mədəniyyətimizin onurğa sütununda yerləşən “Kitabi-Dədə Qorqud” belə bir böyük təqdimatın əsas səhifələrindən birini təşkil edir. Akademik İsa Həbibbəyli Gəmiqaya və Qobustandan başlayaraq Monqolustanda Orxon abidələrinə qədər geniş coğrafiyada yayılan qayaüstü mədəniyyətə qədim ənənələrə və tarixə malik türklərin təfəkkürünün ortaq ifadəsi kimi yanaşır.

Akademik İsa Həbibbəyli Azərbaycan-rus elmi-ədəbi əlaqələrindən geniş bəhs edir. Nobel mükafatçısı Jores Alfyorovla müsahibə müasir elmin təşkili və idarə olun-

ması ilə bağlı bir çox suallara cavab tapmağa imkan verir.

Akademik İ.Həbibbəylinin rəhbərliyi altında Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu Stavropoldakı Mixail Şoloxovun ev muzeyi ilə bir neçə ildir ki, ardıcıl layihələr həyata keçirməkdədir. Kitabda yer alan “Mixail Şoloxov və Azərbaycan ədəbiyyatı”, “Xəzərdən Stavropola qədər” yazılarında bu istiqamətdə qarşılıqlı elmi-ədəbi əlaqələrin inkişaf tendensiyası öz əksini tapmışdır.

Azərbaycanın Türk dünyası ilə elmi-mədəni əlaqələri “Oxşar ədəbi talelər” başlığı altında təqdim olunmuşdur. Akademik İsa Həbibbəyli ilk dəfə olaraq Türk xalqları ədəbiyyatının dövrləşdirilməsini və inkişaf mərhələlərini müəyyənləşdirmişdir. Kitabda Azərbaycan-Türkmənistan, akademik Abdildajan Akmataliyevin qismində Azərbaycan-qırğız, eləcə də Razil Valeevin şəxsində Azərbaycan-tatar ədəbi əlaqələrindən geniş bəhs olunmuşdur. Akademik İsa Həbibbəyli XX əsr türk xalqları ədəbiyyatının ümumdünya miqyasında ən böyük təqdimatlarından biri olan Çingiz Aytmatovu “Ədəbiyyatın əbədi mögikani” adlandırmışdır.

“Elmin üfüqləri” fəslində Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının yaranması və inkişafı tarixindən bəhs edilmişdir. Ölkəmizdə multikulturalizm siyasətinin tarixi ənənləri və müasir epoxada yaşama formulu araşdırılmışdır. Akademik İsa Həbibbəylinin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən “Fizikalirika” hərəkatının qarşılıqlı əlaqələrin inkişafında rolu “Ədəbiyyat, Zaman, Müasirlik” kitabında öz əksini tapmışdır.

Xülasə, “Ədəbiyyat, Zaman, Müasirlik” kitabı görkəmli alim akademik İsa Həbibbəylinin apardığı genişmiqyaslı elmi araşdırmaların əsas konturlarının yığcam şəkildə çoxmilyonlu rusdilli ictimaiyyətə uğurlu təqdimatıdır.

Mehman Həsənlı*

*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası (AMEA), Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru. E-mail: mehman.hesen@gmail.com

HABİBE YAZICI ERSOY. BAŞKURT TÜRKÇESİ GRAMERİ (ESKİ TÜRKÇE VE TÜRKİYE TÜRKÇESİ KARŞILAŞTIRMALI)

Ankara: Gazi Kitabevi, 2018, 456 s.

Çağdaş Türk lehçeleriyle ilgili Türkiye'de yapılmış çalışmaları genel bir tasnifle iki döneme ayırmak mümkündür. Bu iki dönemi birbirinden ayıran çizgi ise Sovyetler Birliği'nin dağılmasıdır. Yani Türkiye'deki çalışmalar 1991 öncesi ve 1991 sonrası şeklinde iki başlık altında değerlendirilebilir. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra birincil kaynaklara ulaşmak önceki döneme göre kolaylaştığı için yapılan çalışmaların sayısında önemli bir artış yaşanmış ve bunun sonucunda çağdaş Türk lehçeleri alanında birçok uzman yetişmiştir. Bu yazıda *Başkurt Türkçesi Grameri (Eski Türkçe ve Türkiye Türkçesi Karşılaştırmalı)* adlı eseri hakkında bilgi verilecek olan Habibe Yazıcı Ersoy da bahsi geçen dönemde yetişen Türk lehçeleri uzmanlarından ve ağırlıklı olarak Başkurt Türkçesiyle ilgili çalışmalar yapmaktadır. Habibe Yazıcı Ersoy'un daha önceki yıllarda da Başkurt Türkçesiyle ilgili olarak *Başkurt Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde Yalancı Eş Değerler* (2012) ve *Baş-*

kurt Türkçesinde Kip (2014) adlı çalışmaları yayımlanmıştır.

Başkurt Türkçesi Grameri adlı eserin *Giriş* (s. 1-18) başlıklı bölümünde ilk olarak Başkurdistan ve Başkurt Türkleri hakkında genel bilgilere yer verilmiştir. Bu kısımlarda Başkurdistan'ın coğrafi konumu, nüfusu, Başkurt adının kökeni, Başkurdistan'da tarihî süreçte yaşanmış önemli siyasi gelişmeler ve Başkurt Türklerinin dinleriyle ilgili bilgilere yer verilmiştir. İkinci olarak Başkurt Türkçesinin tarihî gelişimi ana hatlarıyla ele alınmıştır. Ardından ise Başkurt Türkçesinin ağızlarına değinilmiştir. Bunların yanı sıra dil tasniflerinde Başkurt Türkçesinin yeri ve Başkurt Türklerinin kullanmış olduğu alfabelerle ilgili bilgiler de *Giriş* bölümünde yer almıştır.

Başkurt Türkleri ve Başkurt Türkçesi hakkındaki temel bilgilerin sunulduğu *Giriş* bölümünün ardından eserin inceleme kısımları gelmektedir. Burada yer alan ilk bölüm *Ses Bilgisi* (s. 19-64) başlığını taşımaktadır. Bu bölümde ilk olarak Başkurt Türkçesinin ünlüleri ele alınmış ve ünlülerin *çıkış yerlerine, dudakların durumuna ve ağız açıklığına* göre olmak üzere üç farklı tasnifi verilmiştir. Bunların içinde ağız açıklığına göre ünlüler kısmında yer alan *yarı kapalı ünlüler* (ü ve ũ ünlüleri gibi), diğer birçok Türk lehçesinde karşılığı olmayan bir ünlü çeşididir ve Başkurt Türkçesinin ayırt edici özelliklerindedir.

Ünlülerin Özellikleri başlıklı kısımda ise ünlülerin kelime başında, kelime ortasında ve kelime sonundaki kullanımları örneklendirilmiş ve yer yer Türkiye Türkçesiyle de karşılaştırmalar yapılmıştır. *Ünlülerin Eski Türkçeye Göre Durumları* başlıklı bölümde ise uzun ünlüler de dâhil olmak üzere Eski Türkçenin ünlülerinin günümüzde Başkurt Türkçesindeki karşılıkları ince-

lenmiş ve hangi ses olaylarının yaşandığı tek tek ifade edilmiştir. Alıntı kelimelerde görülen yaygın ünlü değişimleri de ayrı bir başlık altında ele alınmıştır.

Ses Bilgisi bölümünün ikinci kısmında ünsüzlerle ilgili değerlendirmelere yer verilmiştir. Bu bölümün inceleme sırası da ünlüler başlıklı kısım ile aynıdır. Başkurt Türkçesindeki ünsüzler ilk olarak *ton bakımından*, *çıkış yeri bakımından* ve *çıkış şekli bakımından* olmak üzere üç farklı şekilde tasnif edilmiştir. Daha sonra ünsüzlerin kelime başında, kelime ortasında ve kelime sonundaki kullanımları tek tek örneklendirilmiştir. Ardından ise Eski Türkçenin ünsüzleriyle Başkurt Türkçesinin ünsüzleri mukayese edilmiş ve yaşanan değişimler gösterilmiştir. Bunlara örnek vermek gerekirse kelime ve ek başında gerçekleşen *s>h* değişimi (Örn: ET. *sen* > Bşk. *hin*), Başkurt Türkçesi için ayırt edici nitelikte bir ses değişimidir. Ayrıca Eski Türkçedeki *s* ve *z* ünsüzleri kelime içinde ve kelime sonunda peltekleşerek Başkurt Türkçesinde *ḡ* ve *z* olmuştur (Örn: ET. *bas-* > Bşk. *baḡ-*; ET. *söz* > Bşk. *hüz*). Bu değişimlerde Başkurt Türkçesinin ayırt edici özelliklerindedir. Alıntı kelimelerde görülen başlıca ünsüz değişimlerine bu bölümde de yer verilmiştir.

İncelemenin *Şekil Bilgisi* (s. 65-427) başlıklı ikinci bölümünde ilk olarak kelimelerin yapı bakımından tasnifi ele alınmıştır. Başkurt Türkçesindeki kelimeler; *basit*, *türemiş* ve *birleşik* olmak üzere üç ana gruba ayrılmıştır. Daha sonra ise *Yapım Ekleri* (s. 67-181) başlıklı kısım gelmektedir. Yapım ekleri geleneksel tasnife uygun olarak *isimden isim yapan*, *fiilden isim yapan*, *isimden fiil yapan* ve *fiilden fiil yapan* ekler olmak üzere dört ana gruba ayrılmıştır. Çalışmanın bu kısımlarında bazı eklerin Başkurt Türkçesinin ses hususiyetleri doğrultusunda ortaya çıkan şekillerini takip edebilmek de mümkündür. Birkaç örnek vermek gerekirse, *+dAş* ekinin Başkurt Türkçesinde *+zAş* ve *+lAş* alomorfı da mevcuttur. Genel Türkçenin yaygın eklerinden *+sXz* eki Başkurt Türkçesinde *+hXz*

şeklinde kullanılmaktadır. Fiilden fiil yapan *-dXr-* eki, Başkurt Türkçesinde *-zXr-* alomorfuna da sahiptir.

Kelime Türleri başlıklı kısımda ilk olarak *İsim* (s. 181-212) konusu işlenmiştir. Burada sırasıyla *çokluk*, *iyelik*, *hâl*, *soru* ve *bildirme* kategorileri ele alınmıştır. *Sıfat* (s. 212-242) başlığı altında *niteleme* ve *belirtme* sıfatları incelendikten sonra sıfatlarda *pekiştirme* ve *derecelendirme* konusuna yer verilmiştir. *Zarf* (s. 242-260) başlıklı kısımda *hâl*, *zaman*, *miktar*, *yer-yön* ve *soru* zarfları incelenmiştir. *Zamir* (s. 260-270) başlıklı bölümde ise *şahıs*, *işaret*, *dönüşlülük*, *belirsizlik* ve *soru* zamirleri hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.

Fiil (s. 271-360) başlıklı bölümde ilk olarak *şahıs ekleri* değerlendirilmiştir. Şahıs eklerinin kullanımıyla ilgili Başkurt Türkçesinde dikkat çeken bazı durumlara örnek vermek gerekirse; iyelik menşeli şahıs eklerinden çokluk 2. şahıs ekinin *-gXz* olarak kullanıldığı, çokluk 3. şahısın *-lAr* ekiyle birlikte *-dAr*, *-tAr* ve *-zAr* alomorfına sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca zamir menşeli şahıs eklerinden teklik 2. şahıs eki *-hXŋ*, çokluk 2. şahıs eki ise *-hXgXz* şeklindedir. Bunların yanı sıra 3. tip şahıs eklerinden teklik 3. şahıs eki *-hXn*, çokluk 3. şahıs eki *-hXndAr* olarak kullanılmaktadır.

Şahıs ekleriyle ilgili verilen bilgilerin ardından fiil bahsi; *basit kipler*, *birleşik kipler*, *tasvir fiilleri* ve *fiilimsiler* şeklinde tasnif edilmiştir. Basit kipler kendi içinde *haber kipleri* ve *tasarlama kipleri* olarak ikiye ayrılmıştır. Kipler hususunda Başkurt Türkçesinde bazı kayda değer kullanımlar vardır. Örneğin, görülen geçmiş zaman için *-dX* ile birlikte *-nX* ve *-zX* alomorfalarının kullanılması söz konusudur. Şimdiki zaman için *-A* ve *-y* eklerinin haricinde *bar-*, *kil-*, *tür-*, *ultur-*, *yat-* ve *yürü-* yardımcı fiilleriyle oluşturulan analitik şekiller vardır. Gelecek zaman için *-AsAK* ekinden istifade edilmektedir. Şart eki, Başkurt Türkçesindeki *s>h* ses değişikliğine bağlı olarak *-hA* şeklinde kullanılmaktadır. Gereklilik için Başkurt Türkçesinde birçok analitik yapıdan fayda-

lanılmaktadır. *-rgA kārāk* ve *-w kārāk* kuruşları gereklilik kipi için istifade edilen yapılardan sadece ikisidir.

Fiil kısmından sonra ise sırasıyla edatlar, bağlaçlar ve ünlemler değerlendirilmiştir. *Edatlar* (s. 360-391); *zaman* (alda “-dan önce”; azaq “sonra”; buyı “boyunca” vb.), *sebeþ* (arqala “yüzünden”; bula “için”; yaqtan “açıdan, bakımından” vb.), *benzerlik* (bulıp “gibi”; urınına “yerine, gibi” vb.), *vasıta ve beraberlik* (aşa “ile”; turahında “ile ilgili, hakkında” vb.), *yön ve sınırlama* (saqlı “kadar”; taba “doğru” vb.), *başkalık* (başqa “-den başka” vb.), *görelilik* (bularaq “olarak”; buyınsa “boyunca”; qaramay “-a rağmen” vb.), *aitlik ve ilgili olma* (xaqta “hakkında”; xas “özgü, mahsus” vb.), *mıktar* (artıq “-den fazla”; ütä “-den fazlasıyla” vb.) ve *bütünlük* (hayın “her”) ifade edenler olmak üzere on grupta tasnif edilmiştir.

Bağlaçlar (s.391-410); *sıralama* (häm “ve” vb.), *karşılaştırma* (birsä...birsä “kâh...kâh” vb.), *denkleştirme* (yâki “ya da”; yâ bulmaha “veya” vb.), *cümle başı* (fâqät “fakat”; äğär “eğer”; sünki “çünkü” vb.), *benzerlik* (güyä “sanki” vb.) ve *sonuç ve açıklama* (barı “ancak, yalnız”; şulay bulha la “öyle olsa da” vb.) bağlaçları olmak üzere altı başlıkta incelenmiştir.

Ünlemler (s. 410-427); *duygu* (aba “ya, ha”; ax-ax “vay vay”; fu “öf, pöf” vb.),

cevap (yuq “hayır” vb.) ve *sorma-seslenme* (äy “hey”; qana “haydi”; quy “yeter, yapma” vb.) ünlemleri şeklinde üç alt başlıkta değerlendirilmiştir.

Ses bilgisi ve şekil bilgisi incelemelerinin ardından *Örnek Metinler* (s. 428-447) başlıklı bir bölüm gelmektedir. Bu bölümde Başkurt Türkçesiyle hazırlanmış ders kitaplarından metin örnekleri verilmiştir. Ayrıca burada yer alan bütün metinler yazar tarafından Türkiye Türkçesine de aktarılmıştır. Eser, metin örneklerinin ardından gelen *Kaynakça* (s. 449-456) başlıklı kısım ile son bulmaktadır.

Başkurt Türkçesinin ses bilgisi ve şekil bilgisi bakımından oldukça geniş bir şekilde incelendiği bu eserin öne çıkan taraflarından biri de ele alınan her konunun Başkurt Türkçesinden birçok örnek kelime ya da cümleyle somutlaştırılmasıdır. İnceleme kısımlarında yer alan bu örneklerin Türkiye Türkçesi karşılıklarının verilmesi ise eserden farklı alanlarda çalışanların da faydalanabilmesi açısından önemlidir.

Derli toplu yapısı ve hacimli içeriğiyle Başkurt Türkçesi araştırmalarının temel kaynaklarından olacağını düşündüğümüz *Başkurt Türkçesi Grameri* adlı çalışmayı hazırlayan Habibe Yazıcı Ersoy’u tebrik eder çağdaş Türk lehçeleri sahasına daha nice eserler kazandırmasını dileriz.

Orhan Baldane*

* Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Araştırma Görevlisi,
E-mail: obaldane@pau.edu.tr

АКАДЕМИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ БАШКИРСКОГО ЯЗЫКА

Башкортостан: Китап, 2011, 432 стр.

Тюркская лексикография обогатилась еще одним словарем. Коллективом сотрудников Ордена Знак Почета Института истории, языка и литературы УФИЦ РАН в 2011-2018 гг. был выпущен многотомный «Академический словарь башкирского языка» (далее по тексту – АСБЯ) под редакцией видного тюрколога, лексикографа, доктора филологических наук, члена-корреспондента Академии наук Республики Башкортостан, профессора Ф.Г. Хисамитдиновой, которой и принадлежит идея создания словаря. Инструкция к словарю была разработана также Ф.Г. Хисамитдиновой совместно с к.ф.н., ст.н.с. Н.Ф. Суфьяновой (Хисамитдинова, Суфьянова, 2007). Солидное издание состоит из 10-и томов, объем каждого тома составляет 60-80 п.л.

От словарных работ, имеющих в тюркологии, данный лексикографический труд отличается рядом особенностей.

Цель словаря – максимально полно охватить существующую лексику башкирского языка, представленную в художественной, научно-популярной, учебно-методической, публицистической литературе, показать многовековое богатство языка башкирского народа (АСБЯ, т. I, 2011: 34) во всем многообразии его стилистических, временных, территориальных диалектов, т.е. составители стремились представить наиболее полный лексический объем языка. Поэтому словник включает

все разнообразие башкирской лексики, зафиксированной как в литературном языке, так и в диалектах, различных стилистических слоях башкирского языка. Отмечаются устаревшие слова, неологизмы, фразеологизмы и другие речевые клише. Интересным решением является включение слов и сочетаний слов, появившихся в последние годы в башкирском языке, в качестве отдельного приложения к 10-му тому (АСБЯ, т. X, 2018: 582-622).

В словнике словаря, помимо лексем и сложных (парных, сложносоставных) слов, также представлены составные слова, которые включены в качестве равноправных заглавных слов. Бесспорна неоднозначность их отбора, т.к. не всегда удается провести четкую грань между свободными словосочетаниями и составными сложными словами, которые относятся к номинативным единицам. В практике составления русских словарей, на которые обычно ориентируются тюркские лексикографы, обычно придерживаются правила, согласно которому в словник берутся только лексеммы. Поэтому заслуживает уважения смелость составителей, стремящихся зафиксировать лексику не только по охвату всех стилей временных и территориальных особенностей, но и по структурному составу. К примеру, отдельными заглавными словами представлены составные термины:

ӘБЕРСӘ ТУРҒАЙЫ (P.: зелёная пересмешка; И.: icterine warbler; T.: nar bülbülü) и. зоол.

Турғай һымактар ғайләһенә караған һырт яғы йәшкелт һоро, канат қауырһындарының сите ак кайыулы кара көрән төстәге күсмә кош. □ Зелёная пересмешка (лат. *Hippolais icterina*). ■ Әберсә турғайы төрлө коштарҙың тауышына окшатып һайрай, һирәк ағаслы урмандарҙа, кыуаклыктарҙа йәшәй. Э. Ишбирзин. (АСБЯ, т. X, 2018: 247).

Особой категорией среди словарных слов являются аналитические формы гла-

голов, которые также представлены в АСБЯ в качестве отдельных заглавных слов. Составители попытались учесть как глаголы, образованные при помощи вспомогательных глаголов, так и сочетанием глаголов. Например,

ТАУЫШ БИРЕУ (тауыш бир-) (Р.: откликаться; И.: answer, respond; Т.: seslenmek) к.

1. Мөрәжәгәт итеү, һүз кушыу. Откликаться, обращаться. *Тәзрә аша тауыш биреү. Кыззар, әйзәгез әле башкортса йыр йырлайык, үзәбезсә, – тип егеттәр тауыш бирзе.* «Йәшлек», 2 август 2008.

2. һайлауза катнашып, кемгәлер йәки нимәгәлер ыңғайлык белдереү. Голосовать. // Голосование. *Һайлаузарза тауыш биреү. Декабрә Дәүләт Думаһына һайлаузарза Өфө тимер юл вокзалындағы участкала Өфө аша үтәп барыусы 200-гә яқын пассажир тауыш биргән.* «Йәшлек», 1 март 2008. (АСБЯ, т. VIII, 2016: 199).

Будучи толковым, словарь стремится раскрыть все значения слов (некоторые очень многочисленны, например, у слова *алыу* отмечено 54 значения (АСБЯ, т. I, 2011: 263-266)).

Особо расписываются те этнографизмы, которые отражают специфические, свойственные башкирскому народу, реалии. Например,

СӨЙ ТАШЫ (Р.: камень, взятый из-под сосны или лиственницы, имеющий магическую силу; И.: magical stone; Т.: бүйү таши) и. миф.

Башкорттарзың ышаныуы буйынса, магик көскә эйә булған карағай йәки карағас астынан алынған таш. □ Камень, взятый из-под сосны или лиственницы, имеющий магическую силу воздействия на погоду, *досл.* Гвоздевой, гвоздяной камень. *Көн озак йонсоу булһа, сөй ташын есе Хозайға етһен тип, қазанға һалып қайнатқандар.* «Башкорттарзың им-том китабы»нан. (АСБЯ, т. VII, 2015: 602). Подобные значения отмечаются не только у специфических, но и у обычных слов, приобретших в духовной культуре башкирского народа особые этнокультурные значения. Например,

ЯЛАҒАЙ I (Р.: зарница; И.: sheet lightning; Т.: yıldırım) и.

1. Бик алыста, офокта күк күкрәмәй генә ялтлаған йәшен уты. Зарница. / Зарничный. *Ялағай балкый. Күк йөзә аяз, қибла яқта ялағай уйнай.* А. Таһиров. *Йәшендәр бик алыста ялағай кеүек ялтырап китәләр.* С. Агиш. *Көнъяқта, офокта, Салауат батырзың алтын қылысы кеүек, ялағай уйнай.* З. Бишева.

2. миф. Башкорттарзың ышаныуынса, һуғыш, бәлә сығыуға бәйле кире семантикалы тәбиғәт күренеше. Зарница (в мифологии: явление с отрицательной семантикой). *Ялағай һуғыш алдынан нык уйнаған. Кешеләр ялағай уйнаһа, қан тарта, тизәр.* «Башкорт мифологияһы»нан. (АСБЯ, т. X, 2018: 447).

В структуре словаря большое место занимают диалектные слова (Хисамитдинова, 2013). Диалектизмы фиксируются в их орфографическом варианте (*ялыртма, ялырык*), а не в транскрипции, как это принято в диалектологических словарях.

Значения диалектных слов раскрываются не во всех случаях, чаще всего дается отсылка на литературный вариант (например, **билдәмә I** и. *диал. кар. билләмә I* (АСБЯ, т. II, 2011: 267)), т.к. имеется огромное разнообразие как лексических (например, значения литературного слова *билсэн* 'осот' в диалектах: 'липучка', 'репейник', 'веник' (АСБЯ, т. II, 2011: 270)), так и грамматических (*һөзмәс – һөзмә*), фонетических (*бәпембә* 'одуванчик' – *биһапа, бәгембә, бәмбәкә, бәпелдәк, бәпем, бәпембәп*) вариантов. Так, фиксируется множество вариантов названий для одуванчика, кувшинки.

В башкирской лексикографии имеется достаточное количество двуязычных словарей (полный перечень словарей, изданных по башкирскому языку и используемых составителями в качестве основы, представлен в начале каждого тома АСБЯ). Отмечается также наличие многоязычных словарей, в т.ч. с переводом на языки Поволжья, например, семязычный словарь, составленный Т.М. Гариповым (Гарипов, 1998). Судя по списку лексикографической

литературы, примененной составителями АСБЯ, для удовлетворения потребностей в переводе иноязычной лексики разработаны англо-башкирский, немецко-башкирский, турецко-башкирский и др. словари. Однако следует признать, что данные лексикографические пособия являются школьными словарями с ограниченным количеством лексического материала. Поэтому АСБЯ выгодно отличается среди подобных работ объемом охватываемых лексических единиц, представленных в переводе на 3 языка. Словарная статья построена таким образом, что заглавное слово переводится на русский, английский, турецкий языки, выбор которых вполне понятен: русский – как государственный язык РФ, язык межнационального общения на территории России; английский – один из языков международного общения; турецкий – один из самых распространенных тюркских языков. Например,

ҺЫУЫТҚЫС I (Р.: холодильник; И.: refrigerator; Т.: buzdolabı) *и.*(АСБЯ, т. IX, 2018: 706).

Составителями словаря являются как опытные представители старшего поколения (д.ф.н. Хисамитдинова Ф.Г., кандидаты филологических наук Суфьянова Н.Ф., Уразбаева З.Г., Дильмухаметов М.И., Хадыева Р.Н., Багаутдинова М.И.), так и молодые составители – нынешний основной состав отдела языкознания ИИЯЛ УФИЦ РАН: кандидаты филологических наук Л. А. Бускунбаева, М. Р. Валиева, Л. К. Ишкильдина, Г. Р. Каримова, Р. Т. Муратова, Р. А. Сулейманова, Г. Н. Ягафарова, А. М. Ишегулова, научный сотрудник Р. Н. Каримова, старший лаборант Н.И. Асадуллина. При этом можно отметить, что за время подготовки словаря выросло не только мастерство коллектива составителей как лексикографов, но и их профессиональная квалификация: в 2011-2019 гг. защитили свои кандидатские диссертации М.Р. Валиева, А.М. Ишегулова, Л.К. Ишкильдина, а Г.Н. Ягафарова – докторскую диссертацию, причем две последние защиты состоялись в Казанском федеральном университете.

Солидна редакционная коллегия (Дыбо А.В., член-корреспондент РАН, Ишбердин Э.Ф., доктор филологических наук, профессор, Казанский Н.Н., академик РАН, Кормушин И.В., доктор филологических наук, профессор, Мусаев К.М., доктор филологических наук, профессор, Насилов Д.М., доктор филологических наук, профессор, Надергулов М.Х., доктор филологических наук, Надршина Ф.А., доктор филологических наук, Хисамитдинова Ф.Г., доктор филологических наук, профессор) и рецензенты (Мудрак О.А., доктор филологических наук, профессор, Гарипов Т.М., член-корреспондент АН РБ, Галяутдинов И.Г., член-корреспондент АН РБ, Султанбаева Х.В., доктор филологических наук, Кагарманов Г.Г., кандидат филологических наук, Сай С.С., кандидат филологических наук, Сулейманова Л.Р., кандидат филологических наук), дававшие добро на выпуск каждого тома словаря.

Редакторами всех томов явились чл.-корр. АН РБ, д.ф.н., проф. Ф.Г. Хисамитдинова, к.ф.н. Г.Н. Ягафарова, последних 8-ми томов – к.ф.н. М.И. Багаутдинова. Но последовательно, том за томом проводилась работа по подготовке кадров, что можно усмотреть и в том, что в качестве одного из выпускающих редакторов каждого тома привлекались молодые лексикографы.

В отличие от предшествующих изданий словарей по башкирскому языку, в АСБЯ находит отражение башкирская орфография. Несмотря на то, что орфография башкирского языка подчиняется фонематическому принципу, спорных моментов в ней еще достаточно. Поэтому, принимая во внимание тот факт, что в словаре сосредоточена большая часть (но, естественно, не вся) лексики башкирского языка, можно считать, что здесь находит место правописание большей части наличествующего словаря. Помимо этого, представлены информативные приложения, в которых нормировано правописание антропонимов, топонимов, названий фирм, аббревиатур, сокращений.

Наконец, словарь, обладает тем преимуществом, что в нем паспортизируется заимствованный пласт слов. Составители дают этимологизацию слов с указанием этимонов:

ТАНГЕНС [лат. *tangens* 'тейеүсе'] (тангенс).

ТАНГИР [нем. *tangier*] (тангир) (тангир, *полигр.*).

ТАНГО [исп. *tango*] (танго).

ТАНКЕР [ингл. *tanker* 'зур һауыттар ташыусы'] (танкер).

ТАНСА [нем. *tanzen* 'бейеү'] (танец).

ТАНТАЛ I [греч. *Tantalos*] (Тантал, *персонаж древнегреческой мифологии*).

ТАНТАЛ II [греч. *tantalos*] (тантал, *химический элемент*).

ТАНТАНА [ғәр. *طنطنة*] (торжество).

ТАНТРА [санскр.] (тантра) (АСБЯ, т. VIII, 2016: 129-132).

Помимо этого, для более точного определения видов и подвидов наименований флоры и фауны данные слова даются с их латинскими международными соответствиями:

ТОМБОЙОК (томбойоғо) (Р.: кувшинка; И.: *water-lily*; Т.: *beyaz nilüfer*) *и. бот.*

1. Ләлә һымактар ғаиләһенә караған, һуу өстөндә йәйелеп яткан эре түнәрәк япраклы, ак йәки һары төҫтәге эре сәскәле һуу үсемлеге. Кувшинка, водяная лилия (лат. *Nymphaea*). (АСБЯ, т. VIII, 2016: 367).

УКБАЛЫК (укбалығы) (Р.: стерлядь; И.: *sterlet*; Т.: *çiğa balığı*) *и. зоол.*

Бикре һымактар ғаиләһенә караған бик киммәтле аулау балығы; сөгә. Стерлядь (лат. *Acipenser ruthenus*). (АСБЯ, т. IX, 2017: 98).

Таким образом, «Академический словарь башкирского языка» являет собой итог многолетнего труда нескольких поколений лексикографов ИИЯЛ УФИЦ РАН. В нем учтены достижения башкирской лексикографии за последнее столетие, отражены новые взгляды на построение современных словарных работ. Оригинальность словаря кроется в его удачно выработанных принципах составления, позволяющих представить новый этап в издании тюркско-русских (многоязычных) словарей. Сами составители называют его «словарем нормативно-регистрающего типа» (Ягафарова, 2019: 78), следуя термину, предложенному якутскими лингвистами (Слепцов и др., 2011: 10–15). Думается, что толково-переводной «Академический словарь башкирского языка» будет являться основой для последующих изданий словарей башкирского языка (тематических, орфографических и т.д.). Имея большое теоретическое и практическое значение в тюркской лингвистике, он будет образцом и для других лексикографов, которые работают над сбором, фиксацией и распространением духовного наследия своего народа, создавая ценные объемные словари.

Алфия Юсупова *

* Казанский федеральный университет (КФУ), доктор филологических наук, профессор.
E-mail: alyusupova@yandex.ru

**ELMİ HƏYAT
НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ
SCIENTIFIC LIFE****XRONİKA**

***

8 fevral 2020-ci ildə **Daşkənddə, Əlişir Nəvai adına Özbək Dili və Ədəbiyyatı Universitetində “Əlişir Nəvai və XXI əsr”** adlı beynəlxalq konfrans keçirilib.

Konfransa Özbəkistanla yanaşı, Azərbaycan, Türkiyə, Rusiya, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Tacikistan və digər ölkələrdən də alimlər qatılıblar.

Tədbirdə Bakı Dövlət Universitetinin türkologiya kafedrasının müdiri, professor Ramiz Əsgər və AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Türk dilləri şöbəsinin müdiri, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Elçin İbrahimov iştirak edib.

Universitetin rektoru, professor Şuxrat Sirociddinov konfransı açaraq böyük özbək şairi Əlişir Nəvainin yaradıcılığı haqqında məlumat verib, onun ölməz əsərlərinin məziyyətlərindən danışib.

Özbəkistandakı Heydər Əliyev adına Azərbaycan Mədəniyyət Mərkəzinin direktoru Samir Abbasov Əlişir Nəvainin əsərlərinin Azərbaycanda sevildiyini, vaxtaşırı çap edildiyini diqqətə çatdırıb. O, Nəvainin

Azərbaycan şairi Nizami Gəncəviyə böyük rəğbət göstərdiyini və onu öz ustadı hesab etdiyini bildirib.

“Əlişir Nəvainin “Xəmsə”si ana dilimizdə” mövzusunda məruzə ilə çıxış edən Ramiz Əsgər böyük şairin “Xəmsə”sinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi işindən danışmış, bu dahi sənətkarın əsərlərinin təkcə türk dillərinə deyil, dünyanın bütün dillərinə tərcüməsinin zəruriliyini vurğulayıb. Alim bildirib ki, iki il əvvəl Nəvai şəhərində keçirilən “Əlişir Nəvai irsi və ümumbəşəri mənavi dəyərlər” mövzusunda beynəlxalq konfransda ona Nəvai şəhərinin fəxri vətəndaşı adı verilib.

Konfransda filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Elçin İbrahimovun “Əlişir Nəvainin “Mühakimatül-lügətəyn” əsərinin türk dilinə təsiri” mövzusunda çıxışı maraqla qarşılanıb.

Professorlar Naim Kərimov, İbrahim Xaqul, Nurbay Jabborov və başqaları da çıxışlarında Əlişir Nəvainin zəngin ədəbi və siyasi irsindən bəhs ediblər.

***

Uluslararası Akademik Araşdırmalar Kongresi (ICAR) 16-19 Şubat 2020 tarixləri arasında Bolu'da Uluslararası düzeyde gerçəkleşti. Kongreye Türkiye'den ve yurt dışından birçok akademisyen katıldı.

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi ve Tarih ve Günce dergisinin işbirliğiyle

gerçəkleşen Uluslararası Akademik Araşdırmalar Kongreste sosyal bilimler, fen ve mühendislik bilimleri, sağlık bilimleri, güzel sanatlar, eğitim bilimleri, spor bilimleri, mimarlık ve tasarım bilimlerine dek geniş bir alanda çalışmalar yürüten Türkiye ve yurt dışından gelen bilim insanları buluştu. Katılan bilim insanlarını bir araya getirmek ve

kendi alanlarında yeni çalışmalardan haberdar edilmek için toplanan kongre, Ye-

ni Akademik Teşvik Kriterleri dikkate alınarak düzenlendi.

***

20 февраля 2020 года, на базе **ИФМК КФУ** был организован **Международный научно-методический онлайн-семинар «Совершенствование методики обучения языкам: площадка обмена прогрессивной практикой»**, который проводился в этом году в четвертый раз. Организаторами семинара являются Высшая школа национальной культуры и образования им. Габдуллы Тукая и Институт Каюма Насыри ИФМК КФУ совместно с филологическим факультетом Евразийского национального университета им. Л. Н. Гумилева (Казахстан) и Эгейским университетом (Турция), а также при участии ученых Башкирского государственного педагогического университета им. М. Акмуллы, Азербайджанского государственного педагогического университета и Института науки и образования университета Дананг (Вьетнам).

С приветственным словом к участникам семинара обратился директор Института филологии и межкультурной коммуникации КФУ Р. Р. Замалетдинов. Он подчеркнул важность проводимых мероприятий с точки зрения развития научного сотрудничества между вузами, а также совместного обсуждения наиболее актуальных проблем лингводидактики, языкознания и тюркологии. С ответным приветствием выступили заведующий кафедрой практического казахского языка Евразийского национального университета им. Л. Н. Гумилева профессор К. С. Кульманов, профессор Эгейского университета М. Онэр (Турция, Измир), заведующий кафедрой татарского языка и литературы Башкирского государственного педагогического университета

им. М. Акмуллы профессор И. С. Насипов и декан филологического факультета Азербайджанского государственного педагогического университета М. Н. Гусейнова, преподаватель Института науки и образования университета Дананг (Вьетнам) Хоанг Тхи Зиеу Хыонг.

Для участия в работе IV Международного научно-методического онлайн-семинара было заявлено 189 докладов по актуальным проблемам методики обучения языкам и тюркского языкознания, которые были отражены в 4-х секциях семинара: «Проблемы обучения языкам в качестве родного языка», «Проблемы обучения языкам в качестве второго языка», «Обучение языкам: современные и инновационные технологии», «Тюркские языки в межкультурной коммуникации».

На пленарном заседании семинара были заслушаны содержательные доклады Мустафы Онер (Турция, Измир), К. С. Фатхулловой (Россия, Казань), Ж. А. Жунисовой (Казахстан, Нур-Султан), Т. Нагиевой (Азербайджан, Баку), А. Г. Хамитовой (Казахстан, Нур-Султан), Байза Эстрада Жозе Хумберто (США). На секционных заседаниях семинара выступающие делились передовым педагогическим опытом, наглядно демонстрируя пути решения методических проблем языкового образования и тюркологического образования в вузах. В конце онлайн-семинара участники поблагодарили всех организаторов данного мероприятия и пожелали дальнейших успехов в реализации совместных научно-методических и научных проектов.

Семинар прошел плодотворно и в дружеской атмосфере.

***

Fevralın 21-də **AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda** da-hi özbək şairi Əlişir Nəvainin anadan olmasının 579 illiyinə həsr edilən **“Əlişir Nəvai ədəbi və elmi irsinin öyrənilməsi”** mövzusunda beynəlxalq elmi konfrans keçirilib.

Tədbir Ədəbiyyat İnstitutu, Özbəkistanın Azərbaycanadakı səfirliyi və Əlişir Nəvai adına Daşkənd Dövlət Özbək Dili və Ədəbiyyatı Universitetinin birgə təşkilatçılığı ilə baş tutub.

Konfrans iştirakçıları əvvəlcə Əlişir Nəvainin Bakıda ucaldılmış heykəli önünə əklil və gül dəstələri qoyublar. Sonra Ədəbiyyat İnstitutunun Azərbaycan-Türkmənistan-Özbəkistan ədəbi əlaqələr şöbəsinin nəzdində Əlişir Nəvai Ədəbiyyatşünaslıq Mərkəzinin açılışı olub.

Tədbiri AMEA-nın birinci vitse-prezidenti, Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru, akademik İsa Həbibbəyli açaraq Azərbaycan-Özbəkistan ədəbi əlaqələrinin tarixindən danışmış, hər iki xalqın qədim və zəngin ədəbiyyat ənənələrinə malik olduğunu söyləyib. Vurğulayıb ki, Əlişir Nəvainin heykəlinin Bakıda ucaldılması əsas ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan Azərbaycan-Özbəkistan ədəbi-mədəni əlaqələrinin inkişafına bir nümunədir.

Rəhbərlik etdiyi müəssisədə özbək ədəbiyyatının araşdırılması və qarşılıqlı əməkdaşlıq əlaqələrinin formalaşdırılması üçün 2016-cı ildə Azərbaycan-Türkmənistan-Özbəkistan ədəbi əlaqələri şöbəsinin yaradıldığını deyən alim ötən müddət ərzində şöbə tərəfindən müxtəlif konfransların keçirildiyini, bir sıra əsərlərin nəşr olunduğunu diqqətə çatdırıb.

İ.Həbibbəyli bildirib ki, Əlişir Nəvai orta əsrlərdə Nizami irsini davam etdirib, görkəmli şairimiz Məhəmməd Füzulinin ilham mənbəyi olub. O, yaratdığı rəngarəng

ədəbi nümunələrlə dünya ədəbiyyatında özünəməxsus yer tutub.

Alim Ədəbiyyat İnstitutunun nəzdində Əlişir Nəvai Ədəbiyyatşünaslıq Mərkəzinin açılmasını tarixi hadisə kimi qiymətləndirib, Nizami, Füzuli, Nəvai və digər görkəmli şəxsiyyətlərin irsinin öyrənilməsinin iki xalqın gələcəyinə töhfə verəcəyini söyləyib.

Daha sonra İ.Həbibbəyli Daşkənd Dövlət Özbək Dili və Ədəbiyyatı Universitetinin rektoru, professor Şuxrat Sirojiddinova Ədəbiyyat İnstitutunun fəxri doktoru diplomunu və mantiyasını təqdim edib.

Tədbirdə çıxış edən professor Şuxrat Sirojiddinov Özbəkistan Prezidenti Şavkat Mirziyoyevin konfrans iştirakçılarına salamlarını çatdırıb. Türk xalqları arasındakı əlaqələrin tarixinə toxunan alim bu səpkidə 1926-cı ildə Bakıda keçirilmiş I Türkooloji Qurultayın önəmini vurğulayıb.

O, iki ölkə arasında dostluq əlaqələrinin müstəqillik illərində daha da genişləndiyini deyərək, fəxri doktor seçilməsinin ümumilikdə Özbəkistan alimlərinə verilən dəyərin rəmzi ifadəsi olduğunu söyləyib.

Ş.Sirojiddinov milli naxışlarla bəzədilmiş özbək xalq geyimini akademik İsa Həbibbəyliyə təqdim edib.

Konfransda, həmçinin filologiya elmləri doktoru Almas Binnətovaya və Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü Akif Bağırova Özbəkistan Yazıçılar Birliyinin Fəxri üzvlük vəsiqəsi verilib.

Daha sonra Özbəkistan Yazıçılar Birliyinin Yaradıcılıq işləri üzrə birinci müavini Nadir Xalbutayevin “Əlişir Nəvai yaradıcılığı və müasir özbək şeiri”, həmin qurumun Ədəbi tənqid bölməsinin müdiri, professor Nurbay Cabbarovun “Əlişir Nəvai və dil saflığı məsələləri”, Daşkənd Dövlət Şərqsünaslıq İnstitutunun professoru Bokijon Tuxliyevin “Əlişir Nəvai tuyuq janrı haqqında”, akademik Teymur Kərimli-

nin “Böyük özbək şairi Əlişir Nəvai haqqında söz”, filologiya elmləri doktoru Almas Binnətovanın “Əlişir Nəvai və Azərbaycan

can”, filologiya elmləri doktoru Yaşar Qasımbəylinin “Əlişir Nəvainin lirikası” və digər mövzularda məruzələr dinlənilib.

***

7 fevral 2020-ci ildə **Özbəkistan Elmlər Akademiyasının Dil, Ədəbiyyat və Folklor İnstitutunda** böyük özbək şairi Əlişir Nəvainin 579 illik yubileyi ilə bağlı konfrans keçirilib. Konfransda iştirak edən Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu Türk dilləri şöbəsinin müdiri, “Türkologiya” jurnalının məsul katibi filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Elçin İbrahimov “Türkologiya jurnalı bu gün və türk dünyasında türkologiyanın aktual problemləri” mövzusunda çıxış edib.

8 fevral 2020-ci ildə **Özbəkistanın paytaxtı Daşkənddə** yerləşən **Əlişir Nəvai adına Özbək Dili və Ədəbiyyatı Universitetində** “Əlişir Nəvai və XXI əsr” adlı beynəlxalq konfrans keçirilib. Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu Türk dilləri şöbəsinin müdiri, “Türkologiya” jurnalının məsul katibi filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Elçin İbrahimov konfransda “Əlişir Nəvainin “Mühakimətül-lügətəyn” əsərinin türk dilinə təsiri” mövzusunda çıxışı maraqla qarşılanıb. Elçin İbrahimov eyni zamanda Özbək Dili və Ədəbiyyatı Universitetində Filologiya fakültəsinin magistr və doktorantlarına “Türkologiyanın aktual problemləri-Türk dünyasında əlifba, ünsiyyət dili” mövzusunda mühazirə oxuyub.

E.İbrahimov 10-11 fevral tarixlərində böyük özbək şairi Əlişir Nəvainin adını daşıyan Səmərqənd Dövlət Universitetində “Türkologiya” jurnalının təqdimatını mərasimində iştirak edib. Tədbirdə filologiya fakültəsinin dekani, professor Jeliboy Eltazarov jurnalın tarixindən danışmış SSRİ dövründə “Sovetskaya tyurkologiya” adı ilə belə nüfuzlu elmi nəşrin yalnız Azərbaycanda çap edildiyini bildirib. J.Eltazarov jurnalın bugünkü fəaliyyəti haqqında da məlumat verib, gələcəkdə bu jur-

nalla əməkdaşlıq edəcəklərini diqqətə çatdırıb. E.İbrahimov “Türkologiya” jurnalı haqqında geniş məlumat verib, jurnalın Türk dünyasında böyük nüfuz qazandığını bildirdi. O, çıxışında qeyd edib ki, 2016-cı ildə akademik Kamal Abdulla “Türkologiya” jurnalına baş redaktor təyin olunandan sonra jurnalın nəşr həyatı canlanıb və keçmiş nüfuzunu geri qaytarıb. Artıq “Türkologiya” jurnalı dünya türkologiyasında nüfuzlu elmi məcmuəyə çevrilib, orada dörd dildə məqalələr dərc olunur. Elçin İbrahimov onu da bildirib ki, son illərdə xarici elmi mərkəzlərlə əlaqələrini daha da gücləndirən jurnal EBSCO başda olmaqla bir sıra nüfuzlu beynəlxalq indeksləşdirmə bibliografiyalarına (MLA, SAJI, SIS, TEI, SOBİAD, CIF) daxil edilib.

Sonda Elçin İbrahimov doktorant və dissertantların suallarını cavablandırıb.

Tədbirdə Səmərqənd Dövlət Universitetinin filologiya və tarix fakültəsinin professor-müəllim heyəti, dissertantlar və tələbələr iştirak ediblər.

12 fevral 2020-ci ildə Daşkənddəki Özbək Dili və Ədəbiyyatı Universitetindəki Məhəmməd Füzuli adına Mədəniyyət, Elm və Tədqiqatlar Mərkəzində Azərbaycan

Milli Elmlər Akademiyası (AMEA) Rəyasət Heyətinin təsisçisi olduğu beynəlxalq “Türkologiya” jurnalının və Elçin İbrahimovun “Türk xalqlarının ortaq əlifba, imla və ünsiyyət dili” kitabının təqdimatı keçirilib.

Tədbirdə universitetin professor-müəllim heyəti, tələbələr iştirak ediblər. Mərkəzin rəhbəri, dosent Gülbahar Aşurova çıxış edərək burada müxtəlif tədbirlərin keçirildiyini bildirib, hələ sovet dövründə “Sovetskaya tyurkologiya” adı ilə çap olunan jurnalın tarixindən danışmışdır.

Universitetin kafedra müdiri, professor Nurbay Cabborov, professorlar Baxtiyar Abduşukurov, Uzak Curakulov, Dilnəvaz Yusupova və başqaları bildiriblər ki, jurnal təkcə dilçilik deyil, incəsənət, mifologiya, klassik irs, ədəbiyyat və folklor, fəlsəfə, tarix kimi sahələri əhatə edir. Sonra Elçin İbrahimovun “Türk xalqlarının ortaq əlifba, imla və ünsiyyət dili” kitabında toxunduğu məsələlərdən, əsərdə əksini tapan fikir və ideyaların aktuallığından, xüsusilə də ortaq əlifba məsələsinin əhəmiyyətindən danışmışlar.

Aynur Səfərli
Эльвира Николаевна
İmanyar Quliyev

**PERSONALIA
ПЕРСОНАЛИИ
PERSONAL NEWS**

СЕРГЕЙ МАЛОВ - 140

Сергей Ефимович Малов родился 16 января 1880 г. в Казани в семье профессора Казанской духовной академии, получившего почетное звание протоиерея, Евфимия Александровича Малова. Отец рано начал приобщать его к тюркологическим занятиям, видимо мечтая подготовить себе преемника на занимаемую им кафедру татарского языка, этнографии татар и «истории среди них христианского просвещения». Интерес к занятиям тюркскими языками приводит Сергея Малова в число студентов арабско-персидско-турецко-татарского разряда факультета восточных языков Санкт-Петербургского университета. Здесь ему посчастливилось заниматься на семинарах и слушать лекции П. М.

Мелиоранского, В. Д. Смирнова, В. В. Бартольда. В Петербурге в годы учения в университете произошла и главная встреча, определившая всю дальнейшую научную судьбу и жизнь С. Е. Малова, — встреча с академиком В. В. Радловым. Начав заниматься под руководством В. В. Радлова еще в студенческие годы, Сергей Малов и после окончания университета много работал вместе со своим учителем, постоянно имел его поддержку в своей научной работе.

В 1909—1911 гг. по предложению В. В. Радлова и при поддержке Русского комитета С. Малов едет в Центральный и Северо-Западный Китай для изучения языка и быта тюркских племен, проживающих там (уйгуры, салары, сарты и киргизы). Он собрал богатый материал по фольклору и этнографии, сделал музыкальные записи, а также приобрёл драгоценные древние рукописи, в том числе самое важное произведение средневековой уйгурской буддийской литературы — уйгурскую рукопись «Сутра золотого блеска», впоследствии опубликованные в сотрудничестве с В. В. Радловым.

В 1913 г. Русский комитет постановил вновь командировать С. Малова в Северо-Западный Китай «главным образом для продолжения лингвистических его работ в области изучения турецких наречий, но также для собирания сведений о быте населения и о памятниках древности».

В 1917 году Малов стал профессором Казанского университета и директором Нумизматической коллекции. Одновременно он изучал этнографию и диалекты поволжских татар, будучи одним из первых исследователей диалекта мишарей-татар.

В 1922 году Малов вернулся в Петроград (бывший Санкт-Петербург) и был избран доцентом Петроградского университета. Он продолжал работать в Ленинградском (бывшем Петроградском) университете, музеях, научно-исследовательских востоковедческих и языковых институтах Академии наук СССР. Как профессор университета, декан-тюрколог, С. Е. Малов преподавал узбекский, ойротский, другие языки, а также лингвистику древних тюркских памятников. В 1929 году Малов опубликовал своё открытие таласского письма — третьего известного варианта древнетюркского рунического алфавита.

В 1933 году, после начала кампании коммунистического правительства по переводу письменностей тюркских народов на латиницу, Малов покинул Отдел Востока АН СССР. В 1939 году он был избран членом-корреспондентом Академии наук СССР по языку и литературе. Во время Второй мировой войны Малов работал в Алма-Ате профессором Казахского университета и Казахского педагогического института.

Малов известен как блестящий специалист по живым и вымершим тюркским языкам СССР и сопредельных стран. Его перу принадлежит около 170 публикаций по языку, фольклору, истории и этнографии тюркских народов Центрального и Западного Китая, Монголии, Средней Азии и Казахстана, Сибири и Поволжья. Он впервые научно описал ряд тюркских языков; открыл, исследовал и опубликовал мно-

жество древних тюркских письменных памятников, а также участвовал в создании алфавитов и орфографических правил языков народов СССР, которые исторически не имели собственных национальных систем письма. Достаточно сказать, что перу С. Малова принадлежит ряд работ по грамматике и лексике каракалпакского, ногайского, казахского, туркменского и других языков. С. Малов опубликовал ряд работ этнографического характера, его статьи по шаманству у тюрков были в 1912 г. отмечены Серебряной медалью Русского географического общества. С. Малов увлекался также специфической областью науки — тюрко-славянскими языковыми связями, опираясь в своей интерпретации тюркизмов в древнем и современном русском языке на свои поразительно разнообразные и глубокие знания тюркской лексики и фонетики.

Малов был одним из немногих ученых, интерес которых привлекал алфавит так называемых секлеров в целях сравнительных исследований с другими руноподобными алфавитами стран Восточной Европы. Другое его достижение — вывод, что рунические надписи Енисея использовали различные этнические группы Кыргызского каганата. В 1952 вышла работа С. Е. Малова «Енисейская письменность тюрков: Тексты и исследования», с текстами, написанными данным письмом, независимо от их географического положения (Хакасия, Тува, Монголия). В работе успешно сочетаются палеографические, исторические и социально-политические подходы к классификации алфавитов этих памятников.

Можно смело сказать, что с деятельностью С. Е. Малова связана определенная эпоха в развитии тюркологии.

«Тюркология»

ABDULLA VƏLİYEV – 110

Azərbaycanın görkəmli dialektoloqlarından biri, Moskva türkologiya məktəbinin yetirməsi professor Abdulla Vəliyevin anadan olmasından 110 il keçir.

Abdulla Vəliyev 1910-cu il fevral ayının 13-də Bakı şəhərində anadan olmuşdur. Orta məktəbi əla qiymətlərlə bitirən A.Vəliyev 1927-ci ildə Bakı Dövlət Universitetinin (keçmiş ADU) Şərqişnaslıq fakültəsinin dil şöbəsinə daxil olmuş və 1931-ci ildə ali təhsilini uğurla başa vuraraq dil və ədəbiyyat müəllimi ixtisasına yiyələnmişdir. O, əmək fəaliyyətinin ilk illərində müxtəlif vəzifələrdə çalışsa da, 1939-cu ildən başlayaraq qalan ömrünü elmi-pedaqoji işə sərf etmişdir.

A.Vəliyev 1939-1940-cı illərdə Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunda müəllimlik etməklə yanaşı, Xarici dillər fakültəsinin dekan müavini, 1941-ci ildə Xarici Dillər İnstitutunda Azərbaycan və rus dili kafedrasının müdiri vəzifələrində çalışmışdır.

1942-ci ildə cəbhəyə gedən A.Vəliyev 1943-cü ildə ağır yaralanıb ordudan tərxis olunmuş və həmin ildən Azərbaycan Dövlət Universitetində müəllim, eyni zamanda Azərbaycan EA nəşriyyatının direktoru işlə-

mişdir. 1949-1950-ci illərdə isə o, Azərbaycan EA Dilçilik İnstitutunun elmi katibi, 1954-1960-cı illərdə Azərbaycan Dövlət Universitetində Azərbaycan dili kafedrasının müdiri, həm də Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun baş elmi işçisi, Bakıda dəfələrlə nəşr olunan “Türk dilləri dialektologiyası məsələləri” adlı ümumittifaq jurnalının məsul katibi, Azərbaycan EA dil üzrə əlaqələndirmə şurasının katibi vəzifələrini icra etmiş, uzun müddət ADU-nun Filologiya fakültəsi Elmi Şurasının üzvü olmuşdur.

A.Vəliyev müxtəlif sahələrdə çalışmasına baxmayaraq, dilçilik elminə, xüsusilə dialektologiyaya böyük maraq göstərmişdir. Bu maraq onu 1951-ci ildə M.V.Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetinin dissertanturasına gətirib çıxarmışdır. O, 1952-ci ilin noyabr ayında SSRİ EA-nın müxbir üzvü, görkəmli türkoloq N.K.Dmitriyevin rəhbərliyi ilə yazdığı “Abşeron yarımadasının qərb rayonlarının şivələri” adlı namizədlik dissertasiyasını uğurla müdafiə etmişdir. Akad.M.Şirəliyevin məşhur “Bakı dialekti” əsərindən sonra Abşeron şivələrinə aid yazılan bu əsər mütəxəssislər tərəfindən yüksək qiymətləndirilmiş, xalq şairi S.Vurğun Azərbaycan EA-nın 10 illiyi münasibətilə keçirilən elmi sessiyadakı çıxışında Azərbaycan dialektologiyasının uğurlarından danışarkən bu əsərin də adını çəkmişdir.

A.Vəliyevin sonrakı elmi fəaliyyəti daha zəngin və çoxcəhətli olmuşdur. O, akad.M.Şirəliyev və başqa dialektoloqlarla birlikdə dəfələrlə dialektoloji ekspedisiyalarda iştirak etmiş, həmin materiallar əsasında yazılmış “Azərbaycan dilinin Muğan qrupu şivələri” (1955), “Naxçıvan MSSR-in dialekt və şivələri” (1967) monoqrafiyalarının və “Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti”nin (1964) müəlliflərindən biri olmuşdur.

A.Vəliyevin ali məktəblərin filologiya fakültələrinin tələbələri üçün nəzərdə tu-

muş, “Azərbaycan dialektologiyasına aid materiallar” (1960), “Azərbaycan dialektologiyası” (1975), “Azərbaycan dialektologiyasından praktikum” (1978), “Türk dillərinin dialektologiyasına giriş” (1978) əsərləri də bu gün öz əhəmiyyətini itirməmişdir.

A.Vəliyev Azərbaycan dilinin keçid şivələri problemi üzərində 20 ildən artıq işləmiş və 1975-ci ildə həmin mövzuda yazdığı doktorluq dissertasiyasını uğurla müdafiə etmişdir. O, ömrünün sonuna kimi bu dissertasiyanı çap etdirmək arzusu ilə yaşamış, lakin bu arzusunun gerçəkləşdirilməsi Abdulla müəllimin sadıq tələbəsi mərhum M.M.Mirzəliyevaya qismət olmuşdur.

2005-ci ildə görkəmli dilçinin “Azərbaycan dilinin keçid şivələri” monoqrafiyası çap olunaraq işıq üzü gördü. Yüksək elmi səviyyədə yazılmış bu əsər alimin Ağdaş, Göyçay şivələrinə və ümumiyyətlə, keçid şivələrinə dair apardığı tədqiqatların ümumi yekunu kimi dəyərləndirilməlidir. Bu əsərdə ilk dəfə olaraq dialekt materialları riyazi dilçilik səviyyəsində də tədqiq olunmuşdur.

Cəsarətlə demək olar ki, A.Vəliyev yalnız Azərbaycan dilçiliyində deyil, ümumiyyətlə, türkologiya sahəsində keçid şivələr problemi ilə müntəzəm məşğul olan və bu sahədə müsbət nəticələr əldə edən ilk dialektoloq alim kimi tanınmışdır.

Respublikamızda, eləcə də ümumittifaq miqyasda keçirilən elmi konfrans və simpoziumlarda keçid şivələr probleminə və dilçiliyimizin digər məsələlərinə aid maraqlı məruzələrlə çıxış edən A.Vəliyevin müxtəlif qəzet və jurnallarda 100-dən çox elmi məqaləsi çap olunmuşdur.

1978-ci ildə professor adı almış A.Vəliyev bir çox gənc kadrların yetişməsinə böyük əmək sərf etmişdir. Cəbhədəki xidmətlərinə və səmərəli əmək fəaliyyətinə görə o, bir çox orden və medallarla, həmçinin SSRİ Ali və Orta İxtisas Təhsil Nazirliyinin Fəxri fərmanı ilə təltif olunmuşdur.

A.Vəliyev 1986-cı il iyun ayının 8-də 76 yaşında dünyasını dəyişmişdir. Görkəmli alimin əziz xatirəsi onu tanıyanların qəlbində əbədi yaşayacaqdır.

*Kübra Quliyeva
Kamilə Vəliyeva*

ƏLÖVSƏT ABDULLAYEV – 100

Azərbaycan dilçiliyinin görkəmli nümayəndəsi, ölkəmizdə və onun hüduqlarından kənarında türkoloq alim kimi yaxşı tanınan filologiya elmləri doktoru, professor, Əməkdar elm xadimi, Respublika Dövlət Mükafatı laureatı Ələvsət Zakir oğlu Abdullayevin anadan olmasının 100 ili tamam olur.

Ələvsət Abdullayev 1920-ci il fevralın 17-də Şamaxı rayonunun Məlikçobanlı kəndində anadan olmuşdur. 1936-cı ildə Çarhan orta məktəbini bitirib Şamaxı Pedaqoji Məktəbinə daxil olmuşdur. 1939-cu ildə oranı əla qiymətlərlə bitirdikdən sonra Göylər kənd məktəbində müəllimlik etmiş, 1940-cı ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indiki Bakı Dövlət Universiteti) filologiya fakültəsinə qəbul olmuşdur. 1941-ci ildə birinci kursu bitirəndə müharibə başlamış, təhsili yarımçıq qalmışdır. 1942-ci ilin dekabrında cəbhəyə getmiş, 223-cü diviziyanın tərkibində Şimali Qafqazda gedən döyüşlərdə iştirak etmiş, 1942-ci ilin fevralında ağır yaralanaraq

ordudan tərxis olunmuşdur. 1943-1946-cı illərdə Məlikçobanlı kənd məktəbinin direktoru vəzifəsində işləmiş, 1946-cı ildən Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsində təhsilini davam etdirmiş, 1950-ci ildə oranı fərqlənmə diplomu ilə bitirmiş, elmi şuranın qərarı ilə aspiranturada saxlanmışdır. 1954-cü ildə “Müasir Azərbaycan dilində xüsusiləşmələr” mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir.

Ə.Abdullayev ali məktəbdə müəllimlik fəaliyyətinə 1953-cü ildə BDU-nun Ümumi dilçilik kafedrasında başlamış, 1957-ci ildə dosent elmi adını almışdır. 1962-1967-ci illərdə filologiya fakültəsinin dekani vəzifəsində çalışmışdır. O, 1963-cü ildə Azərbaycan dilinin sintaktik quruluşunun mühüm bir probleminə həsr olunmuş “Müasir Azərbaycan dilində tabeli mürəkkəb cümlələr” mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir. 1964-cü ildə Ümumi dilçilik kafedrası üzrə professor elmi adını almış, 1967-1988-ci illərdə Azərbaycan dilçiliyi kafedrasına rəhbərlik etmişdir. Elm və təhsil təşkilatçısı olan görkəmli alim 1972-1976-cı illərdə Bakı Dövlət Universitetinin tədris işləri üzrə prorektoru vəzifəsində işləmişdir.

Ələvsət müəllim Azərbaycan dilinin müxtəlif problemlərinə dair 140-dan çox elmi əsərin, o cümlədən 16 kitabın (dərs vəsaiti, dərslik, monoqrafiya) müəllifidir. Onun elmi yaradıcılığında Azərbaycan dilinin sintaktik quruluşunun tədqiqi əsas yer tutur. Ə.Abdullayevin namizədlik və doktorluq dissertasiyalarının mövzuları Azərbaycan dilinin sintaksisi sahəsindədir. Alimin elmi yaradıcılığı ilə yaxından tanışlıq göstərir ki, o, həmişə problem xarakterli məsələlərin araşdırılması ilə məşğul olub. Ə. Abdullayevin “Müasir Azərbaycan dilində tabeli mürəkkəb cümlələr” mövzusunda yazdığı doktorluq dissertasiyası yalnız

Azərbaycan dilçiliyində deyil, ümumən tür-kologiyada əlamətdar hadisə sayılır. Məsələ bundadır ki, bu əsərin yazıldığı illərdə quruluşunda tərkib olan cümlənin mürəkkəb cümlə (tabeli mürəkkəb cümlə), yoxsa sadə cümlə hesab olunması məsələsində tür-kologiyada ciddi fikir ayrılığı var idi. Ələvsət müəllim bu məsələdə düzgün elmi mövqə tutmuş, quruluşunda tərkib olan cümlənin yalnız sadə cümlə kimi qəbul edilməsi fikrini tutarlı elmi dəlillərlə əsaslandırılmışdır. Ə. Abdullayevin “Müasir Azərbaycan dilində tabeli mürəkkəb cümlələr” əsəri qiymətli elmi-tədqiqat işi kimi iki dəfə nəşr olunmuşdur (1964; 1974). Onun 1987-ci ildə nəşr etdirdiyi “Sintaksisin aktual məsələləri” adlı dərs vəsaiti də tabeli mürəkkəb cümlənin tədqiqinə həsr olunmuşdur.

Ə. Abdullayevin elmi yaradıcılığında Azərbaycan dili sintaksisinin digər məsələlərinin tədqiqi də müəyyən yer tutur. Onun “Müasir Azərbaycan dilində sintaktik əlaqələr” (1956) kitabçası sintaktik əlaqələrin öyrənilməsi sahəsində ilk mühüm araşdırma-dır. Sintaksis üzrə görkəmli mütəxəssis olan Ə. Abdullayev Azərbaycan dilinin sintaksisinə aid bir neçə sanballı tədqiqat əsərinin müəlliflərindəndir. O, “Azərbaycan dilinin qrammatikası. Sintaksis” (1959), “Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis” (1981) monoqrafiyalarının, ikicildlik “Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis” adlı dərs vəsaitinin (I kitab, 1959; II kitab, 1962), dördcildlik “Müasir Azərbaycan dili” dərsliyinin IV cildinin (1972) müxtəlif bölmələrinin müəllifidir. Ələvsət müəllim dörd-cildlik “Müasir Azərbaycan dili dərsliyinin müəlliflərindən biri kimi 1974-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Mükafatına layiq görülmüşdür. Bunlardan başqa, o, 1976-cı ildə Nalçıkədə nəşr olunmuş “Qaraçay-balkar dilinin qrammatikası”nın bir bölməsinin müəllifidir (“Qaraçay-balkar dilində mürəkkəb cümlələr”, İ. X. Axmatovla birlikdə).

Ə. Abdullayev Azərbaycan dilinin morfoloji quruluşunu da tədqiq etmişdir. Onun “Köməkçi nitq hissələri” (1958)

kitabçası, “Müasir Azərbaycan dilində ədat-lar haqqında” (1958), “Azərbaycan dilində işlənən “ki” bağlayıcısının mənşəyi haqqın-da” (1963), “Azərbaycan dilində yiyəlik hal-ın vəzifəsi” (1978), “Bəzi nitq hissələrinin müəyyənləşdirilməsinə dair” (1984) məqalələri elmi dəyərini bu gün də saxlayan əsərlərdir.

Dilimizin görkəmli tədqiqatçısının Azərbaycan dilçiliyinin aktual məsələlərinə həsr olunmuş bir sıra məqalələrində, o cümlədən “Türk dillərində yönlük hal şəkilçisinin mənşəyi haqqında” (1969), “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında tabeli mürəkkəb cümlələr” (1973), “Şifahi nitq haqqında” (1979), “Azərbaycan dilçiliyinin inkişaf perspektivləri” (1981) məqalələrində nəzərdən keçirilən məsələlər elmi dəqiqliklə yığcam şəkildə şərh olunmuşdur. Alimin elmi maraq doğuran “Azərbaycan dilində işlənən “ki” bağlayıcısının mənşəyi haqqında” məqaləsi 1967-ci ildə Almaniyanın Visbaden şəhərində alman dilində, “Türk dillərində yönlük hal şəkilçisinin inkişafı” məqaləsi isə 1974-cü ildə Berlində rus dilində nəşr olunmuşdur.

Ələvsət müəllimin həyatının son illərindəki araşdırmaları 1992-ci ildə Bakı Universiteti nəşriyyatında işıq üzü görmüş 331 səhifəlik “Azərbaycan dili məsələləri” kitabında toplanmışdır. Kitabda Azərbaycan dilinin uğurları, problemləri, Azərbaycan əlifbası, Azərbaycan dilçiliyinin inkişaf tarixi, qrammatika, dilin tarixi inkişaf meyilləri, etimologiya və dil əlaqələri məsələləri nəzərdən keçirilir, həmin məsələlər bərsində diqqətəlayiq mülahizələr söylənilir.

Ə. Abdullayev ölkəmizin hüdudlarından kənar da yaxşı tanınan nüfuzlu dilçi alimdir. O, bir sıra ölkələrdə keçirilmiş beynəlxalq elmi yığıncaqlarda Azərbaycan dilçiliyini ləyaqətlə təmsil etmişdir. Alimin 1969-cu ildə Berlində Beynəlxalq Altayşünaslar konqresində (PIAK), 1972-ci ildə Ankarada I Türk dili qurultayında, 1986-cı ildə PIAK-ın Daşkənddə keçirilmiş konqresində oxuduğu məruzələr böyük maraqla qarşılanmışdır.

Türkologiya sahəsindəki xidmətlərinə görə o, 1983-cü ildə Türk Dil Qurumunun müxbir üzvü, 1984-cü ildə Türk Dil Qurumunun fəxri üzvü seçilmişdir. Görkəmli alimin vəfatından üç il sonra 1996-cı ildə Ankarada Türk Dil Qurumu tərəfindən onun “Türk Dillərinin Tarihəsel Gelişmə Sorunları (Azərbaycan Bilgininin Görüşləri)” kitabı nəşr olunmuşdur.

Ə.Əbdullayevin ixtisaslı elmi kadrların hazırlanması sahəsində xidmətləri böyükdür. Onun elmi rəhbərliyi ilə 23 namizədlik, 3 doktorluq dissertasiyası müdafiə olunmuşdur. Bunlardan üç nəfərin dissertasiya işi qaraçay-balkar dili üzrə, bir nəfərin ki isə qumuq dili üzrədir. Təcrübəli elm və təhsil təşkilatçısı olan görkəmli alim iyirmi ildən çox Bakı Dövlət Universitetində Azərbaycan dilçiliyi kafedrasına rəhbərlik etmiş, uzun illər universitetin elmi əsərlərinin dil və ədəbiyyat seriyasının baş redaktoru olmuşdur.

Ə.Əbdullayev elmi məktəb yaratmış alimdir. Onun yetişdirdiyi, qayğısını heç zaman əsirgəmədiyi üçüncü nəsil Azərbaycan dilçiləri hazırda elm və təhsil sahəsində uğurla çalışır, unudulmaz müəllimi, sadə və alicənab insanı məhəbbətlə xatırlayırlar.

Professor Ələvsət Əbdullayevin vətən qarşısında xidmətləri, səmərəli elmi-pedaqoji fəaliyyəti dövlət tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. 1969-cu ildə Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Rəyasət heyətinin “Fəxri Fərman”ı ilə, 1970-ci ildə SSRİ Ali Soveti Rəyasət heyətinin fərmanına əsasən “Əmək igidliyinə görə” medalı ilə təltif olunmuşdur. 1974-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Mükafatına, 1992-ci ildə “Əməkdar elm xadimi” adına layiq görülmüşdür. O, Böyük Vətən müharibəsinin iştirakçısı kimi 1945-ci il mayın 9-da “Böyük Vətən müharibəsində Almaniyə üzərində qələbəyə görə” medalı, 1985-ci ildə “Vətən müharibəsi ordeni”, SSRİ silahlı qüvvələrinin və Böyük Vətən müharibəsinin 7 yubiley medalı ilə təltif olunmuşdur.

Görkəmli elm xadimi professor Ələvsət Əbdullayev 1993-cü il mayın 28-də 73 yaşında qəflətən dünyasını dəyişdi və vəsiyyətinə uyğun olaraq Şamaxı rayonunun Çarhan kəndində dəfn edildi. Anadan olmasının 100 illiyi münasibətilə böyük alim və unudulmaz müəllimi hörmətlə anır, xatirəsi önündə baş əyirik.

Elbrus Əzizov

FİRDEVS HİSAMİTDİNOVA – 70

Firdevs Gilmitdin kızı Hisamitdinova, 1 Ocak 1950’de Başkurt ASSR’nin Abyelil ilçesinde Rahmet köyünde doğmuştur.

Firdevs Hisamitdinova geleceğin öğretmenlerini yüksek eğitim standartlarında yetiştiren Beloretsk Pedagoji Koleji’ne girdi. 1970 yılında bu koleji başarıyla tamamlayarak Başkurt Devlet Pedagoji Enstitüsü’nün Filoloji Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümüne başladı. Enstitüde gerçekleştirilen çeşitli bilimsel etkinliklerde, tartışmalarda, konferanslarda konuşmacı olarak yer aldı ve çeşitli ödüllere layık görüldü. Eğitiminin dördüncü yılında Moskova’da gerçekleştirilen bilimsel bir sempozyuma katılıp, bildirisini sunarak herkesi şaşırtan bir başarı elde etti. Bu yıllarda gelecekteki danışman hocası, dünyaca ünlü dil bilimci Dr. Prof. Edhem Rahim oğlu Tenişev ile tanıştı. İlk bilimsel makalesini daha öğrenci olduğu bu yıllarda yazdı ve “Başkurt Dilinin Sözvarlığında Bulunan Kalıntı Ses Birleşimleri (Orta Lehçe

Materyallerinde)” adlı makalesi *Sovyet Türkolojisi Dergisinde* yayımlandı (1974).

F. G. Hisamitdinova enstitüden mezun olduktan sonra 1974-1978 yılları arasında Beloretsk ilçesinin Şıgay köyünde ve Aurgazı ilçesinin Üteymulla köyünde Rus dili ve edebiyatı öğretmeni olarak çalıştı, böylelikle pedagoji faaliyetine başladı. 1976’da SSCB Bilimler Akademisi Dilbilim Enstitüsü’nün (Moskova) yüksek lisans eğitimine başladı, 1980’de “Tarihi Aydınlatmada Başkurt Dilinde “Gür Sesli + Donuk Sesli Oklüzif” Ünsüz Kombinasyonları” adlı doktora (kandidatskaya) tezini savundu. Bu tezin materyalleri sonra “Başkurt Dilinin Tarihi. Tarihi Fonetika Materyalleri” (1989) adlı kitabında yer aldı, bu kitap fonetist türkologlar için bir masa kitabı önemini taşımaktadır.

1978-1985 tarihleri arasında Firdevs Hisamitdinova Rusya Bilimler Akademisi Ufa Araştırma Merkezi Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsünde araştırmacı olarak çalışmıştır. Bu yıllarda bilimsel çalışmalarının odak noktasını öncelikli olarak Başkurt oyunimleri oluşturur, alim diyalekt ve lehçelerde kullanılan yerleşim birimlerini toplar ve inceler.

1985 yılında Firdevs Hanım Başkurt Devlet Pedagoji Enstitüsüne davet edilir. Burada 1985-1995 yıllarda öğretim üyesi, Doçent, Başkurt Dili kürsüsünün müdürü, Başkurt Filoloji Fakültesinin Dekanı olarak çalışmıştır. Yüksek bilimsel ve pedagojik otorite, etkinlik ve azime sahip olan F.G.Hisamitdinova, ana dili kapsamlı şekilde öğretmek ve yüksek nitelikli öğretmenler hazırlanması ve eğitimi gibi konularda gayret sarf eder, bu alandaki çabalarının sonucunda Başkurt dili, Başkurt edebiyatı ve kültürü kürsülerini birleştiren, bu kapsamda Başkurtça-İngilizce, Başkurtça-Türkçe, Başkurtça-Almanca şubelerini içeren

Başkurt Filoloji Fakültesinin açılmasını sağlar.

F.G.Hisamitdinova, bilimsel ve pedagojik araştırmalarını 1992-1995 yılları arasında yaptığı Fakülte dekanlığı ile birleştirmiştir. Bu yıllarda “Dilbilimine Giriş”, “Başkurt Dilinin Tarihi”, “Türkolojisyaya Giriş”, “Başkurdistan’ın Tarihi ve Kültürü” gibi eğitim kurslarını düzenlemiş, ders kitaplarını yayınlamıştır. Tam bu yıllarda Firdevs Hisamitdinova Başkurdistan televizyonunda ilk kez Başkurt dili derslerini sunmuştur.

1993 yılında F.G.Hisamitdinova Rusya Bilimler Akademisi Dilbilim Enstitüsünde profesörlük tezini savundu. Araştırmacı 16.-19. yüzyılların Başkurt oykonimisinin oluşumunu araştırır, bu konuyla ilgili 1991’de "16.-19. yüzyıllarında Başkurt Oykonimisi" adlı monografisini yayınladı (düzeltilen ve genişletilen ikinci baskısı 2005’te yayınlanır). Bu çalışma, Başkurt oykonimisini çeşitli kaynaklara dayanarak gösteren tarihi toponimi üzerine bir çalışma olmaktadır; şecereler, köylerin elden yazılı tarihleri, arşiv materyalleri, Rus ve Başkurt yazarlarının ve seyahatçıların eserlerinden yıllar içinde dikkatle toplanan Başkurt yerleşim birimleri detaylı olarak incelenmektedir. Bu çalışmadan F.G.Hisamitdinova’nın Başkurt dilinin oluşum tarihinin niteliklerini etraflıca incelenmesini sağlayan bir araştırmacı olarak görmekteyiz. Firdevs Hisamitdinova, 1994 yılında Profesör olmuştur.

1995’ten 1998’e kadar F. G. Hisamitdinova, Başkurdistan Cumhuriyeti Eğitim Bakanı olarak çalışmıştır. Bu yıllarda, Başkurdistan’ın başkentinde ve Başkurt dilinde eğitim veren ilçe merkezlerinde düzenlenecek okul ve yatılı okul açılmış, Rus okullarında “Başkurdistan Cumhuriyeti’nin resmi dili olan Başkurt dili” konusu da ortaya atılmış ve öğretime başlanmıştır. 1998 yılında, Rusya Bilimler Akademisi Ufa Araştırma Merkezi Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsüne dönen Hisamitdinova müdür yardımcısı olarak çalıştıktan sonra 2005 yılından 2016

yılına kadar Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsü müdürü ve dilbilim bölümünün başkanı; 2016 yılından bu yana bu Enstitünün ilmi danışmanı ve dilbilim bölümünün müdürlüğünü yürütmektedir.

Enstitüde Firdevs Hisamitdinova tamamıyla araştırma ve organizasyonel çalışmalara gömüldü. Onun çalışmaları dilbilimin modern yöntemleri üzerine kurulmaktadır. Hisamitdinova’nın araştırma ve ilgi alanları gerçekten geniş bir yelpaze oluşturmaktadır: fonetik, sözlükbilim, leksikoloji, etnodilbilim, folklor dilbilim, etnografya, Türk halklarının manevi kültürü, vb. gibi alanlarda çeşitli yayın ve makaleleri bulunmaktadır. Bu alanlarda aktif bir şekilde çalışmakla birlikte uzmanlar da yetiştirmektedir (Batırşina 2008a; Muratova 2009; İşkildina 2013 vb.). Firdevs Hisamitdinova katkısında, Başkurdistan Cumhuriyeti halklarının dillerini korumak, incelemek ve geliştirmek için devlet programları uygulamak üzere tedbirler geliştirilmiştir. Tecrübeli öğretmen, Başkurt dilinin öğretimi, metodolojisi gibi konular üzerine incelemeler yapar, bebekler, okul yaşındaki çocuklar vb kitle okuyucular için Başkurt dilini öğreten ders kitapları hazırlamıştır. O, deneysel ve fonetik çalışmalara da aktif olarak katılmaktadır. Bu yöndeki çalışmalar, Rusya Bilimler Akademisinin Sibirya Şubesindeki araştırmacılarla birlikte yürütülmektedir. Hisamitdinova’nın bu araştırmaları, Başkurt dili fonemlerinin eklemesnel sınıflama problemini yeni bir şekilde ele almayı mümkün kılmaktadır.

F. G. Hisamitdinova’nın sözlükbilimi üzerine yapılan çalışmaları ayrıca çoktur. Başkurdistan Cumhuriyetinin yerleşim yerleri (2000, 2001, 2006), kişi adları (2000a, 2000b), su objeleri (2005), şehir ve kasabaların sokak isimleri (2008, 2009) sözlüklerini hazırlayıp yayınlamıştır. Bu sözlüklerde Başkurtça yer adlarının Rusça doğru bir şekilde aktarılması sağlanmıştır. Diğer yandan toponimlerin etimolojisi hakkında derinlemesine bilgi vermektedir. Onun bu

çalışmaları ile cumhuriyetin küçük coğrafi yerleri de bilinir ve tanınır hale gelmiştir.

F.G.Hisamitdinova'nın rehberliğinde ayrıca terminolojik sözlükler sözlüğü, doğum törenleri ile ilgili kelimeler sözlüğü, dokuma ve iğne işi, halk tıbbı, modern Başkurt antroponimisi vb alanlarda da referans sözlükler hazırlanmıştır (Batırşina 2008; Karimova 2005, 2013; Suleymanova 2007, 2013). İkidillilik şartlarında Rusça-Başkurtça konuşma kılavuzları çok önemlidir. Bu yüzden Firdevs hanım tarafından hazırlanan "Rusça-Başkurtça konuşma kılavuzları" (2000, 2006, 2007) büyük bir ilgiye sahiptir.

Firdevs Hisamitdinova editörlüğünde 2011-2018 yıllarında Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nün dilbilimi bölümü çalışanları tarafından 10 ciltte Başkurt Dilinin Akademik Sözlüğü hazırlayıp yayımlanmıştır. Başkurt Dilinin Akademik Sözlüğü için oldukça fazla emek harcamış olup sözlük, Başkurt sözlükbiliminin tarihinde; sanat, popüler bilim, eğitim ve yöntemsel literatürde sunulan ve Başkurt halkının dilinin yüzyıllık gelişimi ve zenginliğine tanıklık eden, Başkurt dilinin var olan kelime dağarcığını en üst düzeye çıkaran açıklayıcı bir sözlük olarak ilktir. Bundan ziyade, Firdevs hanımın liderliğinde 7 ciltte ve 8 ek ciltte dokümanları içeren "Başkurt Halkının Tarihi" yayınlanmıştır (2009-2012).

Son yıllarda Firdevs Hisamitdinova'nın yoğun bir şekilde çalışan araştırma alanlarından biri Başkurt mitolojisi üzerine çalışmaları oldu. Onun tarafından hazırlanan Başkurt mitolojisi sözlükleri (2002, 2010, 2011, 2012, 2015) Başkurt mitoloji kahramanları, geleneksel bayramları, tören-

leri, batıl inançları ile ilgili çok büyük bir malzeme içermektedir. Bu yüzden sözlükler Türki sözlükbiliminde bile çok büyük bir ilktir, diğer Türki dilleri materyalleri üzerinde de bunun gibi sözlükler hazırlanmasına bir örnek önemini taşımaktadır. F.G.Hisamitdinova bu yöndeki çalışmalarını hala devam ettirmektedir. 2016 yılında "Başkurt Dilinin Mitoloji Leksikası (etnodilbilim bakımından)" monografisi yayınlanmıştır, konuyla ilgili birçok makaleleri neşredilmiştir.

F.G.Hisamitdinova, Başkurdistan Cumhuriyetinde ve yurt dışında bir kamu figürü olarak bilinir. Uzun yıllardır uluslararası bilimsel projelerin başı ve idarecisi olarak çalışmış, birkaç yıl boyunca Başkurdistan Cumhuriyeti Kadın Birliği (1996-1998), Başkurdistan Cumhuriyeti Başkurt Kadınları Derneği (2000-2003), Dünya Kurultay Başkurtları Yürütme Komitesi Kadın Komisyonu (2000'den beri), Rusya Türkologları Komitesi üyesi olarak da görev yapmıştır, "Rusya Türkiyatı", "Şarkiyat Meseleleri", "Onomastika meseleleri", "Ural-Altay Araştırmaları" dergilerinin editörlerinden biridir. Bütün bu çalışmalarından dolayı da çeşitli ödüllere layık görülmüştür. 2003 yılında "Başkurdistan Cumhuriyeti Fahri Bilim Adamı" unvanı ile ödüllendirildi; 2008 yılında "Rusya Federasyonu Fahri Bilim Adamı", 2014 yılında da "Halkların Dostluğu" ödüllerini kazanmıştır. 2016 yılında Başkurdistan Bilim Akademisinin Sorumlu Üyesi ünvanını kazandı. 2018 yılında Prof. F.G.Hisamitdinova Türkiyat biliminin gelişimine önemli katkıları için Türk Akademisinin Altın Madalyası ile ödüllendirildi.

A. Yusupova

NƏŞRƏ DAİR TƏLƏBLƏR:

1. Beynəlxalq "Türkologiya" jurnalına çap üçün materiallar (məqalə, reseenziya, icmal və s.) Azərbaycan, türk, rus və ingilis dillərində çap şəklində, elektron daşıyıcıda və e-mail vasitəsilə (turkologiya2016@mail.ru) qəbul edilir.
  2. Dərc olunacaq məqalələrə görə müvafiq elmi sahə üzrə elmlər doktorunun rəyi tələb olunur.
  3. Məqalələrin həcmi 15, reseenziya və digər yazıların həcmi isə 7 vərəqdən (A4) artıq olmamalıdır (şrift: Times New Roman – 14, interval: 1,5, sol kənar 3 sm, sağ kənar 1,5 sm, yuxarı hissə 2 sm, aşağı hissə 2 sm).
  4. Məqalənin adı altında müəllifin adı, soyadı, işlədiyi müəssisə, vəzifəsi və e-mail ünvanı göstərilməlidir.
  5. Məqalələrin qəbulu üçün son 5-10 ilin elmi əsərlərinə istinadlar vacibdir.
  6. Ədəbiyyat siyahısı əlifba sırası ilə verilməlidir. Nümunə: Axundov, A. (2003). *Dil və ədəbiyyat*. Bakı: Gənclik.
  7. Mətnin içində istinadlar müəllifin soyadı, əsərin nəşr ili, səhifəsi ardıcılığı ilə verilməlidir. Nümunə: (Axundov, 2007: 114).
  8. Xülasə 150-200, açar sözlərin sayı 3-6 sözdən ibarət olmalıdır. Hər bir xülasənin başında məqalənin adı, müəllif(lər)in adı, soyadı və aid olduğu ölkə göstərilməlidir. Üç dildə yazılan xülasələrin məzmunu eyni olmalıdır. Müəllifin məqalədə gəldiyi elmi nəticə, işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti və s. xülasədə əksini tapmalıdır.
  9. Tərcümə məqalələri müəllifin icazəsi və ya aktuallığını təsdiqləyən sənəd əsasında qəbul edilir.
  10. Hər bir məqalə redaksiya heyətinin rəyinə əsasən çap olunur.
  11. Plagiatlıq faktı aşkar edilən məqalələr dərc olunmur.
- Məqalələrin nəşri pulsuzdur.
Əlyazmalar geri qaytarılmır.
Materialların məzmunu müəllifin şəxsi mövqeyini əks etdirir.

ТРЕБОВАНИЯ К ПУБЛИКАЦИИ:

1. Материалы (статьи, рецензии, обзоры) для публикации в международном журнале «Туркология» принимаются в напечатанном виде, на азербайджанском, турецком, русском и английском языках, на электронном носителе и посредством e-mail (turkologiya2016@mail.ru).
  2. Необходимо представить отзыв о статье доктора наук в соответствующей области.
  3. Объем статьи не должен превышать 15, а рецензий и других материалов – 7 страниц (A4, шрифт Times New Roman – 14, интервал: 1,5, отступы: слева – 3 см, справа – 1,5 см, сверху и снизу – 2 см).
  4. Под названием статьи должны быть указаны имя и фамилия автора, место работы, должность и e-mail адрес.
  5. Необходимы ссылки на научные публикации за последние 5-10 лет.
  6. Список литературы должен быть составлен в алфавитном порядке. Например: Axundov, A. (2003). *Dil və ədəbiyyat*. Bakı: Gənclik.
  7. Ссылки в тексте должны быть представлены в следующей последовательности: фамилия автора, год издания, страница работы. Например: (Axundov, 2007: 114).
  8. Резюме должно состоять из 150-200 слов, а количество ключевых слов не превышать 3-6. В заглавии каждого резюме должны указываться: название статьи, имя, фамилия, страна проживания автора(-ов). Резюме, написанные на трех языках, должны быть идентичны по содержанию. Научный вывод, сделанный автором в статье, научная новизна и прикладное значение работы и т.д. должны отражаться в резюме.
  9. Переведенные статьи принимаются на основе документа, подтверждающего согласие автора или актуальность.
  10. Каждая статья печатается на основе отзыва редколлегии.
  11. Статьи, в которых выявлены факты плагиата, не печатаются.
- Статьи печатаются бесплатно.
Рукописи статей не возвращаются авторам.
Содержание материалов отражает личную позицию автора.

PUBLICATION REQUIREMENTS:

1. Materials (papers, reviews, round-ups, etc.) for publication in the international journal of "Turkology" are accepted in a printed form, in electronic carrier and through e-mail (turkologiya2016@mail.ru) in the Azerbaijani, Turkish, Russian and English languages.
  2. Review of Doctor of Sciences on a certain scientific field is required for the paper to be printed.
  3. Papers length have to be 15 pages long, but length of other kinds of writings have to be maximum 7 pages (A4) long (in 14-point Times New Roman; in-1,5 interval; 3 cm on the left side, 1,5 cm on the right side; 2 cm on the top; 2 cm on the bottom).
  4. The author's name and surname, work place, position and e-mail address must be written under the title of the paper.
  5. It is important to use the references to the scientific works of the latest 5-10 years.
  6. Bibliographical references must be given in the alphabetical order. For example: Axundov, A. (2003). *Dil və ədəbiyyat*. Bakı: Gənclik.
  7. References in the text must be given in the following order: the sur-name of the author, year of publication and page. For example: (Axundov, 2007:114).
  8. Abstract must consist of 150-200 words, and the number of key words must not exceed 3-6. In the title of each abstract must be given the followings: the title of the paper, name surname, the country of the author (s). The scientific conclusion, given by the author in the paper the scientific novelty and the applied importance of the work, etc. must be described in the abstract.
  9. The translated papers are accepted according to the permission of the author or according to the document certifying the actuality of it.
  10. Each paper is published according to the review of the Editorial Staff.
  11. Papers with the fact of revealed plagiarism are refused to be published.
- Publication of papers is free of charge.
Manuscripts are not returned.
The contents of the materials reflect the personal position of the author.

SEMİNARA DƏVƏT

“Türkologiya” jurnalı öz nəzəndə türkoloji seminar təşkil edir. Müxtəlif elm sahələrinin nümayəndələrini maraqlandıran elmi-praktik problemlər ölkəmizdə və dünyada aparılan türkoloji tədqiqatların işığında müzakirə ediləcək. Seminar ayda bir dəfə jurnalın redaksiyasında (Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, V mərtəbə, “Türkologiya” jurnalının redaksiyası) keçiriləcəkdir.

Maraqlananlar məsul katibə müraciət edə bilər.

ПРИГЛАШАЕМ НА СЕМИНАР

Журнал «Тюркология» организует в рамках своей деятельности тюркологический семинар, где в свете исследований ведущихся в нашей стране и в мире, будут обсуждаться различные научно-практические проблемы, интересующие представителей различных научных сфер. Семинар будет проводиться раз в месяц в редакции журнала (Национальной академии наук Азербайджана, V этаж, редакция журнала «Тюркология»).

Интересующиеся могут обращаться к ответственному секретарю.

INVITATION TO THE SEMINAR

The journal of "Turkology" organizes a turkological seminar. Discussions of scientific and practical problems which are interesting for the representatives of different fields of science, will be held in the light of turkological researches conducted in our country and in the world. The seminar will be held once a month in the Editorial office of the journal (The National Academy of Sciences of Azerbaijan, V floor, the Editorial office of the journal of "Turkology").

All the people interested in the seminars can apply to the executive secretary.

TÜRKOLOGİYA

Beynəlxalq elmi jurnal

Nəşriyyatın direktoru:	S.Qəhrəmanov
İcraçı redaktor:	N.Səfərova
Kompüter tərtibçisi:	S.Zalova
Azərbaycan mətninin redaktoru:	İ.Quliyev
Rus mətninin redaktoru:	N.Nağıyeva
İngilis mətninin redaktoru:	S.İbrahimova

Formatı: 70x100 ¹/₁₆

Həcmi: 8,5 ç.v.

Tirajı: 500 nüsxə

“Elm” RNPM-in mətbəəsində çap edilmişdir